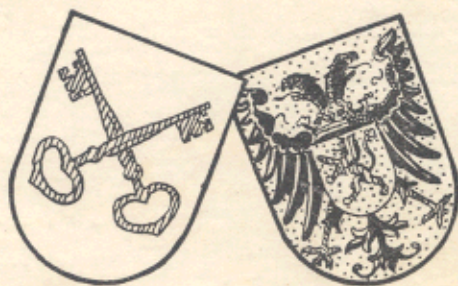

LEIDSCH JAARBOEKJE

— UITGAVE „OUD-LEIDEN” —

1940

JAARBOEKJE

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND

TEVENS ORGAAN VAN DE
VEREENIGING „OUD-LEIDEN”

1940

(TWEE EN DERTIGSTE DEEL)

TE LEIDEN TER DRUKKERIJ VAN

P. J. MULDER & **ZOON**

VOORWOORD.

In de redactie kwam in het afgelopen jaar geen verandering. Tot onzen spijt kon Ir. van Oerle, doordat hij begin April reeds gemobiliseerd werd, slechts een enkele maal ter vergadering aanwezig zijn. Het huidige jaarboekje is weer in zijn ouderwetsch gekartonneerd gewaad gestoken, hetgeen sedert 1932 niet meer het geval is geweest. Uitdrukkelijk dient er op gewezen te worden, dat het geenszins vaststaat, dat deze toestand gehandhaafd kan blijven. Dat zal afhangen van de tijdsomstandigheden met eventueele **prijsverhoogen** gepaard gaande. Ten **slotte** een hartelijk woord van dank aan allen die hetzij mengelwerk, hetzij biografisch materiaal inzonden. Voor de goede wijze van uitvoering brengt de redactie gaarne zijn dank aan de firma P. J. Mulder en Zoon als uitgeefster.

DE REDACTIE.

Januari 1940.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN”.

VERSLAG OVER HET JAAR 1939.

Hoewel het jaar 1939 in vele opzichten voor de Vereeniging gunstig is geweest, hebben niettemin de tijdsomstandigheden op haar werkzaamheden een **bijzonderen stempel** gedrukt, die zich vermoedelijk ook in den toekomst zal doen gelden. Vooral ten aanzien van de pogingen tot **het doen** herleven van **oude** schoonheid in de stad, een strijd sinds ôenige jaren met welslagen ingezet, dient **de** vraag te worden gesteld wat de toekomst **brenge**n zal. Een aangekondigde vertooning van **door** belangstellenden te **vervaardigen** folkloristische en historisohe films 'moest om **genoemde** reden tot later worden uitgesteld, aangezien eenige te verfilmen feestelijkheden waren afgelast en eenige reeds gedane toezeggingen werden ingetrokken. Ondanks den zorgvollen tijd heeft het bestuur gemeend zooveel **mogelijk** op de gebruikelijke wijze te moeten voortgaan met het opwekken van de belangstelling voor de geschiedenis en de oude **monumenten** van onze stad en hare omgeving en aan die **belangstelling** heeft het (gelukkig geenszins ontbroken; angstig groot was de **deelneming** aan de gemaakte uitstapjes, groot eveneens **het** aantal belangstellenden **bij** de gehouden voordrachten.

De in het **vorig** jaar uitgesproken wensch, dat het **ledental** op 1 Januari 1940 500 zou hebben bereikt, ging in vervulling; **op** vermeld tijdstip stonden **n.l.** 525 leden ingeschreven.

In de samenstelling van het bestuur kwam door vertrek van Mej. G. M. van Oostrom Meyjes een wijziging; in **haar** plaats wees de Vereeniging voor Vrouwelijke Studenten als haar **Vertegenwoordigster** aan Mej. A. M. van Schelle. Het (bestuur **moest** voorts vrijwel geheel missen den steun van Ir. van Oerle, die zich in militairen dienst bevindt.

In de op 2 Februari gehouden jaarlijksehe **ledenvergadering** werden de aftredende bestuursleden herkozen en bracht **de Secretaris** zijn met lichtbeelden toegelichte jaarverslag uit, waarna de Penningmeester rekening en verantwoording van het door hem gevoerd geldelijk **beheer** aflegde; tevoren was bij monde van den heer A. J. M. van Dijk **verklaard**, dat Ir. D. Boogerd en hij bescheiden en kas van den Penningmeester hadden nagezien en volkomen in orde hadden bevonden.

Het bestuur was vertegenwoordigd:

le bij de op 4 Maart door het Collegium gehouden ontvangst, ter gelegenheid van het eerste eeuwfeest van het Leidsche **Studenten** 'Corps;

2e bij de op 4 November plaats gehad hebbende overdracht van het door wijlen den oud-Directeur van het Museum de **Lakenhal**, den heer A. Coert, voor het Museum **vervaardigd** schilderij;

3e op 18 November **bij** de weder ingebruikstelling van den volgens het systeem Dekker **veranderden** windmolen van den Hoogeveensohepolder, bij **Noord-wijkerhout**.

Een tweetal bestuursleden, n.l. de **heeren** Idema en van Oerle, benoemde de Gemeenteraad tot leden der **ingestelde Monumentencommissie**. Namens „**Oud-Leiden**” nam voorts de **heer Idema** zitting in het Nationaal Comité ter **herdenking** van **Philips** van Mar-nix van St. Aldegonde. De Vereeniging trad op ver-zoek in ruilgemeensuhap met **den** Genealogischen Heraldischen Kring, te Batavia (Maandblad De Indi-sche Navorscher).

Dank zij de voorkarendiheid van de Commissie voor **de Redactie** van het **Leidsch** Jaanboekje kon het orgaan der Vereeniging — hetwelk een **goede** pers ten deele mocht vallen — vroeger **dan** gebruikelijk verschijnen; ook dit in een oplaag van 500 stuks ge-drukte en van vele **afbeeldingen** voorzien Jaarboek zal **ongetwijfeld** weder hebben, ‘bijgedragen tot de verspreiding van **de** ‘kennis en de bevordering van de **belangstelling** van de geschiedenis van Leiden en omstreken .

De eigen bestuurskamer in het **Brouckhovenhof** blijft in een behoefte voorzien; niet **minder** dan 18 malen kwamen bestuur en **commissies** aldaar bijeen. De zich in die kamer bevindende prenten-en **foto-verzameling** werd **door** Dr. Kroon geordend.

Met (betrekking tot **de** gehouden voordrachten en de gemaakte **uitstapjes** zij **het** volgende opgemerkt.

Op 2 Februari hield ons bestuurslid de Blauw, Directeur der Gemeentewerken, een boeiende voordracht over „het oude en nieuwe Leiden op stedenbouwkundig- en aanverwant gebied,” toegelicht met lichtbeelden. Het lag in de bedoeling, dat in Maart d.a.v. een ander bestuurslid, Ir. van Oerle, een voordracht zou houden over de geschiedenis van O.L. Vrouwencamp, doch hogere plichten riepen hem aan de Vaderlandsche grens; bedoelde ‘voordracht zal thans, naar wij hopen, spoedig kunnen worden gehouden.

Op 20 April volgde een voordracht van den heer Mr. J.K. van der Haagen, Beheerder van het Prinsenhof, over „het Prinsenhof te Delft, zijn bloei en zijn verval.” In aansluiting aan deze belangwekkende voordracht bracht een tweetal dagen later een talrijk gezelschap een bezoek aan het Prinsenhof en het graf van Prins Willem van Oranje; ook hier verstrekte de heer van der Haagen een zeer gewaardeerde toelichting. Op 17 Juni volgde een stadswandeling, ter bezichtiging van de Leidsche Zoutkeet, al waar de Directeur van deze oude instelling, Jhr. C. C. Röell, het gezelschap ontving en rondleidde; vervolgens werd onder leiding van den heer N.J. Swierstra een (bezoek gebracht aan het hof Meermansbung, het hofje Joost Fransen van der Lindenspoort, het Elisabeth Gasthuis en het Coninckshof.

„Naar Oudewater, Linsuhoten en Woerden” was de hierop volgende oproep en velen gaven daaraan gehoor om onder de zoo deskundige leiding van den heer Mr. J. Slagter op 30 September te [genieten in

het zoo merkwaardige stedeke Oudewater en het schoone Linschoten. Jammer, dat door moeilijkheden met een der autobussen er weinig gelegenheid meer bestond Woerden te bezichtigen. Toch kon een groot deel van het gezelschap aldaar nog een bezoek brengen aan het uit bouwkundig oogpunt zoo belangrijke v.m. Raadhuisje, thans Museum.

De Camera Obscura, voor een deel door Beets als Leidsch student gesohreven, was het onderwerp van de eerste najaarslezing. Op boeiende wijze sprak Prof. Dr. Jan de Vries op 24 October voor een record-aantal belangstellenden over Hildebrand's boek en droeg spr. hieruit voor.

Ten slotte sprak het bestuurslid Dr. Braat op 8 December over de dit voorjaar onder zijn leiding plaats gehad 'hebbende opgraving van het kasteel Rodenburg, toegelicht met vele lichtbeelden, welke voordraocht een waardig slot was in de reeks van de gehouden leden-bijeenkomsten.

Getrouw aan de gewoonte heeft het bestuur ook in het afgelopen jaar veel aandacht besteed aan de rondleiding van de eerste jaars studenten. Ruim 140 novieten van de V.V.S.L. maakten in zes groepen onder leiding van leden van „Oud-Leiden” een rondwandeling langs Leiden's merkwaardigheden, na te voren door Oud-Leiden's Voorzitter te zijn toesproken. De candidaat-leden van Sanctus Augustinus [maakten eveneens hun rondwandeling, terwijl ten slotte nog een rondgang voor de als lid tot de Vereeniging toegetreden studenten werd gehouden; beide

laatst vermelde **wandelingen** verzorgde de heer N. J. Swierstra.

Talrijk waren de schenkingen, waarmede de **Vereeniging** werd **verblijd**; wij vermelden **boekwerken** van de **heeren** J. P. A. Brand, Prof. Dr. L. Knappert, A. en Dr. L.P. **Krantz**, Mr. J.R. Verhey en het L.S.C.; voorts foto's, prenten of prentbriefkaarten van Mej. **I. Herfst**, Mevr. J. **de Leur-de Loos** en de **heeren** J. A. L. Bom, H. Filippo, H. van 't Hag, W. C. **Hemerik**, W. J. Kret, G. van der Mark **en** het Leidsch Dagblad, alsmede verschillende **bescheiden** betreffende den **stadhuisbrand** van den heer Mr. J. **Slagter**.

Tot stand kwam op gezamenlijke kosten van het R.K. Schoolbestuur en „Oud-Leiden” de restauratie van het **familiewapen** van Leyden van Leeuwen boven het bordes van het schoolgebouw Rapenburg 48, een der mooiste huizen aan deze gracht. Het grondig schoonmaken en in juiste kleuren **brenge**n van het wapenschild geschiedde door **den** kunstschilder Gerh. Jansen, tot voldoening van velen, **die** ons waardige Rapenburg terecht weten te **waardeeren**. Door deze restauratie wordt tevens de herinnering, beter be waard aan het voor **Leiden** zoo belangrijke geslacht van Leyden.

Met **behulp** van de **Vereeniging** kwam voorts tot stand het schoonmaken en op **nieuw** **beschilderen** van het merkwaardige „bovenlicht” „De **Hollandsche** Boerin” van den boter- en kaashandel **Haarlemmer**-straat 56. Bij deze werkzaamheden {kwamen op den buik van de botertonnetjes de **gekruiste** Leidsche

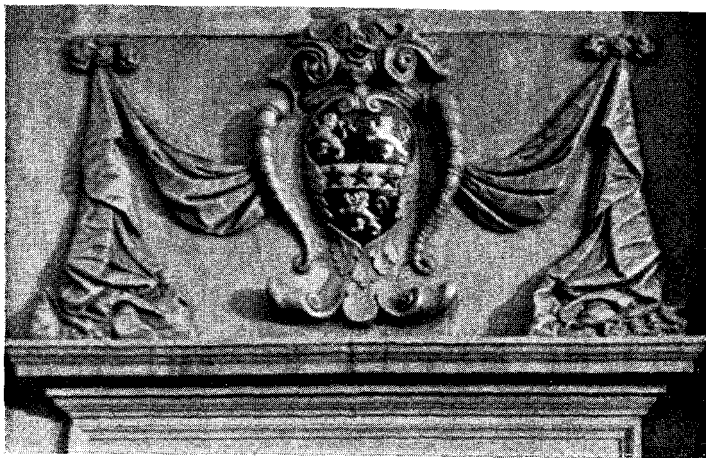

Foto G. van der Mark

Het van Leyden van Leeuwen-wapen aan den gevel van
het pand Rapenburg nr. 48.

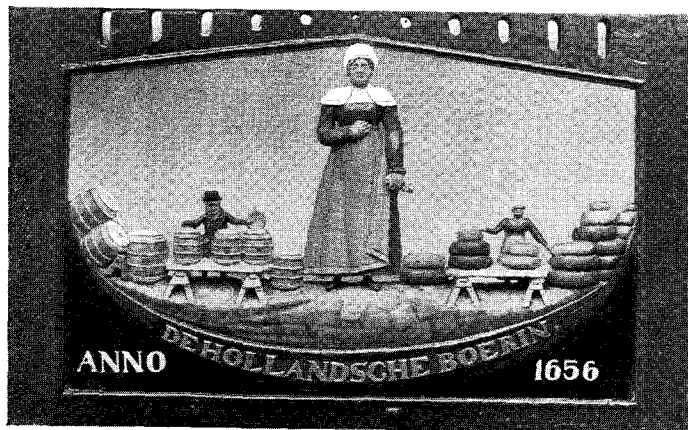

Foto G. van der Mark.

Het bovenlicht van den Boter- en Kaashandel
Haarlemmerstraat nr. 56.

sleutels ~~was~~ ten bewijze, dat de tonnen geijkt zijn ~~was~~ te voorschijn.

De Vereeniging deed verder een drietal „kinderkopjes” en verschillende strekken van Bentheimer zandsteen, die tijdens het herstellen van den gevel van het woonhuis Nieuwe Rijn 110 uit den gevel waren genomen, ontdoen van de verflaag.

Het bestuur wendde zich tot het Gemeentebestuur met het verzoek de van het oude Stadhuis afkomstige bouwfragmenten, die niet in den herstelden gevel zijn opgenomen voor zooveel van belang, voor Leiden te behouden door deze fragmenten op de een of andere wijze te bewaren. Aanleiding tot dit verzoek was de omstandigheid, dat bij beëindiging van de werkzaamheden aan den stadhuisgevel nog geen bestemming was gegeven aan verschillende oorspronkelijke beeldhouwwerken, die zoowel uit een oogpunt van plaatselijke geschiedenis, als uit kunst-historisch oogpunt, van belang zijn. Op het verzoek werd gunstig beschikt; de bouwfragmenten zijn inmiddels naar de Lakenhal overgebracht, alwaar zij voorloopig zijn opgesteld tot dat een beslissende bestemming kan worden gegeven.

Op voorstel van „Oud-Leiden” kon een tweetal stadhuisklokken worden geplaatst in de nieuw gebouwde Zuiderkerk aan den Lammenschansweg. Voor enkele andere klokken moet nog in de stad een bestemming worden gevonden.

Op verzoek van de Vereeniging deed de Gemeente vernieuwen den zeer ouden en ‘merkwaardigen ge-

denksteen van het Ontzet van Leiden, aangebraaht in de Sint Jeroensbrug (in het Rapenburg over den Vliet), {alsmede den daarnevens aangebrachten raad-selachtigen gedenksteen, welke steenen zoo zeer vergaan waren, dat helaas herstel niet mogelijk was. ¹⁾. Het bestuur verzooht aan den dienst der Gemeentewerken den middeleeuwschen steenen put van het v.m. kasteel Rodenburg, zoo mogelijk, op te nemen in het bij het te bouwen gemeentelijk zwembad ontworpen grasveld; een onderzoek maakte evenwel uit, dat deze put daarvoor te ongunstig gelegen is en dus, jammer genoeg, binnen kort zal moeten verdwijnen.

Aan de Ned. Herv. Diaconie verzocht het bestuur om de in slechten staat verkeerende zeven 'wapens der regenten ($\pm$ 1712), aangebracht tegen de zoldering van een der vertrekken van het Huiszittenhuis te doen herstellen; het onderzoek naar de wijze van herstel heeft eenigen tijd gevorderd; een beslissing is nog niet genomen.

De opgewekte toon in het vereenigingwerslag over 1937 ten aanzien van het toen verwachte herstel van molen „de Valk” kan helaas niet worden herhaald. De Vereeniging, die, zooals bekend f 1000.— in de kosten van het herstel aan de 'gemeente toezegde, heeft hierover sinds langen tijd niets meer vernomen.

Het herstel van het al oude Gravensteen blijft eveneens noodzakelijk. Het stemt tot blijdschap, dat de

¹⁾ Zie het artikel over beide gedenksteen en in dit Jaarboekje.

Regeering op de begrooting voor 1940 een post heeft uitgetrokken als bijdrage in de kosten van herstel, waarmede deze aangelegenheid in een actueel stadium is gekomen. Ook dit jaar heeft de Commissie inzake herstel van Gravensteen op verzoek van het Gemeentebestuur verschillende vraagstukken tot oplossing gebracht; met de oplossing van enkele vraagstukken is zij nog bezig.

Ten behoeve van een door de 3 October Vereeniging onder de Leidsohe schooljeugd uitgeschreven gevelsteenwedstrijd stelde „Oud-Leiden” op verzoek eenige prijzen beschikbaar; voorts verleende de vereeniging een bijdrage voor een in de Pieterskerk, te Leiden, aan te [brengen gebrandschilderd raam, ter herinnering aan de te Leiden overleden Philips van Marnix.

Ook in de omgeving van Leiden heeft het arbeidsveld der Vereeniging zich uitgestrekt, al hoewel het moeilijk is aldaar het streven der Vereeniging ingang te doen vinden. De plattelandsbevolking is zich veelal niet bewust van de waarde van het oude karakter harer dorpen en het eigen karakter van het landschap van deze streek met zijn forsche boerderijen met inrijhekken en ophaalbruggen met opschriften, met molens, 'bruggen en slingerende dijken, poelen en plassen en hier en daar kleine resten van duinen en andere natuurgonden. Helaas, hoe vaak nog wordt hier — veelal onbewust met vernietigende hand ingegrepen.. . . .

Het bestuur doet dan ook een beroep op de in de

omgeving wonende Correspondenten, leden en andere belangstellenden om **mede** te strijden voor het (behoud van de schoonheid van Rijnland.

Het (bestuur verzocht aan den Pater-Directeur van het Missie College St. **Willibrord**, te **Katwijk aan den Rijn**, om **de beide wapenschilden van** het inrijhek van het v.m. „t Zand”, te laten schooamaken en beschilderen in **de** oorspronkelijke kleuren; het **betreft** hier de wapens van Mr. W. F. Baron van **Wassenaer**, Heer van de beide Katwijken, ‘t Zand enz. en van diens vrouw J. J. Barones van **Isselmuden** (eind 18e eeuw). Het verzoek werd gunstig ontvangen: de wapens zullen in het voorjaar 1940 onder **handen** **worden** genomen.

Als Correspondent te **Lisse** {benoemde het **bestuur** den heer Ir. A. F. de Graaff.

In het **begin** van dit jaar **deelde** onze Correspondent **te Woubrugge** **mede**, dat het Huis ter Aar, aldaar, te koop stond, **waardoor** gevaar **dreigde** voor verminking of slooping. Dit huis, aan het eind der 18e eeuw ‘gebouwd door baljuw Dirk van der Aar, architectonisch niet geheel **onbelangrijk**, paste zoo **bijzonder** goed in het aardige dorpsbeeld, terwijl het huis bovendien een rol **heeft** ‘gespeeld in de dorpsgeschiedenis. Op deze gronden stelde het ‘bestuur zich ter zake in verbinding **met den** Burgemeester van Woubrugge en den Directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg. Laatst vermeldde was evenwel van oordeel, dat het Huis ter Aar niet belangrijk genoeg was en in te slechten staat verkeerde om pogingen

tot behoud te rechtvaardigen. Reeds aan het einde van den Zomer werd het huis gesloopt.

Een vervallen gebiedspaal van de heerlijkheid Esselijkerwoude, staande aan den rand van het Braassemermeer, nabij *Woubrugge*, werd door de zorg der Vereeniging opgeknapt.

Ten vervolge op een mededeeling in het vorig verslag met betrekking tot het uitbreidingsplan der Gemeente *Warmond*, waarbij de naaste omgeving van 't Huys te Warmont" en ander natuurschoon betrokken zijn kan thans worden bericht, dat het bedoelde uitbreidingsplan door den Gemeenteraad is verworpen.

Tot slot nog een algemeene opmerking over de *watermolens* van deze streek. Zooals bekend, bestaat de kans, dat in tijden van oorlog de mechanisch gedreven polderbemalingen niet of onvoldoende over stroom of brandstoffen zullen kunnen beschikken, waardoor windmolens thans zeer in waarde toemen. Het zal dan ook zeker geen toeval zijn, dat in het afgelopen jaar in Rijnland geen enkele windwatermolen buiten werking is gesteld en 'daarentegen vier watermolens werden verbeterd door het aanbrengen van gestroomlijnde wiken.

Gekomen aan het einde van het jaaroverzicht, rest het bestuur nog zijn dank te betuigen aan allen, die ook het afgelopen jaar weer in het belang van „Oud-Leiden" hebben medegewerkt; het bestuur vertrouwt, dat ook in de toekomst de onmisbare mede-

werking aan de Vereeniging „Oud-Leiden” niet zal worden onthouden.

Moge in komende tijden, die ongetwijfeld moeilijk zullen zijn, **het** onze stad goed gaan, mogen **be-** waarheid worden de in het afgelopen jaar weder in gouden letters aan **den** stadhuisgevel aangebrachte woorden:

Bewaert Heer
Hollandt

En salicht
Leiden.

Aldus uitgebracht in de op 18 Januari 1940 gehouden algemeene ledenvergadering.

DE SECRETARIS.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN”
OPGERICHT 5 NOVEMBER 1902.

Prof. Dr. L. KNAPPERT, Eerelid.

Prof. Mr. H. A. IDEMA (1937), *Voorzitter*.

A. KRANTZ (1928) , *Onder-Voorziffer*.

A. BICKER CAARTEN (1936), *Secretaris*,

Nieuwsteeg 13.

E. W. WICHERS ROLLANDET (1928),

Penningmeester, Stationsweg 43, giro 175228.

A. M. DE BLAUW (1937).

Dr. W. C. BRAAT (1931).

Dr. J. E. KROON (1933).

Ir. H. A. VAN OERLE (1938).

Mr. A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN, **aangewezen**
door het Gemeentebestuur (1932).

W. BRIËT C.Zn., aangewezen door het L.S.C. (1938)

Mejuffrouw A. M. VAN SCHELLE, aangewezen
door de **V.V.S.L.** (1939).

Commissie

voor de redactie van het Leidsch Jaarboekje.

Ingesteld December 1902.

Dr. J. E. KROON (1935), *Voorzitter*.

Mr. R. VAN ROIJEN (1938), *Secretaris*.

W. J. J. C. BIJLEVELD (1902).

Prof. Mr. W. VAN ITERSSEN (1937).

Ir. H. A. VAN OERLE (1937).

E. PELINCK (1938).

Mej. F. A. LE POOLE (1937).

Excursie- en Tentoonstellingscommissie.

Ingesteld 23 December 1936.

A. BICKER CAARTEN, *Voorzitter*.Mr. L. H. N. F. M. BOSCH RIDDER VAN
ROSENTHAL.

Ir. H. A. VAN OERLE.

Mejuffrouw F. A. Le POOLE.

N. J. SWIERSTRA.

Commissie inzake het herstel van Gravensteen

Ingesteld op 23 September 1937.

Eere-Voorzitter:

Mr. A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

Werk-Commissie:

Ir. G. L. DRIESSEN, *Voorzitter*, Ir. H. A. VAN
OERLE, *Secretaris*, A. BICKER CAARTEN, Ir. D.
BOOGERD, Mr. L. H. N. F. M. BOSCH RIDDER
VAN ROSENTHAL en Mr. Dr. N. G. GEELKERKEN,
leden.

De Commissie bestaat voorts uit de volgende personen :

Prof. Dr. J. N. Bakhuizen van den Brink, Prof. Dr.
J. A. J. Barge, A. M. de Blauw, Mr. E. J. M. H.
Bolsius, Mr. P. E. Briët, Prof. Dr. A. W. Bijvanck,
D. ten Cate Brouwer, Mejuffrouw D. Coebergh,
N. C. F. van Ginkel, Ir. F. H. E. Guljé, Bert C. Hel-
bers, (Monumenten-commissie voor de prov. Zuid-
Holland), J. W. Henny, J. Heringa, Prof. Dr.
J. Huizinga, Prof. Dr. L. Knappert, Ir. J. A. Kuiper

(Instituut van Stad en Landschap van Zuid-Holland).
J. H. A. Manders, Prof. Dr. W. Martin, C. Ponsen,
 Mr. P. A. Pijnacker Hordijk, M. H. de **Reede**, N. **J.**
 Swierstra, M. G. Verweij, Prof. Dr. J. Ph. Vogel,
 G. P. E. Weijer, E. W. Wichers Rollandet.

Bestuurskamer: Regentenkamer van het **Brouck-**
 hovenhof, Papengracht 16.

Correspondeerende Leden:

B. OFFRINGA te Hazerswoude-Dorp (1936)
 Mevr. M. L. H. EERDBEEK-CLAASEN
 te Katwijk (1936).
 J. W. VAN OMMERING,
 te Koudekerk aan den Rijn (1938).
 Ir. A. F. DE GRAAFF te Lisse (1939).
 J. A. M. PIJNENBURG te Noordwijkerhout (1937).
 J. VOOYS te Rijnsburg (1936).
 R. VAN DEN ENDE te Voorschoten (1936).
 P. H. ROMEIJN te Warmond (1936).
 E. ROLLEMA, te Wassenaar (1938).
 L. TONDU te Woubrugge (1937).
 J. VAN DER RUIT, te Zoeterwoude-Dorp (1938).

NAAMLIJST

van donateurs, leden en begunstigers
op 18 Januari 1940¹⁾).

Donateurs en Donatrices.

„Clio”, fntercorporaal Dispuut (1934).

Mr. A. C. van Eck, Delden (1936).

Leidsch Studenten Corps (1937).

Lugdunum Batavorum, Studenten Gezelschap (1927).

Ver. tot bev. v. h. Vreemdelingenverkeer (1929).

Leden en begunstigers.

Sociëteit Amicitia, 1937.

Mej. J. R. Anema, 1939.

P. J. J. van Assen, 1936.

Jkvr. H. A. H. barones d'Aulnis
de Bourouill, 1939.

C. R. Bagchus, 1938.

Mr. A. van de Sande

Bakhuyzen, 1912.

Mej. H. W. van de Sande

Bakhuyzen, 1937.

A. C. Bakker, Wassenaar, 1939.

W. E. Bangert, 1937.

Prof. Dr. J. A. J. Barge, 1936.

W. F. H. Baron, 1935.

H. van Batenburg, 1935.

Mej. M. Becking, 1939.

F. Beeger, 1939,

Jhr. Mr. M. A. Beelaerts van

Blokland, 's-Gravenhage, 1934.

Mevrouw de Wed. Dr. A. Beets-Damsté, 1967.

J. H. Belgraver, Oegstgeest, 1936

Jhr. Mr. Dr. E. A. van Beresteijn,
's-Gravenhage, 1936.

W. J. M. Berger, 1939.

W. A. Bergers, 1937.

J. W. van Beuningen, 1939.

Mej. D.H.L. van Beusekom, 1936.

A. Bicker Caarten, 1935.

H. F. J. de Bie Leuveling Tjeenk,
1939.

W. F. van Biemen, 1938.

¹⁾ De jaartallen achter de namen geven den aanvang van het lidmaatschap aan.

- H. Binnendijk, Wassenaar,, 1939.
 R. Blaauw. 1937.
 A. M. de Blauw, 1921.
 J. J. de **Blécourt**, 1937.
 J. H. Wildervank de Blécourt,
 1939.
 Prof. Dr. J. H. Boeke,
 Oegstgeest, 1938
 Mr. P. J. A. **Boeles**, Amsterdam,
 1934.
 Dr. M. P. **Kingma** Boltjes,
 Rotterdam, 1911.,
 J. A. L. Bom, Voorburg, 1936.
 Dr. G. J. Bon, Oegstgeest, 1939.
 J. J. L. Bonjer, 1939.
 Ir. D. Boogerd, 1933.
 D. Bos, 1938.
 J. **W. Bosch**, 1936.
 Ir. A. G. **Bosman**, 1925.
 J. P. **Bosman**, 1939.
 Dr. **W.C.Braat**, Oegstgeest, 1931.
 J. P. A. Brand, 1938.
 G. F. Brantsma, 1935.
 L. A. E. Briët, 1939.
 Mr. P. E. Briët, 1909.
 Mr. P. E. E. Briët, Haarlem,
 1934.
 W. Briët C.zn., 1936.
 Prof. Dr. J. N. Bakhuijsen van
 den Brink, 1935.
 Mej. Mr. W. de Broekert, 1939.
 Mevrouw N. **Brouwer-**
 Doornveld, 1937.
 R. F. Brouwer, 1937.
 Ir. A. ten Bruggencate,
 Amsterdam, 1940.
 A. A. **Bruch**, 1939.
 A. de Bruin, 1937.
- Mej. C. L. D. C. Bruins,
 Wassenaar, 1936.
 D. L. Biichli Fest, Oegstgeest,
 1937.
 Dr. H. E. Buiskool, 1937.
 A. W. L. van Haersma Buma,
 1936.
 Fa. Burgersdijk en Nietmans,
 1907
 W. F. van der Burgh, 1934.
 Bern. Buurman. 1934.
 Mej. A. A. M. Bijleveld, 1937.
 Th. Th. M. H. Bijleveld,
 Soest, 1937.
 W. J. J. C. Bijleveld (mede-op
 richter der Vereeniging).
 Prof. Dr. A. W. Bijvanck, 1927.
 H. van Calcar, 1937.
 K. J. Cath, 1939.
 Mej. W. J. **Cau**, 1937.
 J. A. Charbon, 1937.
 W. van Rossum du **Chattel**,
 Voorburg, 1916.
 P. Cleveringa, 1937.
 H. J. F. Oetgens van Waveren
Pancras Clifford, 1936.
 Dames Coebergh, Oegstgeest,
 1927.
 4. E. Cohen, 1934.
 4. Cohen Tervaert, Amsterdam,
 1937.
 G. D. Cohen Tervaert, 1938.
 H. Colenbrander, 1936.
 P. I. Colla, 1937,
 I3. **Corts**, 1931.
 W. C. de la Court Jr., 1937.
 Mej. D.A.H. Couvée, 1937.
 W. J. J. A. Couwenberg, 1937.

- H. T. **Damsté**, Oegstgeest, 1937.
 W. K. Baron van Dedem,
 's-Gravenhage, 1935.
 W. O. Baron van Dedem, 1938.
 P. J. Dee, 1934.
 A. J. Dekker, 1936.
 E. E. Denekamp, 1938.
 J. H. Diephuis, 1937.
 Mej. A. van Ditzhuyzen, 1937.
 A. Dolk, 1939.
 W. H. Dollekamp, Hilversum,
 1937.
 C. P. J. Dommissie, Katwijk, **1936**.
 J. A. A. **Dool, Lisse, 1920**.
 A. van Dorp, 's-Gravenhage,
 1933.
 Dr. G. C. A. van Dorp, Katwijk,
 1927.
 J. C. van Dorp, **1937**.
 Ir. G. L. Driessen, 1907.
 J. P. J. M. Driessen, 1936.
 Mej. R. Driessen, Oegstgeest,
 1937.
 F. **Drucker**, 1937.
 J. Dutilh, 1937.
 A. N. **Duynisveld**, Delft, **1939**.
 A. J. M. van Dijk, 1936.
 B. A. Dijkstra, 1937.
 J. C. van **Eck**, 1937.
 Mevr. **deWed. M. L. H. Eerdbeek-**
 Claasen, Katwijk, 1920.
 R. van den **Ende**, Voorschoten,
 1936.
 P. Erdman, 1937.
 A. P. A. Eskens, 1933.
 J. B. Everwijn, 1936.
 H. Eyma, 1938.
- Prof. Jhr. Mr. Dr. W. J. M. van
 Eysinga, 1927.
 Mej. D. Vauel, 1939.
 Jhr. A. Feith, **1938**.
 H. Filippo **W.F.zn.**, 1927.
 H. A. van der Flier, 's-Graven-
 hage, 1935.
 A. Frederiks, 1939.
 Mej. H. J. de Fremery,
 's-Gravenhage, **1907**.
 Mevrouw H. L. W. **Frentzen-**
 Zaalberg, 1925
 Dr. J. G. Frielink, 1936.
 R. Froger, Wassenaar, 1935.
 W. A. Frowein, **1937**.
 R. Fruin, 1939.
 J. H. G. Fuchter, 1939.
 A. de Gavere, 1938.
 Mr. Dr. N. G. Geelkerken, **1937**.
 W. J. Geertsema, 1937.
 J. H. Smidt van Gelder, 1939.
 Mr. E. J. Gelderman, Oegstgeest,
 1929.
 W. A. Geraedts, Warmond, **1938**.
 A. de Geus, 1936.
 J. Geytenbeek, 1937.
 P. L. Gillissen, 1936.
 Prof. Dr. P. H. G. van Gilse, **1937**.
 N. C. F. van Ginkel, 1938.
 Mej. G. Goekoop, Oegstgeest,
 1938.
 Mevr. de Wed. Dr. J. W. C.
 Goethart-Damsté, 1937.
 H. E. H. Goossens, 1938.
 F. J. M. Goslings, 1938.
 D. de Graaf, 1937.
 Ir. A. F. de Graaff, Lisse, 1939.
 Mej. F. M. de Graaff, 1939.

- Mevr. F. J. de Graaff geb. Klijnstra, 1927.
 R. le Grand, 1939.
 J. J. Groen, 1927.
 Mej. D. W. Groenema, 1939.
 J. W. van Groningen, 1938.
 J. de Groot, 's-Gravenhage, 1939.
 J. H. de Groot, Oegstgeest, 1937.
 Ir. F. H. E. Guljé, 1938.
 A. A. van Haaften, 1937.
 L. P. H. Haaksma, Oegstgeest, 1938.
 Mr. A. W. de Haan, 1939.
 F. B. de Haan, 1939.
 Mr. F. K. Reysenbach de Haan, 1934.
 G. W. Haas, 1933.
 K. J. de Haas, 1938.
 B. van der Haer, 1937.
 C. W. A. Baron van Haersolte, 1939.
 R. A. V. Baron van Haersolte, 1938.
 C. H. Hanegraaff, Wassenaar, 1935.
 Mr. G. C. D. Baron van Hardenbroek, Nijmegen, 1925.
 M. J. P. D. Baron van Harinxma thoe Slooten, 1937.
 D. Hartevelt H.C.zn., Velp (G.), 1902.
 W. H. den Hartigh, 1936.
 Mr. 1. J. Havelaar J.zn., Rotterdam, 1935.
 Bert. C. Helbers, Overschie, 1932.
 J. L. Heldring, 1937.
 G. H. H. Helling, 1938.
 D. T. Henny, 1939.
 J. W. Henny, Oegstgeest, 1936.
 Dames Herfst, 1936.
 P. Herfst, 1936.
 W. Herfst, 1936.
 J. F. P. Hers, 1938.
 Mej. C. Stheeman Hesse, 1939.
 J. C. van Heukelom, 1938.
 F. W. J. Heukensfeldt lansen. Amsterdam, 1937.
 M. H. Heybroek, 1938.
 J. J. van Hille, 1936.
 Mevr. J. H. Hoefakker-Milikan, 1937.
 P. J. van Hoeken, 1931.
 P. J. van Hoeken Jr., Oegstgeest, 1939.
 L. Wichers Hoeth, 1939.
 Prof. Dr. J. van der Hoeve, 1920.
 J. P. van der Hoeven, 1939.
 L. E. van Holk, 1938.
 R. A. Roland Holst, 1939.
 J. H. Hommes, 1939.
 A. H. Drijfhout van Hooff, Oegstgeest, 1939.
 P. Hoogland, 1936.
 Mr. P. A. Pijnacker Hordijk, Oegstgeest, 1921.
 Mr. W. Hugenholtz, 1937.
 Prof. Dr. J. Huizinga, 1917.
 Dr. F. W. T. Hunger, Voorschoten, 1937.
 Jhr. W. J. Snouck Hurgronje, Den Haag, 1936.
 Mevr. de Wed. 1. M. Snouck Hurgronje, geb. Oort, Wassenaar, 1908.
 B. J. Huurman, 1938.
 A. Huysman, 1939.
 Mej. J. Ibeling, 1939.

- Prof. Mr. H. A. Idema, 1934.
Mr. P. J. Idenburg, 1936.
Mej. N. van Iterson, 1938.
Prof. Mr. W. van Iterson, 1937.
Mej. C. W. Jäger, 1937.
Mevr. de Wed. Dr. Murk
Jansen, 1937.
J. G. A. Janssen, 1937.
P. Jasperse, 1934.
H. J. Jesse Sr. (mede-oprichter
der Vereeniging).
D. H. de Jong, 1938 .
H. J. de Jong, 1938.
N. J. de Jong, 1938.
W. van Ballegoyen de Jong, 1938
M. E. de Jonge, 1936.
Mej. R. D. de Jonge, 1939.
J. de Jongh van Arkel, 1937.
H. Jonker, 1936.
J. Jonker, 1936.
Dr. W. R. Juynboll, 1937.
G. M. L. Kam, 1938.
Mej. E. van Kampen, 1937.
N. G. van Kampen, 1939.
J. H. C. Kern, 1937.
Dr. R. A. Kern, 1934.
Mevr. de Wed. Dr. J. H. Kern-
Salomons, 1938.
G. F. E. Kiers, 1927.
C. Kiljan, 1937.
Dispuut „Klikspaan”, 1937.
Prof. Dr. G. G. Kloeke, 1937.
A. H. Klokke, 1939.
S. Kloppner, 1937.
Mej. M. Kobus, Dordrecht, 1937.
W. A. de Koe, 1936.
P. C. Koek, 1938.
G. C. M. Kolff, Voorschoten,
1938.
- Mr. N. Kolff, Scheveningen, 1934.
R. A. Kollewijn, 1939.
J. B. de Koning, 1936.
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage, 1936.
D. R. Kooiman, 1939.
Mej. C. H. Kool, 1937.
F. G. Kool, Amsterdam, 1936
Mej. C. Korsse, 1907.
A. de Koster, 1908.
A. Krantz, 1927.
B. F. Krantz J.B.zn., Oegstgeest,
1936.
Dr. L. P. Krantz, Oegstgeest,
1923.
Jhr. F. G. L. O. van Kretschmar,
1937.
Mevr. R. van Krimpen-den
Boesterd, 1936.
B. Kristensen, 1938.
H. A. Stenfert Kroese, 1937.
H. E. Stenfert Kroese, 1908.
Prof. Dr. N. J. Krom, 1935.
H. Kronenberg, 1938.
Dr. J. E. Kroon, 1915.
Prof. Dr. W. A. Kuenen, 1937.
Mr. C. W. Kuyk, 1936.
E. E. M. Kuypers, 1939.
ir. J. A. van der Laan, 1931.
Mr. J. C. van Laer, Amsterdam,
1933.
D. Lageman, 1939.
Lakenhal, Commissie voor het
Stedelijk Museum de, 1937.
H. Lambert, 1939.
C. L. M. Lambrechtsen, 1937.
D. G. Landman, 1937.
Mej. E. C. de Lange, 1938.

- Mej. N. de Lange, Bergen, N. H., 1935.
 Mej. N. Langemeyer, 1940.
 L. C. Baron van Lawick, 1937.
 Dr. C. S. Lechner, 1904.
 A. F. Leemans, 1939.
 Mr. W. F. Leemans, Amsterdam, 1938.
 D. Lefeber, 1937.
 Leiden, Gemeente Archief, 1936.
 Is. M. Leman, 1936.
 Mej. M. C. A. J. van Lennep, 1936.
 J. J. Roeters van Lennep, 1937.
 Mej. Dr. J. H. van Lessen, 1936.
 Mevr. van Leur-de Loos, Ruitenzorg, N. O. I., 1933.
 Ir. S. L. Louwes, Wassenaar, 1940.
 Mr. R. A. Levisson, 1938.
 Ir. P. C. Lindenbergh, 1937.
 J. Lindner, Oegstgeest, 1934.
 Mr. J. J. van der Lip, Kethel, 1923.
 Tin Sioe Loa, 1938.
 Mej. C. van Loen, 1937.
 Jhr. R. C. L. de Savornin Lohman, 1937.
 Mej. J. C. de Loos, 1939.
 Mr. W. de Loos, 1939.
 R. van Luttervelt Jr., 1936.
 F. W. B. Baron van Lynden, 's-Gravenhage, 1938.
 Dr. H. H. Maas, 1939.
 J. Th. Mackenzie, 1939.
 J. Ph. Makkink, 1937.
 J. H. A. Manders, 1929.
 G. van der Mark, 1937.
 Mr. P. J. van der Mark, Oegstgeest, 1937.
 H. M. Markusse, 1933.
 F. E. Meerburg, Katwijk, 1938.
 J. M. Mees, 1939.
 L. A. Mennes, 1938.
 L. Mens, 1937.
 A. Merens, 1937.
 C. F. van Mervennee, 1936.
 J. de Meyer, 1938.
 J. R. Meijer Ranneft, 1939.
 Prof. Mr. E. M. Meyers, 1936.
 Mej. G. M. van Oostrom Meijjes, 's-Gravenhage 1938.
 P. J. Michels, 1937.
 K. G. P. Michielsens, 1938.
 C. A. P. Minderhoud, 1937.
 H. J. H. F. Modderman, Ede, 1934.
 Mej. A. M. P. Mollema, 1938.
 Monumentenzorg, Rijksbureau voor de, 's-Gravenhage, 1935.
 H. G. Mos, 1939.
 J. P. Mulder Sr., 1907.
 E. Muller, 1937.
 Prof. Dr. J. W. Muller, 1916.
 R. Muller, 1937.
 E. S. A. van Musschenbroek, Wassenaar, 1936.
 H. H. Nauta, 1938.
 Mej. M. L. Nederburgh, 1937.
 M. J. Nederloij, 1937.
 J. Neisingh, 1933.
 Prof. Dr. H. M. van Nes, 1913.
 F. H. Nieuwenhuizen Segaar, 1932.
 L. E. Nieuwenhuizen Segaar, Wassenaar, 1937.
 W. M. E. Noach, 1938.
 Noordwijk, Gemeente, 1923.
 J. A. Noordijk, 1938.

- C. van Noort, 1938.
 Mr. G.H. E. Nord Thomson, 1927.
 P. A. Nunnink, 1936.
 Dr. P. M. E. P. Nijst, 1938.
 C. J. M. van Oerle, 1937.
 G. F. van Oerle, 1937.
 Ir. H. A. van Oerle, 1935.
 Mej. E. M. Offerhaus, 1939.
 Mej. E. A. Offringa, 1939.
 B. Offringa, Hazerswoude, 1934.
 B. C. J. van **Ommeren**, 1937.
 J. W. van Ommering, Koudekerk
 aan den Rijn, 1937.
 Mej. J. G. S. Oort, 1938.
 Prof. Dr. J. H. Oort, 1937.
 Prof. Mr. J. C. van Oven, 1931.
 Mevr. de Wed. Mr. Dr. J. C.
 Overvoorde-geb. **Gordon**,
 Wassenaar, 1908.
 J. van Wulfften, Palthe, Rotter-
 dam, 1937.
 C. **Pama**, Voorburg, 1936.
 Jhr. E. L. W. C. van Panhuys,
 1938.
 Jhr. H. F. van Panhuys, 1936.
 J. H. Passtoors, 1936.
 E. Pelinck, 1932.
 Mej. C. van Pernis, 1939.
 L. W. F. H. van Peski, 1937.
 S. M. S. Philipse, 1935.
 L. **J. Pieters**, 1939.
 G. C. **Pluygers**, Voorschoten,
 1936.
 Hugo van Poelgeest, Leiderdorp,
 (1966).
 Mej. W. J. van der Pol, 1937.
 Mevr. H. C. van de Poll, Oegst-
 geest, 1937.
- A. Le Poole, 1936.
 Mej. F. A. Le Poole, 1929.
 Mr. J. Le Poole, Noordwijk,
 1939.
 Mevr. O. A. Le Poole-geb. van
 Beek, Oegstgeest, 1911.
 H. A. Porthoine, 1938.
 Prof. Mr. N. W. Posthumus,
 Amsterdam, 1907.
 D. G. **Postma**, 1939.
 Mej. A. C. **Prins**, 1937.
 J. A. 1. van **Prooije**, 1938.
 Jhr. B. E. Quarles van Ufford,
 1938.
 M. H. de **Reede**, 1936.
 G. A. Reimeringer, 1938.
 Reuvens, Openb. Leeszaal en
 Bibliotheek, 1936.
 Mej. L. Reynvaan, 1939.
 Mej. G. B. C. van Rhijn, 1939.
 W. P. van Rhijn Jr., 1936.
 Mevr. M. 1. Ribbius-Losecaat
 Vermeer, 1939.
 J. A. Riedel, 1939.
 Mej. N. van Riessen, Katwijk,
 1936.
 Mej. J. E. **Ringers**, 1939.
 Jhr. C. C. **Roëll**, Oegstgeest, 1920.
 H. K. **Roessingh**, 1936.
 W. A. Roessingh, 1939.
 Mej. E. van Roggen, 1939.
 Mej. A. E. Rollandet,
 Oegstgeest, 1938.
 E. W. Wichers Rollandet, Oegst-
 geest, 1927.
 E. **Rollema**, Wassenaar, 1937.
 P. H. Romeyn, Warmond, 1925.
 Prof. Dr. Ph. S. van **Ronkel**, 1919.
 W. Roodenburg, 1937.

- Mevr. M. J. J. I. **Roosenburg-**
Methorst, 1938.
L. C. J. **Roozen**, 1939.
Mr. L. H. N. F. M. **Bosch**
Ridder van Rosenthal, 1934.
F. G. **Rosier**, 1936.
G. **Rosingh**, 1938.
H. M. **Rothbarth**, 1939.
Mr. N. J. **Rowaan**, 1937.
Mr. R. van **Royen**, 1938.
J. van de **Ruit**, Zoeterwoude,
1939.
R. H. **Rutten**, 1937.
Mej. Dr. H. J. A. **Ruys**, 1937.
Jhr. J. M. van **Rijckevorsel**, 1936.
Mej. W. A. **Rijken**, 1937.
Dr. A. A. van **Rijnbach**, 1936.
Rijnland, Hoogheemraadschap
van, 1936.
Mej. V. G. H. A. **Rijsdijk**, Oegst-
geest, 1939.
Mej. M. F. **Salomonson**, 1936.
W. Samson, Alphen a.d. Rijn,
1928.
Mr. J. R. **Schaafsma**, Eindhoven,
1933.
Mej. A. J. de **Hoop Scheffer**,
1939.
J. G. N. de **Hoop Scheffer**, 1939.
Mej. A. van **Schelle**, 1939.
J. M. W. **Scheltema**, 1939.
W. M. **Scheurleer**, Voorschoten,
1937.
Mr. H. N. Baron **Schimmelpen-**
ninck van der Oye, Kloetinge,
1933.
W. A. A. J. Baron **Schimmel-**
penninck van der Oye, Voor-
schoten, 1918.
A. A. **Schoon**, 1939.
C. H. van **Schooneveld**, 1939.
H. A. **Schouten**, 1935.
Mej. M. M. **Schram**, 1937.
A. P. **Schram de Jong**,
Voorschoten, 1929.
W. **Schrandt**, 1938.
Ir. J. **Schreuders Jr.**, 1937.
Mej. A. van der **Schuyt**, 1939.
A. **Seret**, 1937.
B. W. N. **Servatius**, 1936.
W. de **Sitter**, 1936.
Mr. J. **Slagter**, 1939.
L. A. A. E. **Sluyterman**, 1937.
J. R. **Smits**, 1938.
F. H. **Sobels**, Oegstgeest, 1937.
Mr. A. J. **Sormani**, 1935.
Mevr. C. J. van **Spall-geb.**
Ockhorst, 1936.
Mej. P. F. **Spits**, 1938.
Mr. Dr. L. **Sprey**, Oegstgeest,
1939.
N. C. G. **Spijker**, 1936.
K. **Staab**, 1939.
A. J. **Stakenburg**, 1939.
H. C. **Stam**, 1937.
H. K. N. **Starck**, 1939.
1. W. C. van **Steeden**, 1938.
Mej. Dr. A. J. **Steenhauer**, 1939.
E. O. **Stein**, 1937.
G. **Stenger**, 1938.
J. **Stenvers**, 1938.
M. G. **Sterringa**, 1939.
Mr. J. A. van der **Stok**, 1936.
Mevr. J. P. L. **Stokhuysen-**
de Jong, 1936.
Jhr. G. J. **Stoop**, Alphen aan
den Rijn, 1921.

- J. F. Strem, 1939.
 H. van Swaay, 1937.
 N. J. Swierstra, 1936.
 H. P. Talsma, 1939.
 S. A. Tan, 1938.
 A. G. J. Terpstra, 1939.
 Jhr. D. A. W. van Tets, 1936.
 Dr. K. Simon Thomas,
 Oegstgeest, 1938.
 M. T. Tichelaar, 1938.
 C. W. Tieleman, Oegstgeest,
 1937.
 H. J. M. Timmerman, 1939.
 J. A. Timmerman, 1939.
 Mevr. M. E. Timmermans-geb.
 van der Goes, Oegstgeest, 1934.
 W. A. Tjeenk Willink, 1939.
 A. P. Tolk, Alphen aan den Rijn,
 1937.
 Mej. M. M. des Tombe, 1939.
 Mevr. W. des Tombe-van
 Oordt, Oegstgeest, 1938.
 L. Tondou, Woubrugge, 1939.
 A. M. Touw, Gorssel (G.), 1936.
 Mr. F. J. J. Trapman, 1937.
 P. van Ulden, 1939.
 J. Valkenburg, 1939.
 W. J. van Varik, Oegstgeest,
 1939.
 Mr. A. D. Vas Nunes, 1936.
 Mej. C. van de Velde, Oegst-
 geest, 1939.
 H. P. Veldhuijzen, 1925.
 P. C. Veltman, 1938.
 R. K. Aeneae Venema, Batavia,
 N. O. I., 1936.
 P. A. W. M. Verbeek, 1936.
 C. J. Verhey, 1939.
 L. Verkoren, 1936.
 P. VerLoren van Themaat, 1935.
 D. Vermeulen, Oegstgeest, 1938.
 Dr. J. Th. Vermeulen, Batavia,
 1937.
 Mevr. de Wed. Dr. P. Vermeulen-
 Visser, Oegstgeest, 1937.
 Mej. I. M. Versluys, 1936.
 Virtus Concordia Fides, 1934.
 R. Visser, 1937.
 Mej. J. H. M. van der Vlugt,
 1937.
 Prof. Dr. J. Ph. Vogel, Oegst-
 geest, 1915.
 J. Vooys, Rijnsburg, 1939.
 Mr. M. B. Vos, 1937.
 C. Baron de Vos van Steenwijk,
 Rzn. 1938.
 A. M. de Vries, 1936.
 Prof. Dr. J. de Vries, 1931.
 Mevr. S. C. de Vries-de Vries,
 Oegstgeest, 1938.
 W. Ch. E. A. de Vries, 1938.
 A. A. Vriesendorp, 1936.
 Ver. Vrouwel. Studenten, 1936.
 Mevr. A. G. Vijgh-Vijgh, 1938.
 H. van de Waal, 1935.
 Mej. S. de Waard, 1939.
 Mej. C. Waller, 1939.
 J. N. Wassenaar, 1936.
 Mej. M. Welcker, 1939.
 F. A. Wempe Jr., 1936.
 Mr. H. I. J. M. van Wensen,
 1937.
 Mej. A. Werker, Den Haag,
 1939.
 Mej. A. M. Weydung, 1920.
 G. P. E. Weijer, 1936.
 Jhr. L. Wichers, 1937.

Jhr. P. H. J. Wichers, Den Haag , 1935.	Dr. H. K. W. Wrede, 1938.
R. de Wilde F.G.zn., 1920.	H. P. H. Wiirtz, 1937.
J. P. Willeumier, 1936.	Prof. Dr. N. van Wijk, 1936.
W. A. Winckel , 1938.	J. H. Wijsman , 1936.
N. van Wingen , Warmond, 1937.	J. van der Zanden, 1935.
H. Wilton , 1939.	A. N. Zekveld, 1939.
Mr. G. H. Wissenburgh, 1937.	W. Zondervan, 1937.
	Mej. J. M. J. Zwarts, 1936.
-

KORTE KRONIEK
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND.

KORTE KRONIEK.

1939.

- 1 Jan. Gouden jubileum van de N.V. Boek- en Steendrukkerij Eduard Ijdo.
Benoemd tot directeur van het Instituut Wullings te Voorschoten Jhr. G. M. E. van Suchtelen te Wassenaar.
- 2 „ Viering van het 125 jarig bestaan van de firma Zaalberg, thans Kon. Ned. Fabriek van wollen dekens, voorheen J. C. Zaalberg en Zoon.
- 7 „ 50-jarige werkzaamheid herdacht van Chr. W. de Graaf bij de N.V. Boek- en Steendrukkerij Eduard Ijdo.
- 9 „ Herdenking van het 125-jarig bestaan van het 4e regiment infanterie.
- 20 „ De nieuwe administratiegebouwen der Leidsche Universiteit naast het oude Academiegebouw aan het Rapenburg officieel in gebruik gesteld.
- 22 „ Afscheid van ds. J. H. Vrielink van de Ned. Herv. Gemeente te Hoogmade.
- 23 „ Herdenking van de 50-jarige werkzaamheid van A. Koet, onderchef ter drukkerij J. J. Groen & Zoon.

- 27 Jan. Niet officieel bezoek van Z.K.H. Prins Bernard aan de Academie, het Kamerlingh Onnes laboratorium en de **Studenten-societeit** Minerva.

Te Heiligerlee in de klokkengieterij van de firma Van Bergen is heden de groote luiklok gegoten, welke het Leidsch Studenten Corps voor den toren van het Stadhuis heeft geschonken.

- 29 „ Overleden te Rhenen in den ouderdom van 80 jaren dr. R. Jesse, oud conservator aan het Museum van Oudheden te Leiden, sedert 1907 gemeente-archivaris van Rhenen.

- 30 „ De compagnie intendancetroepen van Utrecht naar Leiden overgeplaatst en gelegerd in de gebouwen van het voormalig Pesthuis aldaar.

- 31 , In deze maand viel de afbraak van het laatste groote buiten aan den **Hoogen Rijndijk** onder Zoeterwoude, Rhijnvreugd, sinds den dood in 1932 van den laatsten bewoner H. Graaf van **Bijland** verkaveld.

De beplanting van de laan ten westen van het Huis te Warmond, waar sedert onheugelijke tijden in September harddraverijen werden gehouden, voor **wegverbreeding** omgehakt.

- 2 Febr. Van den Leidschen nieuwen stadhuistoren werd de nationale driekleur uitgestoken, nadat de oude windvaan was aangebracht. Overleden A. Kiel, medeoprichter en oud voorzitter van de Zondagschool Prediker 11 : la.
- 3 „ In de Universiteitsbibliotheek heeft de officieele overdracht plaats van de **Bibliotheca Neerlandica manuscripta**, het levenswerk van wijlen prof. W. de Vreese, aan het Rijk ten behoeve der Universiteitsbibliotheek.
- 4 „ Overleden ds. L. G. M. Bresson, predikant sedert 1907 bij de Waalsche Gemeente te Leiden.
- 5 „ Te Amsterdam overleden oud 58 jaren T. S. Goslinga, van 1919-1938 voorzitter van den Raad van Arbeid te Leiden, sedert in diezelfde functie werkzaam te Amsterdam, van 1927-1935 wethouder van financiën der gemeente Leiden.
- 6 „ Mr. Dr. H. Vos, één der beste kenners van het **Nederlandsche** staats-, gemeente- en administratief recht, in den ouderdom van 80 jaren overleden.
- Met ingang van 1 October 1939 op zijn verzoek eervol ontslag verleend aan prof. mr. A. S. de Blécourt als hoogleeraar in het Oud-Vaderlandsch Recht en zijne geschiedenis aan de Universiteit alhier.

- 11 Febr. In den ouderdom van 67 jaren overleden C. F. **Schudel** sedert ongeveer 45 jaren lid van de firma **Wilhelm Schudel** en Co.
Een nationaal **comité** opgericht ter herdenking van Philips van Marnix van Sint Aldegonde in den voorzomer van 1940 te Leiden.
- 13 „ Te Voorburg in den ouderdom van 73 jaren overleden H. W. **Blöte**, arts, tot 1937 geneesheer te Leiden.
- 14 „ Openbare les van dr. B. Stokvis als privaat docent in de experimenteele psychologie.
Te Amsterdam gestorven op jeugdigen leeftijd prof. mr. F. G. Scheltema, van 1923-1927 hoogleeraar in het handelsrecht aan de Universiteit alhier, sedert dien aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam verbonden.
- 19 „ Bij zijn zoon te Sousse in Tunis plotseling overleden A. Coert oud directeur van het Stedelijk Museum de Lakenhal te Leiden.
- 23 „ Benoemd tot bijzonder hoogleeraar van **wege** het Leidsch Universiteitsfonds in het vergelijkend koloniaal staatsrecht mr. F. M. baron van Asbeck te Scheveningen.
- 24 „ Overleden P. M. Bleekstijn, meer dan een halve eeuw bode van het **studentenmuziek-**gezelschap „**Sempre Crescendo**”.

- 25 Febr. Gouden jubileum van C. Bonte als sigarenmaker bij Wijtenburgs sigarenfabrieken.
- 26 „ Op bijna 78 jarigen leeftijd overleden A. J. den Hollander oud waarnemend rentmeester van het hoogheemraadschap Rijnland.
- 28 „ Aanbieding in den tuin achter de **societeit „Amicitia”** van het geschenk der burgerij aan het Leidsch Studentencorps ter gelegenheid van zijn **100—jarig** bestaan.
- 1 -4 Mrt. Verschillende feestelijkheden ter eere van voornoemd jubileum.
- 3 „ De automatische verkeersinstallatie op het kruispunt Breestraat-Noordeinde met **Ra-penburg** bij wijze van proef in werking gesteld.
- Dr. J. J. A. Wijs, doctor in de chemie, te 's-Gravenhage, promoveert in het openbaar op 74-jarigen leeftijd tot doctor in de rechtswetenschap.
- Overleden F. W. Zeelenberg, oud 69 jaren, oud hoofd **eener** openbare lagere school alhier.
- 4 „ Uitreiking door den burgemeester van den gouden eerepenning der gemeente aan het Leidsch Studentencorps.

- 4 Mrt. De Universiteitsraad heeft op diens verzoek met ingang van 1 April 1939 eervol ontslag verleend aan prof. dr. G. Holst als bijzonder hoogleeraar in de Natuurkunde en met ingang van dien datum in deze functie benoemd dr. H. B. G. Casimir, tot dusverre conservator aan het **Kamerlingh Onnes** laboratorium,
- 7 „ Te ‘s-Gravenhage is plotseling overleden E. Vernède, oud-burgemeester van Voor-schoten, in den ouderdom van **74** jaren.
- 11 „ De Vereeniging van Vrouwelijke Studenten te Leiden biedt een der klokken aan voor het nieuwe Stadhuiscarillon.
- 18 „ Gouden ambstjubiieum van J. F. de Heer, technisch opzichter bij het vervaardigen van ankers en kettingen voor de marine en het loodswezen in Nederl. Indië
- 20-24 „ 75-jarig jubileum van de school met den bijbel te Woubrugge.
- 22 „ Herdenking van de 50-jarige werkzaamheid van W. de Graaf bij de firma Palm in de de Janvossensteeg.
- 23 „ **50-jarige** artspractijk van dr. H. C. G. L. Ribbink te Noordwijk aan Zee.
- 24 „ De afdeeling Lisse van de Vereeniging voor **Bloembollencultuur** bestaat 60 jaar.

- 24 Mrt. Te 's-Gravenhage is in den ouderdom van 84 jaren overleden prof. dr. W. **Nolen**, oud-hoogleeraar in de inwendige geneeskunde aan de Universiteit alhier van 1891-1924.
- 5 April Na eene langdurige ziekte stierf te Rijswijk oud 65 jaren Jhr. Mr. L. E. M. von **Fisenne**, sedert 1929 lid van het Curatorium der Leidsche Universiteit.
- 8 „ Gouden jubileum als dansleeraar van H. J. van Leeuwen jr.
- 12 „ Benoemd tot gewoon hoogleeraar in het Oud Vaderlandsch recht en zijne geschiedenis aan de Universiteit alhier als opvolger van prof. mr. A. S. de **Blécourt** met ingang van 1 Oct. a.s. mr. W. v. Iterson.
- Met ingang van 18 Sept. 1939 op zijn verzoek eervol ontslag verleend aan mr. F. D. **Holleman** als buitengewoon hoogleeraar in het Adatrecht van **Nederl.** Indië aan de Leidsche Universiteit.
- 15 „ Dr. Z. W. Sneller, hoogleeraar aan de **Handelshoogeschool** te Rotterdam, op 2 Mei door de Universiteitsraad alhier na verkregen machtiging als bijzonder **hoogleeraar** in de oeconomische geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Leiden benoemd.
- 17 „ Eerste steenlegging der nieuwe Hervormde school te Hazerswoude door ds. P. L. **Kiehl**.

- 17 April Met ingang van 18 September 1939 benoemd om onderwijs te geven in het Sanskrit en zijne letterkunde alsmede in de Indische Oudheidkunde dr. F. B. J. Kuiper.
- 18 „ Benoemd tot lector in de experimenteele en propaedeutische dierkunde dr. N. Tinbergen, voordien hoofdassistent.
- 21 „ In het Academisch Ziekenhuis alhier is overleden L. Boom oud ruim 67 jaren, gedurende bijna 43 jaren organist in de Marekerk.
- 23 „ Bevestiging en intrede van ds. J. N. Bieger als tweede predikant bij de Evangelisch Luthersche Gemeente alhier, komende van Bergen op Zoom.
- 27 „ 200 jarig bestaan van het Roomsch Katholiek Armbestuur en van het Roomsch Katholiek Wees- en Oudeliedenhuis aan de Sint Jacobsgracht.
- 28 „ Dr H. B. G. Casimir, bijzonder hoogleeraar in de Natuurkunde, houdt zijn intreerede getiteld: Waarneming, theorie en toepassing in de Natuurkunde”.
Afscheid van dr. H. G. Jonker als geneesheer te Rijnsburg wegens zijn vertrek uit die gemeente op 1 Mei a.s.
- 1 Mei Bij K.B. van 26 April is benoemd tot gewoon hoogleeraar in de pharmacologie dr. S. E. de Jongh, thans buitengewoon hsogleeraar.

- 2 Mei Benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de Egyptologie en de geschiedenis van de antieke godsdiensten dr. A. de **Buck**, lector aan de Rijksuniversiteit alhier.
- 6 „ Gouden jubileum van D. Spierenburg bij de houthandel firma D.D. **Noordman** alhier.
- 8 „ De directie van de N.V. De Haas en Boog Azijnfabrieken te Haarlem **huldigen** de nagedachtenis van Boerhaave door eene kranslegging bij diens standbeeld te Leiden ter gelegenheid van het 375 jarig bestaan dier fabrieken.
- 14 „ Gouden jubileum der Chr. Geref. Kerk te Voorschoten.
- 21 „ Bevestiging en intrede van ds. S. van Sinderen te Hoogmade.
- 25 „ **Alsvoren** van ds. R. C. Harder bij de Gereformeerde Gemeente te Leiden.
- 26 „ inaugurale rede van prof. mr. F. M. baron van Asbeck als bijzonder hoogleeraar in het **vergelijkend** koloniaal Staatsrecht, getiteld „Over internationale invloed in koloniaal bewind.”
- 31 „ Toegelaten bij de faculteit der Wis- en Natuurkunde aan de Rijksuniversiteit alhier als privaat-docente om onderwijs te geven in de microscopische dierkunde mejuffrouw dr. M. Rooseboom.

- 1 juni De gemeenteraad van Warmond verwerpt met 3 tegen 2 stemmen en 1 stem blanco het ontwerp uitbreidingsplan dier gemeente.
- 2 „ Overleden ds. Joh. W. Groot Enzerink, predikant bij de Ned. Herv. Gemeente alhier.
- 9 „ De eerste **steen**en van het Rijnland's lyceum te Wassenaar gelegd door elk der 145 leerlingen.
- 19 „ Mejuffrouw C. S. Dee herdenkt het feit dat zij voor 50 jaren te 's-Gravenhage haar diploma van apothekersassistente behaalde.
- 30 „ Afscheid van J. L. Bosschier als burgemeester van Rijnsburg.
- 4 Juli Ingebruikstelling van de automatiseering van de Leidsche telefoon.
- 5 „ Te Hilversum overleden P. Lotsy, oud-burgemeester van Valkenburg.
- 12 „ In den ouderdom van 73 jaren gestorven J. Hogenboom, oud-gemeentesecretaris van Ter Aar.
- Herdenking van het 75 jarig bestaan der bewaarschool aan den Morsch te Oegstgeest.
- 18 „ Benoemd tot gewoon hoogleeraar in de faculteit der Rechtsgeleerdheid om onderwijs te geven in de Staathuishoudkunde en de Statistiek Mr. C. Westrate te Zeist.

- 20 Juli Met ingang van 1 Augustus benoemd tot directeur van het Museum van Oudheden alhier dr. W. D. van Wijngaarden, thans conservator aan die instelling.
- 22 „ Gouden jubileum van F. Boeuff, **expeditie-**chef aan het Leidsch Dagblad.
- 24 „ 50 jarig bestaan van het Magazijn voor Huishoudelijke artikelen, haarden, kachels A. van de Ouweelen op de Hooigracht.
- 26 „ Het hotel-restaurant paviljoen De Leede te Warmond verkocht en bestemd voor woonhuis.
- 29 „ Overleden G. Lekkerkerker, oud-ouderling der Ned. Herv. Gemeente en oud-lid van den Raad alhier.

Te Alphen overleden ds. J. de Bruin, oud hulp-prediker aldaar.

- 31 „ De bekende **bloembollenwecker** S. A. van Konijnenburg te Noordwijk overleden.

In den namiddag is een gedeelte van de schutting van den stadhuisbouw in de Breestraat omgewaaid, waardoor een voorbijganger ernstig werd getroffen, die eenige weken later aan de gevolgen der **opge-**loopen verwondingen in den ouderdom van 62 jaren overleed.

- 3 Aug. In het Diakonessenhuis alhier is overleden J. den **Dulk** Azn, in leven een bekend **reeder** te Katwijk aan Zee.
- 17 „ In den ouderdom van 63 jaren overleden J. F. X. Sanders, directeur van de N.V. Stoom Zeep- Eau de Cologne en **Parfumeriefabriek**, voorheen Sanders en Co, en oud-wethouder van Financiën te Leiden.
- 19 „ Overleden oud 68 jaren J. van Gelderen, wethouder van Boskoop.
- 20 „ Zware brand in de „**Edelachtbare** Sigarenfabriek” A. H. J. Wijtenburg aan de Oosterkerkstraat.
- 24 „ Voormobiilisatie van het Nederlandsche leger wegens den dreigenden internationalen toestand.
- Intrede te Rijnsburg bij de Gereformeerde Gemeente van ds. H. Post, komende van Vollenhove.
- 27 „ Afscheid te Voorschoten van pastoor P. Meijer wegens emeritaat.
- 28 „ De eerste 11 klokken van het **Stadhuis**-carillon per vrachtautobiel van de klok-kengieterij Van Bergen uit Heiligerlee gearriveerd.
- 29 „ **Algeheele** mobilisatie, waardoor te Leiden twintig duizend soldaten worden gelegerd.

- 30 Aug. Benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw prof. mr. **R. Kranenburg** en prof. Ph. S. van **Ronkel**, **hoogleeraren** aan de Rijksuniversiteit alhier en tot ridder in de orde van Oranje-Nassau mej. dr. H. J. A. Ruijs, conservatrice aan de Universiteitsbibliotheek.
- 6 Sept. Benoemd tot burgemeester van Rijnsburg met ingang van 15 Sept. e.k. mr. P. N. Höweler, met gelijktijdig eervol ontslag als burgemeester van **Klundert**.
- 8 „ De eerste luchtbeschermings-wijkoefening vond plaats, met geslaagde demonstratie van E.H.B.O. en brandweer.
- 9 „ Benoemd tot burgemeester der gemeente **Noordwolde** en Hemelum-Oldephaert R. Reitsma, tot dusverre **secr.** der gemeente Oegstgeest, met ingang van 1 Oct. e.k.
- 14 „ Hedenochtend zijn voor het eerst in onze stad de sirenes beproefd welke de bevolking in kennis moeten stellen van naderend luchtgevaar.
- 23 „ Van heden af de klokken van het **Stadhuiscarillon** tentoongesteld gedurende 14 dagen.
- 26 „ Te Utrecht overleed ds. A. J. Ruijs, emeritus predikant van Oegstgeest in den ouderdom van 86 jaren, wiens stoffelijk overschot op 30 Sept. d.a.v. in zijne vroegere standplaats ter aarde is besteld.

- 27 Sept. Afscheid van pastoor A. J. **M.** van Meeuwen te Boskoop.
- 1 Oct. **Alsvoren** van ds. J. van Noort in de Ned. Herv. kerk te **Noordwijkerhout**.
- 2 „ Z.K.H. prins Bernhard inspecteert de te Noordwijk en Katwijk aan Zee gelegerde troepen.
- 3 „ De feestviering op de herdenkingsdag van het ontzet van deze stad bestaat uitsluitend uit koraalmuziek in het van der **Werf**park en uitdeeling van haring en wittebrood bij de Waag, alsmede in een plechtige herdenking des avonds in de St. Pieterskerk.
- 6 „ Dr. Z. W. Sneller aanvaardt het ambt van bijzonder hoogleeraar in de economische geschiedenis aan de Rijksuniversiteit alhier met eene rede: „**De economische geschiedenis** in haar betrekking tot economie en geschiedenis”*
- 10 „ Opening der Gereformeerde Zuiderkerk aan den Lammenschansweg. Ds. H. A. **Wier**singa aanvaardt het bedehuis namens den kerkeraad.
- 11 „ Na eene kortstondige ziekte overleed te Katwijk J. K. C. Matthijs, notaris aldaar; de begrafenis vond 14 Oct. plaats.

13 Oct. Mr. W. van Iterson aanvaardt het ambt van gewoon hoogleeraar in het **Oud-Vaderlandsch** Recht en zijne geschiedenis met eene beschouwing over: „Willig decreet in Holland en Utrecht”.

14 „ Het Christelijk Militair Tehuis jubileert wegens zijn 75-jarig bestaan; het is de oudste instelling van dezen aard in Nederland.

16 „ Ds. H. Ph. Ingwersen, gereformeerd predikant te Katwijk aan Zee gaat met emeritaat.

Bij K.B. benoemd tot buitengewoon **hoogleeraar** om onderwijs te geven in het adatrecht dr. V. E. Korn, oud-resident van Tapanoeli te ‘s-Gravenhage.

20 „ Dr. A. de **Buck** aanvaardt het ambt van buitengewoon hoogleeraar in de faculteit der Godeleerdheid en der Letteren en Wijsbegeerte om onderwijs te geven in de geschiedenis van de antieke godsdiensten en de Egyptologie met eene rede: De godsdienstige opvatting van den slaap, inzonderheid in het oude Egypte.

Bij monde van jhr. P. R. Beelaerts van **Blokland** als voorzitter van de algemeene senatenvergadering der studentencorpora wordt aan H.M. de Koningin in de Ned. Herv. Kerk aan de Loolaan te Apeldoorn een gebrandschilderd raam aangeboden ter herinnering aan het 40 jarig **regeerings-**jubiläum van de Koningin.

25 Oct. Toegelaten als privaats docent om onderwijs te geven in muziekgeschiedenis van de Middeleeuwen en van de Renaissance kapitein Dr. C. L. Walther Boer.

27 „ Dr. C. Westrate aanvaardt het ambt van gewoon hoogleeraar in de faculteit der Rechtsgeleerdheid om onderwijs te geven in Staathuishoudkunde en de Statistiek met eene uiteenzetting: „Welvaart en Economie”.

29 „ Afscheid van ds. H. G. Brink als predikant van de Ned. Herv. Gemeente te Nieuwveen.

3 Nov. Beroepen in de vacature dr. J. C. S. Locher alhier ds. H. C. Touw, predikant te Eerbeek.

4 „ De laatste en grootste klok — de bourdon — geschenk van het L.S.C. wordt in den Stadhuistoren opgeheschen.

In het Stedelijk Museum de Lakenhal heeft eene posthume hulde aan de nagedachtenis van wijlen den vroegeren directeur A. Coert plaats door aanbieding van eene schilderij van zijne hand, bij zijn aftreden als directeur bestemd voor dit museum en voorstellende een gezicht op een Leidsche gracht.

7 „ Het 75-jarig bestaan van „De Voorzienigheid”, stichting der Zusters van de Sint Victorsparochie te Noordwijkerhout, wordt herdacht.

- 7 Nov. St. Willibrord-herdenking in de Ned. Herv. Kerk te Oegstgeest, met toespraken van prof. dr. J. N. Bakhuizen van den Brink en prof. dr. H. Kraemer, resp. over: Willibrord en het verleden en Willibrord en het heden, nadat ds. T. J. Jansen Schoonhoven dit samenzijn geopend had met votum en zegengroet en lezing van Efez. 2 : 11 en volg., terwijl dr. K. J. Brouwer: zendingsdirector te Oegstgeest het slotwoord sprak.
- 16 „ Het gouden jubileum der Christelijke school te Alphen a.d. Rijn herdacht.
Bij K.B. is aan ds. J. de Wit, Ned. Herv. predikant te Leiden, eervol ontslag als reserve veldprediker verleend.
- 20 „ Z.K.H. Prins Bernhard brengt in den namiddag een bezoek aan Leiden ter inspectie van troepenonderdeelen.
De nieuwedistricts commissaris voor Rijnland prof. dr. P. A. H. de Boer legt de padvindingsbelofte af.
- 22 „ Benoemd tot gemeentesecretaris van Rijnsburg J. J. van Dijk, thans **secretaris-ontvanger** van Sloten (Fr.).
- 24 „ In den ouderdom van 50 jaren overleden W. A. Bodewes, hoofd der Christ. school in de Oosterstraat alhier.

- 26 **Nov.** Afscheid van A. J. Dekker als voorganger
der Evangelisatie te Alphen aan den Rijn.
- 28 „ Overleden P. J. van der Baan, oud 59 jaren,
langer dan een kwart eeuw **leeraar** aan
de instrumentmakersschool alhier.
- 2 Dec. De **echtgenoot** van den directeur, mevrouw
E. Kuyntjes-Elzinga legt den eersten
steen voor de uitbreiding van het gebouw
der Ambachtsschool.
- Bij K.B. is op zijn verzoek eervol ontslag
verleend aan H. M. Markusse als notaris
te Leiden.
- 6 „ Vrij hevige explosie in het Anorganisch
Chemisch Laboratorium in de Hugo de
Grootstraat, waarbij een laborant zeer
ernstig aan het hoofd is gewond.
- 10 „ Gouden jubileum van koster N. Kout van
de kerk van St. Jan den **Dooper** te Kat-
wijk aan den Rijn.
- 13 „ Afscheid van ds. H. Meyering, gereformeerd
predikant te Katwijk aan den Rijn.
- 17 „ Overleden Ch. L. Waldkötter op 79-jarigen
leeftijd, sedert de oprichting voorzitter
van den Centralen Ouderraad.
- Overleden te Wassenaar op 77-jarigen leef-
tijd dr. M. C. F. J. Cosijn, oud **adviseur-**
verificateur van 's Rijks zee-instrumenten.

- 19 Dec. Overleden te Leiderdorp mevr. Johanna Carolina van Poelgeest, geb. Brand, **eere-**lid van de Nederl. Vereeniging tot bescherming van dieren.
- 22 „ Dr. W. P. Jorissen, lector in de Anorganische Scheikunde, benoemd tot ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw.
- 24 „ Overleden A. van Borselen, oud 77 jaren, meer dan een halve eeuw lang bestuurslid van de Chr. wijkvereeniging „**Levendal**”.
- 25 „ Overleden te Oegstgeest in den ouderdom van 62 jaren A. T. Kraan, architect aldaar.
- 30 „ Afscheid van P. A. **Cornet** van den **gemeente-**lijken dienst voor Sociale Zaken.
-

IN MEMORIAM

LE PASTEUR L. G. M. BRESSON.

20 Décembre 1878 – 4 Février 1939.

Le 4 février 1939, est mort à Leiden le Pasteur L. G. M. Bresson qui, pendant près de trente deux ans, a tenu dans cette ville une place fort honorable et qui mérite, à plusieurs egards, que son départ ne soit pas passé sous silence.

Né à Tonneins (Lot et Garonne) en France, le 20 decembre 1878, son enfance et sa jeunesse se sont écoulées en grande partie à Rotterdam où son père, le Pasteur L. Bresson, a exercé le ministère évangélique dans l'Eglise Wallonne, durant quarante ans, et c'est au Gymnase Erasme qu'il a commencé ses études classiques, terminées au collège de Marmande (Lot et Garonne). Après une année d'études à la Faculté de Droit de Bordeaux, il suivit les cours de la Faculté Nationale de Theologie de Genève; à la fin desquels il subit devant la Faculté de Théologie de Paris les examens du Baccalauréat en Theologie, avec une thèse sur Jacques Saurin.

Il débuta dans le ministère aux Gros (Vaucluse), en 1904, d'où, trois ans plus tard, il fut appelé par l'Eglise Wallonne de Leiden, dans laquelle il fut installé, le 30 Juin 1907, par le Pasteur S. Cler. Jusqu'à la grande guerre de 1914—1918, qu'il fit, comme infirmier-brancardier, dans le service de santé de l'armée française, son ministère se déroula paisiblement et d'une manière parfaitement heureuse.

Au sortir de cette grande épreuve qui a laissé des traces douloureuses dans le coeur de ceux qui l'ont supportée, le Pasteur L. G. M. Bresson reprit à Leiden la tâche si longtemps interrompue et, comme auparavant, il l'accomplit fidèlement, tout en prenant part à d'autres activités que celles de son ministère, car il ne se refusait à aucune obligation.

Lorsqu'en 1925, on lui offrit la présidence du Comité de l'Alliance Française de Leiden, il accepta ce devoir et cet honneur sans hésitation et les porta sans faiblesse pendant douze années, jusqu'en 1937.

En 1927, il remplaça son collègue, le Pasteur S. Cler, dans les fonctions de Secrétaire du „Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis” qu'il a remplies jusqu'à sa mort, à la satisfaction de la rédaction et des lecteurs de cette revue; sa parfaite connaissance de la langue Néerlandaise lui a permis de rendre en cette occasion, et en bien d'autres, de signalés services.

Toutefois, ce ne furent pas les seules ni même les principales activités de ce bon et courageux travailleur. En 1927, encore, il devint Secrétaire de la Commission de l'Histoire et de la Bibliothèque des Eglises Wallonnes. Tous les travailleurs et tous les chercheurs curieux du passé de nos Eglises Wallonnes qui sont entrés en rapport avec lui sont unanimes à rendre hommage à sa compétence et à son amabilité, aussi bien dans les Pays-Bas qu'à l'étranger, d'où lui sont venus maints témoignages de reconnaissance.

La charge de Secrétaire de la Commission pour les Affaires des Eglises Wallonnes vint

s'ajouter, en 1929, à toutes ces activités déjà lourdes; il l'accepta et la remplit comme les autres, avec une ponctualité et une patience exemplaires. Il les a remplies jusqu'au bout, sans faiblir, alors même que ses forces l'abandonnaient.

Dans son existence laborieuse et dévouée, le Pasteur L. G. M. Bresson connut pourtant quelques grandes joies qu'il serait injuste de ne pas mentionner ici.

En 1931, devant un fort bel auditoire dans lequel se trouvaient des représentants du Synode, de toutes les Eglises Wallonnes et des hautes autorités civiles, il commémora le 350me anniversaire de l'Eglise Wallonne de Leiden.

En 1932, il célébra son jubilé de vingt-cinq années de ministère à Leiden, entouré de l'estime et de l'affection de son troupeau.

En 1935, le Gouvernement Français le nomma Chevalier de la Légion d'Honneur, récompensant ainsi d'incontestables services.

Il aurait pu, comme tant d'autres, aspirer à une retraite paisible, à un repos bien gagné, dans ce Sud-Ouest de la France où il était né et qu'il aimait tant. Dieu ne l'a pas voulu et l'a repris à lui, alors que sa tâche n'était pas encore finie et que son soleil n'était pas encore couché. Lui, du moins les regrets de tous ceux qui l'ont connu adoucissent la douleur de sa veuve et de ses enfants.

Breda, le 9 Janvier 1940.

ALLARD.

T. S. GOSLINGA.

Geboren 6 Januari 1881 te Bolsward.

Overleden 5 Februari 1939 te Amsterdam.

Tusschen deze twee data ligt het rusteloze leven besloten van dezen harden werker, bekwaam Wet-houder, geëerd Voorzitter van den Leidschen Raad van Arbeid, warm voorvechter voor de **Anti-Revolutionaire** beginselen, trouw vriend, niemand ontziend strijder, die recht op zijn doel afging en anderen niet uit den weg bleef. Eenerzijds was hij, wat andere belangen betrof, zeer beleidvol, en anderzijds toch ook weer, voor wat hem persoonlijk raakte, onvoorzichtig. Mede door dit alles had hij warme vrienden, maar ook tal van felle tegenstanders.

Zoo markant en invloedrijk was zijn persoonlijkheid, dat hij langen tijd een stempel heeft gedrukt op het politieke leven in Leiden.

Goslinga staat eigenlijk nog te dicht bij ons om hem juist te kunnen typeeren. Maar al te snel is men geneigd hem af te meten naar de laatste jaren, toen lichamelijk en geestelijk het leven van dezen zoo fel strijdenden figuur tenslotte smartelijk ten **onder** ging.

Wie wil weten, wat Goslinga beteekende, moet hem zien allereerst als bouwer aan den Raad van Arbeid, welke Raad op 3 December 1919 als zoodanig zijn functie kon gaan vervullen, omdat op dien datum de Invaliditeitswet in werking trad. Ook de uitvoering van de Ouderdomswet, de Ongevallenwet, de Land- en Tuinbouwongevallenwet en de Ziektewet werd voor

en na aan de Raden van Arbeid toevertrouwd. Goslinga verstond de kunst om leiding te geven en daarvoor was het mogelijk, dat hij tijd en gelegenheid had zich zoo 'veelzijdig te ontplooien. Terecht werd dan ook van hooger hand erkend, dat de Leidsche Raad van Arbeid 'behoorde tot een van de beste in den lande. Zijn benoeming tot Voorzitter van den Raad van Arbeid te Amsterdam moet dan ook vooral in dit licht worden gezien.

Wie wil weten, wat Goslinga heeft beteekend, moet vooral ook nagaan wat hij in zijn 'bijna twintigjarig verblijf in Leiden heeft gepresteerd als Penningmeester van de Gereformeerde Schoolvereeniging. De kennis door hem in Schiedam als Wethouder van Onderwijs opgedaan, kwam hem daarbij zeer van pas. Men moet insider zijn om te kunnen waardeeren, wat hij in dit opzicht voor het Christelijke Onderwijs in Leiden is geweest.

Als uiterlijk bewijs kan worden genoemd het bouwen van drie nieuwe scholen, terwijl een vierde werd verbouwd en vergroot tot school voor L.O. en U.L.O. Inzonderheid ook het bewaarschoolonderwijs had de liefde van zijn hart. Wat hij, met zijn echtgenoot, ten deze heeft tot stand gebracht en in geloofsvertrouwen heeft aangedurfd, men denke aan de ongesubsidieerde bewaarschool aan de Heerenstraat, is voor velen tot zegen.

Tot volle ontplooiing kwam Goslinga echter in den Gemeenteraad. Reeds aanstonds na zijn verkiezing werd hij tot Wethouder benoemd. Eerst vier jaar sociale zaken en daarna vier jaar financiën. Dáár

was hij thuis en dáár toonde hij een ieder met welke talenten hij van Godswegen was toegerust. Hij was niet alleen wethouder, hij was ook magistraat. Zijn helder inzicht en groote kennis van zaken en het overredende en medesleepende in zijn pleidooien tot aanbeveling van de door hem verdedigde voorstellen, worden allerwege erkend. De burgemeester van Leiden getuigde van hem, bij zijn herdenking in den Raad op 13 Februari 1939, dat, naast den belangrijken invloed op den gang van zaken op de hem als wethouder toevertrouwde terreinen, inzonderheid ook in het College van B. en W. bleek, dat hij ook op andere gebieden van het gemeentelijk regeeringsbeleid over een steeds parate en grondige kennis beschikte, die hem tot een hoogst nuttig lid van dit college stempelde.

Zijn strijdbare natuur zocht eerder het conflict dan dat hij het meed. Dit gold op allerlei terrein. Hartsochtelijk ijverend noemde de Burgemeester hem, en terecht. Uiteraard bleef hem, die zelf zoo weinig ontzag, critiek, meedoogenlooze critiek soms, niet bespaard. Moge van deze markante en hoogst kundige figuur (vooral voortleven, wat hij in de kracht van zijn leven voor den Raad van Arbeid, voor het Christelijk Onderwijs en voor de gemeente Leiden is geweest.

Te roemen is, ook bij het verscheiden van dezen merkwaardigen man, niet oirbaar. Hij wist het zelf, het is genade alleen. Dank zij een rijken Christus, was zijn einde vrede.

KNIBBE.

Mr. Dr. H. VOS.

17 October 1858-6 Februari 1939.

Den 6 Februari 1939 overleed te Oegstgeest Mr. Dr. H. Vos. Tot voor kort was hij **Leidsch burger**; verreweg het grootste deel van zijn lang leven (hij was den 17 October 1858 geboren) heeft hij in onze stad gewoond. Hij was waarschijnlijk meer bekend in juridischen wetenschappelijken- dan in maatschappelijken kring. In her openbare staatkundige of sociale leven heeft Mr. Vos zich nimmer bewogen. Zijn verdiensten lagen op het gebied van het staats- en administratief recht. Leerling van de Leidsche Universiteit toonde hij reeds als student een sterke voorliefde voor deze takken der rechtswetenschap; hij behaalde naast het doctoraat in de rechtswetenschap in 1886 den doctorstitel in de staatswetenschap, cum laude, op een proefschrift „**Publiekrechtelijke Geschillen**”, met Prof. Buys als promotor. Lange jaren was hij een gezocht repetitor in het staatsrecht; vele academische generaties van juristen heeft hij door zijn heldere en degelijke inleiding in dit vak aan zich verplicht. Voor de wetenschap heeft hij vooral gewerkt op het gebied van het positieve staats- en administratief recht; de algemeene staatsleer trok hem minder aan. Als **redacteur** van het Weekblad voor de Burgerlijke Administratie heeft hij in tal van hoofdartikelen jarenlang actueele problemen van publiek recht *behandeld, heeft daardoor dit blad een

plaats van betekenis gegeven en het gemaakt tot een vraagbaak voor de bestuurspraktijk. Zijn hoofd-artikelen kenmerkten zich door helderheid in de uiteenzetting der kwesties, nauwkeurige kennis van de betrokken materie en zakelijkheid; hij vermeed noodelooze omhaal van woorden. In 1933 zijn de belangrijkste van de meer dan 650 artikelen, die Vos in dit Weekblad en in het Weekblad voor Gemeentebelangen, waarin het Weekblad voor de Burgerlijke Administratie was opgegaan, had geschreven, in een bundel bijeengebracht, en daardoor voor geregeld gebruik door de beoefenaars van het publiek recht gemakkelijker bereikbaar gemaakt; zij hadden een meer blijvende waarde dan gewone weekbladartikelen.

Omvangrijker studies heeft Vos vooral gewijd aan het vraagstuk der administratieve rechtspraak, dat hem bijzonder ter harte ging. In 1902 kwam zijn „Administratieve Rechtspraak” uit, dat zeer de aandacht trok. Hij kende de ‘materie door en door, beheerschte niet alleen de Nederlandsche litteratuur en practijk op dit stuk volledig, maar had ook een groote en doorwerkte kennis van de buitenland-sche regelingen van administratieve rechtspraak. Zoo werd hij een geharnast strijder voor dit instituut, waarin hij, terecht, een noodzakelijke consequentie van de rechtsstaatsgedachte zag. Tot het laatst van zijn leven heeft Vos aan dezen strijd deelgenomen; kamp gaf hij niet; hij hield taai vol, ondanks de teleurstellingen, die de Nederlandsche wetgever in deze materie telkens weer bereidde.

Op hoogen leeftijd behield hij zijn helderheid van geest en werkkraft. Als tachtigjarige publiceerde hij nog voortreffelijke artikelen en arbeidde gestadig door aan zijn bewerking van de rechtspraak en **litteratuur** op de Gemeentewet met toelichting, in de bekende uitgave Leon's **Rechtspraak**. Totdat de pen aan zijn hand ontviel, heeft hij zich gewijd aan het vak, dat hem lief was; een welbested en nuttig leven, ten **dienste** van wetenschap en bestuurspractijk.

R. KRANENBURG

H. W. BLÖTE

8 Februari 1866—13 Februari 1939.

Den 13den Februari 1939 overleed te Voorburg, waar 'hij zich na het neerleggen van de praktijk gevestigd had, de Leidsche arts Blöte. Al was door Blöte's vertrek uit Leiden de belangstelling van zijn vele oud-patiënten in den loop der jaren meer latent geworden, de reactie in breeden kring op zijn overlijdensbericht liet geen twijfel aan de vereering, die de oude dokter van de zijde van zijn patiënten genoten heeft. Trouwens over die zijde van zijn leven heeft Blöte zich allerminst te beklagen gehad. Geen wonder ook: Blöte was een rasecht huismedicus, die zich volkomen had ingeleefd in de mentaliteit vooral van zijn fondspatiënten, hen toesprak in hun eigen taal — wat hem als geboren Leidenaar niet moeilijk viel —, hen kende in al hun zorgen en nooden, bij ziekte en ook in gezonde dagen, en daardoor hun onbegrensd vertrouwen genoot. Zoo was hij op zijn dagelijksche praktijkwandelingen een vaste figuur geworden in het stadsbeeld van het Leiden van 20 tot 40 jaar geleden en dit vooral in de volkswijken van de Leidsche binnenstad van dien tijd. Want, het zij te zijner eere gezegd, zijn byzondere belangstelling ging uit naar den kleinen burger.

Hendrik, Willem Blöte werd op 8 Februari 1866 te Leiden geboren, bezocht er de Lagere Schoof en de H.B.S., waar hij in 1885 eindexamen deed. Hij

liet zich aan de Leidsche Universiteit inschrijven als student in de Letteren, dit waarschijnlijk door zijn belangstelling in Geschiedenis, een belangstelling, die hij in zijn latere leven nooit verloochend heeft. Toch moet het voor wie hem goed kenden geen groote verrassing zijn geweest, toen hij reeds in 1887 „om-zwaaide” naar de *Medicijnen*, want zij zullen gevoeld hebben, dat er in Blöte vooral een natuuronderzoeker stak. Dit werd door zijn verdere levensloop bevestigd. Reeds na het afleggen van zijn Tweede Natuurkundig examen in 1890 werd hij assistent bij Professor Eindhoven en op diens Laboratorium speciaal belast met de Afdeling Histologie. Vele jaren, ook na zijn vestiging als huisarts, bleef hij verbonden aan het Physiologisch Laboratorium.

Dit moet van overwegenden invloed geweest zijn op zijn medische belangstelling: Er kwamen twee kanten aan Blöte's leven: de huisarts en de wetenschappelijke onderzoeker, twee qualiteiten, die zich op gelukkige en ongedwongen wijze weer vereenigden in het onderwerp van zijn speciale belangstelling: de Tuberculose.

Over Blöte's slagen als arts sprak ik reeds; maar ook als wetenschappelijk auteur kon hij met voldoening op zijn werk terugzien, (eenige interessante publicatie's met zeer oorspronkelijken inhoud staan op zijn naam), al kwam dit ten onrechte niet tot uiting in waardeering van de zijde van toonaangevende kringen. Intusschen, over dit gemis aan waardeering heeft Blöte zich gemakkelijk heengezet; zijn scherpe (hoewel nooit kwetsende) humor, vaak

uitingsvorm van zijn levenswijsheid, maakte hem immuun tegen teleurstelling op dit gebied.

Blöte's nagedachtenis zal door de bevoorrechten, die hem goed mochten leeren kennen, in hooge eere gehouden worden.

J. R. F. RASSERS

ANTHONY COERT.

14 December 1872— 19 Februari 1939.

Na het overlijden van zijn vader, die te Goedereede het notarisambt bekleed had, kwam Coert met het gezin in 1882 te Leiden. Hij bezocht hier gedurende een jaar de H.B.S., om vervolgens verschillende opleidingen in den lande te beproeven, welke evenwel alle zonder resultaat bleven. Op zijn een en twintigste jaar gevoelde hij zich aangetrokken tot het schilderen en volgde gedurende twee jaar het onderwijs op de teekenschool van J. Lampe te Leiden, waarna hij trachtte een eigen weg te volgen. In dezen tijd woonde hij bij zijn moeder en kwam in aanraking met Floris Verster, voor wien hij een groote bewondering koesterde.

In 1900 verhuisde zijn moeder met hem naar 's-Gravenhage. Op de Haagsche Kunstkring, van welke instelling hij ook eenigen tijd secretaris was, had hij nauw contact met de schilders uit dien tijd: Toorop, van Konijnenburg en vele anderen, waaronder ook zijn latere collega's Gratama en Buisman. Door een kort verblijf te Parijs en de bezoeken, welke hij 's zomers in gezelschap van zijn moeder aan de Veluwe bracht, kwam zijn werk tot een hoogte, waarbij hij ook zelf een zekere bevrediging vond. Doch critisch als Coert was aangelegd, vernietigde hij veel, wat hem niet beviel. Slechts weinig werd ons uit deze jaren bewaard. Enkele stads-

gezichten met wegdooiende sneeuw in waskrijt of boschlandschappen in olieverf, welke nog bij familieleden bewaard zijn, doen ons betreuren, dat deze ontwikkeling niet verder is gegaan.

Na zijn huwelijk in 1908 met Mejuffrouw A. C. de Jong, vestigde hij zich in een oude boerderij te Gorssel, alwaar hij ongeveer tien jaren zou verblijven tot dat den Haag weer als woonplaats gekozen werd.

Het schilderen begon hem steeds minder te bevredigen en vrijwel geen enkel stuk uit deze latere periode is ons nog over. Dit zal wel de reden zijn geweest, dat in 1921 de plaats van adjunct-directeur van het Stedelijk Museum „de Lakenhal” aanvaard werd. Het is in deze functie en vooral na zijn benoeming tot directeur in 1931, dat hij voor Leiden van zulk een groot belang is. Een uiterst ontwikkelde smaak, gepaard aan een zeldzame liefde voor de geschiedenis onzer stad, stelde hem in staat om gedurende de jaren 1930-1933 een reorganisatie van het museum tot stand te brengen, welke niet spoedig valt te verbeteren. In dit werk ging Coert geheel op en hierin heeft hij ook ongetwijfeld een rijke vergoeding gevonden voor de moeilijkheden, welke hij in vroegere jaren moest doormaken.

Naast de genoemde reorganisatie, willen wij nog twee belangrijke gebeurtenissen vermelden, welke tijdens zijn directeurschap vielen en wel in de eerste plaats de restauratie van het kostbaarste bezit onzer stad: Het Laatste Oordeel van Lucas van Leyden. Het weer te voorschijn brengen van het beeld van den God Vader en weer op nieuw doen stralen van dit

prachtige triptiek was een groote voldoening voor hem. Niet minder was Coert verheugd met de schenking van den Heer W. Scherjon bestaande uit 9 schilderijen van den zoo zeer bewonderden Floris Verster. Deze schenking was echter gedaan onder voorbehoud van vruchtgebruik, terwijl er vooralsnog *geen* ruchtbaarheid aan mocht worden gegeven. Wanneer deze stukken later hun plaats in het museum vinden, zal het Coert's verdienste zijn, dat dank zij een voortreffelijke Verstertentoonstelling in 1927, de schenker begreep, dat men zijn daad te Leiden naar waarde zou weten te schatten.

Hoewel van aard waarschijnlijk geenszins aangelegd voor het ambtelijk gareel, wist hij met groote plichtsbetrachting ook aan die vereischten te voldoen, welke het ambt meebracht.

Een dierbare ontspanning vond Coert 's zomers bij het zeilen op de Kaag en 's winters op lange zwerftochten door onze oude stad. Een blijk van zijn liefde voor ons schilderachtig stadsbeeld wordt bewaard in een in de uiterst gecompliceerde wasverf-techniek opgezet Leidsch grachtje.

Dit schilderij ontstond te Sousse in Tunis, waar hij zich na zijn aftreden op 31 December 1937 had gevestigd. Geheel voltooid tot den laatsten toets werd het tenfolge van het onverwachte einde niet, maar het laat ons naast een liefde voor het Leidsche stadsbeeld óók zien, welk een voortreffelijk schilder met Coert ten slotte heen ging.

E. P.

E. VERNÈDE.

12 December 1864—7 Maart 1939.

Op 7 Maart 1939 overleed te 's-Gravenhage de heer Edwin Vernède, oud-burgemeester der gemeente Voorschoten in den ouderdom van 74 jaren.

Van 6 Augustus 1895 tot 1 Maart 1936 was het hem vergund dit ambt te bekleeden.

Na eerst eenigen tijd op de Provinciale Griffie van Zuid-Holland te zijn werkzaam geweest, werd hij in 1889 benoemd tot gemeente-ontvanger en ambtenaar ter secretarie van Krommenie.

In 1893 volgde zijn benoeming tot secretaris van Voorschoten, waar toentertijd de heer J. M. de Kempenaer burgemeester was.

Bij diens benoeming tot burgemeester van Oegstgeest werd de heer Vernède door H. M. de Koningin-Regentes in 1895 tot zijn opvolger benoemd.

Hij aanvaardde het Burgemeestersambt op 6 Augustus 1895.

Gedurende zijn geheelen loopbaan is hij dit ambt blijven beschouwen als het mooiste, wat men in zijn leven kan vervullen, omdat men zooveel in het algemeen belang kan 'doen.

De gemeente telde destijds ongeveer 2600 inwoners; dit aantal steeg onder zijn bewind tot ongeveer 6500. Zij zag er wel geheel anders uit dan thans.

Gebrekkige petroleumverlichting, in plaats van

gas en electriciteit, geen waterleiding, een zeer primitief raadhuis en zoo zou er op veel meer zijn te wijzen.

Tijdens zijn bestuur kwamen de gas-, water- en electriciteitsbedrijven tot stand, terwijl ook een nieuw raadhuis in September 1926 in gebruik werd genomen, dat een sieraad is voor de gemeente.

Ook aan de zeer gebrekkige verbinding met Leiden en 's-Gravenhage kwam een einde door de nieuwe verbinding per z.g. „blauwe tram” van de N.Z.H.T.M.

De heer Vernède heeft steeds met al zijn krachten er aan medegewerkt om Voorschoten vooruit te brengen.

Hij trachtte zooveel mogelijk met de burgerij samen te werken en als burgemeester het verenigingsleven te steunen en te bevorderen.

Van verschillende vereenigingen is hij mede-oprichter en bestuurslid geweest.

Zoo verzezen allerlei nuttige instellingen die zich in gestadigen bloei mogen verheugen, zooals Boerenleenbank, Groene Kruis, Koningin Wilhelmina Vereeniging, Burgerwacht en nog vele meer.

Op het gebied van de volkshuisvesting heeft hij zijn sporen eveneens verdiend. Immers werd in 1917 een bouwvereeniging opgericht, die een woningpark stichtte, eerst met een 58-tal woningen en een badhuis, terwijl er in 1928 nog een 20-tal woningen werden bijgebouwd.

Ter herinnering aan het initiatief, dat hij voor den bouw had genomen, werd dit woningcomplex „het Burgemeester Vernèdepark” genoemd.

Ten slotte mogen wij als voorbeeld van burgemeester Vernède's werkzaamheid niet vergeten, dat hij vele jongelui tot het burgemeestersambt heeft opgeleid.

Van de oprichting af, was hij gedurende een acht-tal jaren voorzitter van de afdeeling Zuid-Holland van de vereeniging van Nederlandsche gemeenten en hij had tal van jaren zitting in de examen-commissie voor het diploma gemeente-administratie.

Op 6 Augustus 1935 was het hem vergund zijn 40-jarig ambtsjubileum te vieren. Slechts één zijner voorgangers, n.l. burgemeester Treub, de vader van de beroemde drie gebroeders Treub, die allen in Voorschoten geboren werden, overtroefde hem in dienstjaren; deze bekleedde dit ambt ruim 45 jaren.

Een vijver met fontein werd ter herinnering aan dit bijzondere feit door de burgerij naast het raadhuis opgericht.

Zij zal in lengte van dagen tot het nageslacht spreken van zijn activiteit als burgemeester van Voorschoten.

Thans heeft hij de rust gevonden, die hij zich in **zijn** welbesteed, arbeidzaam leven niet heeft gegund.

Voorschoten zal burgemeester Vernède niet vergeten.

Hij ruste in vrede!

S. d. J.

PROF. DR. W. NOLEN.

31 Juli 1854—24 Maart 1939.

Op den 24sten Maart 1939 overleed te 's-Gravenhage in den ouderdom van 84 jaar Dr. W. Nolen. Oud-Hoogleraar aan de Leidsche Universiteit. Van 1891 tot 1924 is Nolen als hoogleeraar werkzaam geweest; na zijn intreden eerst woonachtig op den Oude Singel, betrok hij weldra het huis op het Noordeinde No. 3, in dien tijd nog het eindpunt van de stoomtram naar de Vink, Voorschoten en den Haag. Veel is er veranderd sinds dien tijd in het stadsbeeld aldaar en het huis is nu verbouwd tot een school, maar voor de oudere Leidenaars zal dit huis het „huis van Prof. Nolen” blijven, waar deze in Leiden zo, bekende figuur met zijn sprekend gejaat uit en inging op weg naar en van zijn arbeidsplaats, het Oude Academische Ziekenhuis tusschen Steenstraat en Morschpoort! Want bekend was hij bij alle standen! Hoeveel inwoners van Leiden telde hij onder zijn patiënten, of doordat zij op zijn Afdeeling in het Academisch Ziekenhuis werden opgenomen, of doordat hij ze in de particuliere Ziekenhuizen bezocht. of doordat hij door doktoren aan hun ziekbed in eigen huis in consult was geroepen.

Het was niet alleen door zijn arbeid als consuleerend medicus, dat hij in Leiden algemeen bekend en geëerd werd. Ook op maatschappelijk gebied heeft hij voor Leiden mooi werk verricht. Zijn benoeming

tot Hoogleeraar viel in den tijd van den **grooten** opbloei van de leer der besmettelijke ziekten. Zijn intree-rede behandelde het groote belang van die leer voor de geneeskunde, zoowel wat de theorie als wat de praktijk betreft. Het was vooral de ontdekking van den tuberkelbacil, de groote vondst van **Koch**, die hij als een zegen voor de menschheid beschouwde. Zijn geheele leven heeft hij aan de studie en aan de bestrijding der tuberculose gewijd. Hij is de oprichter geworden van de Leidsche Vereeniging tot bestrijding der tuberculose: tot aan zijn aftreden bleef hij de Voorzitter van deze voor Leiden **zoo** nuttige Vereeniging. Tevens was hij een krachtige medewerker aan de Nederlandsche Centrale Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose en nog vele jaren na zijn aftreden als Hoogleeraar bleef hij Voorzitter van de Tuberculose Studie-Commissie dezer Vereeniging. Hij was een der medewerkers aan het Deutsche Handbuch der Tuberculose en in 1932 werd hij de Voorzitter van het achtste congres van de Union internationale contra le Tuberculose, de bekroning van het vele nuttige werk door **Nolen** op het gebied der tuberculose verricht,

Gedurende zijn veeljarig Hoogleeraarschap heeft hij een groot aantal leerlingen de kennis der Geneeskunde en de plichten van den Geneesheer bijgebracht. Zelf een zeer nauwgezet en kundig onderzoeker, wien iedere oppervlakkigheid vreemd was, **keurde** hij onherroepelijk af hetgeen niet met kennis van zaken of met voldoende ernst en betrouwbaarheid was onderzocht geworden. Zijn terechtwijzingen, aan

zijn leerlingen gegeven, waren somtijds niet zacht ingekleed en zijn oud-assistenten kenden allen den licht spottenden glimlach, waarmede zij op hun fouten werden opmerkzaam gemaakt. Maar achter dien glimlach wisten allen het warme hart, dat **Nolen** toedroeg aan zijn zieken en zijn helpers. Zijn levensdoel was hulp te brengen aan hen, die lijden, door een eerlijke en juiste toepassing van hetgeen de wetenschappelijke geneeskunde **leerde** en dit bracht hij zijn leerlingen bij door zijn voorbeeld en zijn nooit falend enthousiasme.

Na zijn aftreden in 1924 vertrok Nolen naar den Haag. Een oogenblik leek het, dat misschien het huis Noordeinde 3 in een kliniek zou worden veranderd, waar hij zijn werk als Geneesheer zou kunnen voortzetten. Doch toen die plannen geen doorgang konden hebben, nam hij op zijn 70ste jaar de betrekking van Geneesheer-Directeur van het Roode Kruis Ziekenhuis in den Haag op zich, een bewijs van de onverflauwde levenskracht en ijver van dezen harden werker! Zoo verliet hij **Leiden** met zijn echtgenoot. Beiden zijn in den Haag begraven.

Maar Leiden mag dezen goeden Burger niet vergeten. Niet alleen zijn portret in de Senaatkamer zal blijven getuigen van zijn langdurig en vruchtbaar professoraat, doch zoolang er een strijd tegen de tuberculose in Leiden zal worden gevoerd, zal een ieder moeten weten, dat **Nolen** de man is geweest, die de Leidsche Vereeniging heeft gesticht. ,

Leiden, 6 December 1939.

W. A. KUENEN.

Ds. JOH. W. GROOT ENZERINK.

8 October 1875-2 Juni 1939.

Mij is verzocht enkele woorden te wijden aan de nagedachtenis van wijlen Ds. Joh. W. Groot Enzerink, aan welk verzoek ik gaarne voldoe.

Ds. Groot Enzerink was een markante, zeer geziene persoonlijkheid, die door zijn arbeid, in 't bijzonder voor de Ned. Herv. Kerk, alom in den lande groote bekendheid verwierf.

Geboren in 1874, deed hij in 1900 zijn intrede in zijn eerste gemeente Wapenveld, waar hij drie jaar heeft gearbeid. Van Wapenveld vertrok hij naar Maassluis en drie jaar later naar Leeuwarden, van welke plaats hij in 1921 naar Leiden kwam.

In den nacht van 2 Juni 1.1. overleed hij in het Diaconessenhuis hier ter stede, na een ongesteldheid van slechts enkele dagen, want de Zondag te voren (le Pinksterdag) leidde hij nog de dienst in de Pieterskerk. Op Maandag 5 Juni werd zijn stoffelijk overschot, onder belangstelling van honderden, op Rhijnhof ten grave gedragen.

In de gemeente van Leeuwarden en Leiden heeft Ds. Groot Enzerink zijn grootste kracht ontplooid. De Chr. H. B. S. te Leeuwarden, de eenige Herv. H. B. S. in ons vaderland, heeft, naar den mensch gesproken, haar bestaan aan zijn activiteit te danken, evenals de Herv. Evangelisatie „De Bijbel”, welke

aanvulling van de rechtzinnige prediking in het vrijzinnige Leeuwarden beoogde. Als **gevangenis-**predikant zag hij zich een arbeidsveld toegewezen dat al de liefde van zijn hart innam. Ds. Groot Enzerink was een mensch die zich aangetrokken gevoelde tot het verstootene, tot het wrakhout dat op de zee van het leven ronddreef. Geen wonder dat hij nooit uitgeput raakte om in woord en geschrift van die arbeid in de strafgevangenis te vertellen. Die liefde dreef hem ook uit tot het werk der reclassering, waarin hij in onze gemeente een voor-aanstaande plaats heeft ingenomen.

In Leiden was hem de **Kooiwijk** als terrein van zijn arbeid aangewezen en daar heeft hij, tot aan zijn verscheiden, gewerkt zolang het dag was. De Kooikapel en het daaraan grenzende wijkgebouw „**Irène**” vormen samen een monument, dat in het midden der Ned. Herv. gemeente de gedachtenis zal levend houden aan een man die, onder de erkenning van eigen zwakheid en gebreken, een eerste plaats heeft ingenomen als prediker, als herder, als mensch, als trouw dienstknecht van zijn Meester.

Hierbij laat ik volgen het vers dat na zijn overlijden in het Herv. Maandblad verscheen:

DE DIENSTKNECHT.

Zijn laatste hoop werd kinderlijk beleden:
 't Vertrouwen op zijn Heer, ook in den nacht;
 Toen sloot hij de **oogen**, moe en afgestreden,
 Legde zijn handen saam als 't kind dat wacht.

De staf is aan zijn zwakke hand ontgleden,
Mij had den last, hem opgelegd, volbracht;
Bereid is hij het leven uitgetreden,
Als één die slapen gaat, zoo stil en zacht.

Zijn stof zonk **langzaam weg** in 't duist're graf;
Rondom ons sprankelde een herboren aarde !
Gij naamt ons veel in dezen dienstknecht af.

Maar wat Ge ons liet heeft eeuw'ge glans en waarde
Uw Woord, Heer! dat Ge Uw knecht te spreken gaf.
Uw groote werk dat Ge in hem openbaarde.

JOH. DE GROOT.

J. F. X. SANDERS.

30 Mei 1876-17 Augustus 1939.

Als in het Leidsch Jaarboekje een herinnering wordt gewijd aan Leidenaars, die in het afgelopen jaar zijn overleden, en die de hun geschonken talenten met onbaatzuchtige toewijding en op **bijzonder** verdienstelijke wijze hebben dienstbaar gemaakt aan de Leidsche gemeenschap, — dan heeft volkomen terecht de redactie gemeend, dat in het Jaarboekje 1940 zéker gememoreerd moet worden de op 17 Augustus 1939 overleden Leidenaar Joseph Franciscus Xaverius Sanders.

Sanders, 30 Mei 1876 te Leiden geboren, is met hart en ziel héél zijn íeven Leidenaar gebleven. Hij heeft zijn stad lief gehad, en nooit is op hem tevergeefs een beroep gedaan, om, waar mogelijk, die liefde te toonen in daden — in *daadwerkelijke belangstelling* en zichzelf gevenden arbeid.

Als leider van een groote industrieële onderneming — Sanders' Zeep-, Eau de **Cologne**- en Parfumeriefabriek — stond hij midden in het economisch-sociale leven. En zijn kennis van het vak, van het bedrijf werd ook buiten de eigen onderneming zéér gewaardeerd, getuige o.m. zijn bestuurslidmaatschap van de landelijke organisatie in het bedrijf.

Zijn belangstelling bleef echter — zooals reeds gezegd — niet beperkt tot zijn bedrijf, maar was veel **breeder** en ging veel verder.

Diep verantwoordelijkheidsbesef heeft getypeerd de voortreffelijke waarneming van het wethouderschap der gemeente Leiden gedurende de jaren 1923—1927, waaraan een driejarig raadslidmaatschap was voorafgegaan; de R.K. Staatspartij had den heer Sanders afgevaardigd naar den Leidschen Gemeenteraad. En wij willen hier neerschrijven de woorden van Isaias (II : 3, 5), die staan afgedrukt op zijn „bidprentje”, het gedachtenis-prentje van zijn overlijden: „Hij vormde zijn oordeel niet naar het zien der oogen en deed zijn uitspraak niet naar het hooren der ooren: rechtvaardigheid was zijn kracht en sieraad”.

't Kan haast niet anders, of iemand als de heer Sanders moest gekozen worden in de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland. En hij heeft in de werkzaamheden der Kamer een zéér actief aandeel gehad. Zijn met veel voorzichtigheid en na rijp beraad gegeven adviezen vonden daar steeds erkentelijke waardeering. Van de oprichting dier Kamer af is de heer Sanders er lid van geweest.

Zijn interesse voor de algemeene Leidsche belangen heeft zich geuit in de waarneming van bestuursfuncties in verscheidene organisaties op verscheiden terrein van het openbare leven. In het katholieke organisatie-leven en in de katholieke maatschappelijke actie nam de overledene niet minder een levendig aandeel.

Wij willen niet opsommen al de functies, die hij heeft bekleed. Maar wij, die met hem van nabij hebben mogen samenwerken, willen hier in volkomen

oprechtheid en overeenkomstig de onopgesmukte werkelijkheid getuigen, dat hij bij de vervulling van **al** zijn bestuursfuncties niets anders wilde zien en niets anders zag, dan het belang der zaak, welke hij zich geroepen gevoelde te dienen — te dienen met krachtdadige toewijding en in nobele eerlijkheid.

Wie met hem hebben mogen samenwerken, zullen in aangename herinnering bewaren de gedachtenis aan een mensch, wien men zijn vertrouwen kon schenken, en die zelf vertrouwen wist te geven.

Allen, die arbeid voor de gemeenschap, toegewijde liefde **voor onze stad Leiden** weten te waardeeren, zullen met oprechte hoogachting zijn leven en werken blijven gedenken als dat van een voorbeeldig Leidsch burger.

TH. B. J. WILMER.

ARENT JAN WENSINCK.

7 Augustus 1882-19 September 1939.

Arent Jan Wensinck wijdde zich na zijn propaedeutisch examen in de theologie, in 1902 te Utrecht afgelegd, geheel aan de studie der Semietische talen, met name het Arabisch, Hebreeuwsch, Arameesch, Syrisch en Ethiopisch. In 1908 gepromoveerd op een proefschrift over *Mohammed en de joden te Medina*, was hij aanvankelijk als privaat-docent aan de Universiteit te Utrecht werkzaam, terwijl hij tevens aan het gymnasium aldaar en aan dat te Amersfoort onderricht in het Hebreeuwsch gaf. In 1912 volgde hij Wildeboer op in den leerstoel voor het Hebreeuwsch te Leiden, dien hij bezet hield tot 1927, toen hij als hoogleeraar in de Arabische taal- en letterkunde en in de instellingen van den Islam de taak van Snouck Hurgronje overnam. In zijn wetenschappelijke loopbaan legde Wensinck een even vruchtbare als veelzijdige werkzaamheid aan den dag. Naast tekstuitgaven in het Syrisch en Ethiopisch verschenen er van zijn hand tal van onderzoekingen over kosmologische en religieuze voorstellingen der Semieten en over onderwerpen uit het gebied der Semietische linguïstiek. Van de bijzondere aandacht, die hij wijdde aan de Oostersche mystiek, zoowel Christelijke als Muslimsche, leggen belangrijke vertalingen van en diepgaande studiën over Syrische en Arabische ascetisch-mystieke geschriften getuigenis af. Onvermoeid

van werkkraft nam hij ook de taak van redacteur der *Enzyklopaedie des Islam* over en bracht hij dit groote werk, waaraan hij zelf ook vele artikelen bijdroeg, tot voltooiing. Een nog omvangrijker werk, door hem ontworpen en in gang gezet, was de samenstelling van een Concordantie en van Indices op de Traditie-litteratuur van den Islam, waarvoor hij met medewerking van anderen gedurende een twintigtal jaren het materiaal verzamelde. Een voorloopig resultaat van zijn toegewijd werk op dit gebied was zijn *Handbook of Early Muhammadan Tradition*, dat hij ook in een Arabische vertaling mocht zien verschijnen en dat door Muslimsche geleerden zeer gewaardeerd wordt. Het onderzoek van de Traditie leidde hem ook tot het schrijven van een grondig werk over de historische ontwikkeling van de geloofsleer van den Islam. De voltooiing van den druk der Concordantie mocht hij echter helaas niet beleven. Dadelijk na zijn terugkeer van een tweede reis naar Egypte werd hij aangetast door een ziekte, die zijn tot het laatst toe werkzame leven sloopte.

In dankbaarheid en weemoed gedenken zijn vele vrienden en vakgenooten in West en Oost den bescheiden, blijmoedigen geleerde, die aan een beroep op zijn hulp en raad steeds bereidwillig gehoor gaf.

C. v. ARENDONK.

WILHELMUS ADAMUS BODEWES.

3 December 1888-24 November 1939.

Wilhelmus **Adamus** Bodewes werd op 3 December 1888 te Zutphen geboren en volgde, na het **afloopen** van de lagere school de opleiding tot onderwijzer aan de Christelijke Kweekschool te 's Gravenhage. Na de acte van bekwaamheid behaald te hebben was hij werkzaam aan scholen te Scheveningen en te 's Gravenhage.

In Maart 1922 kwam hij naar Leiden, waar het Bestuur der Ver. voor Christelijk Onderwijs hem benoemd had tot Hoofd van haar school aan de Oosterstraat.

Het was een geheel nieuwe school, gebouwd in een geheel nieuw stadsgedeelte, een wijk die nog moest uitgroeien.

Aan de arbeid van een schoolhoofd aan een nieuwe school in een nieuwe stadswijk, zijn steeds moeilijkheden verbonden. De Heer Bodewes wist echter deze bezwaren glansrijk te overwinnen. Al heel spoedig had zijn school een goede naam en het steeds stijgend aantal leerlingen bewees niet alleen dat de school in die omgeving in eene behoefte voorzag, maar ook dat de ouders vertrouwen stelden in de leiding die van hem en zijn medewerkers uitging. Hoewel zijn school een gewone lagere school bedoelde te zijn, wist hij, toen de eischen wat **hooger** gesteld werden, daaraan te voldoen. Ieder jaar werden enkele leerlingen opgeleid

voor Gymnasium of Middelbare inrichtingen van Onderwijs en mocht hij **daarmede veel** succes oogsten. Hij heeft zich in de ruim zestienjarige periode te Leiden doen kennen als een waar onderwijsman die met hart en ziel zich gaf aan het werk van onderwijs en opvoeding.

Als karaktervol man wist hij in den loop der jaren een eigen stempel te zetten op de school, de inrichting, die hij met Gods hulp tot bloei heeft mogen brengen.

Dat hij niet enkel als schoolhoofd maar ook als persoon in en om de school gewaardeerd werd bleek ondubbelzinnig toen hij in 1932 zijn zilveren jubileum bij het Christelijk Onderwijs vierde.

Typeerend is ook dat de Buurtvereniging zijn school d.w.z. hem en zijn personeel zulk een goed hart toedroeg. Herhaaldelijk werd daarvan blijk gegeven in den loop der jaren.

Zoowel het schoolbestuur als het personeel, de leerlingen en ook de ouders, verliezen in den Heer Bodewes een voortreffelijk Hoofd en vertrouwd raadgever.

Wat de Heer Bodewes deed, deed hij volledig en daardoor was hij steeds druk bezet. Desondanks wist hij toch tijd te vinden voor andere belangen, dan die van zijn school.

Zoo was hij behalve Bestuurslid van de Christelijke Wijkvereniging „Levendaa!l” ook bestuurder van Pro Juventute, van de afdeeling Leiden van het Genootschap tot Zedelijke verbetering der gevangenen en van het Medisch paedagogisch bureau.

Na een ongesteldheid van nauwelijks één dag is Vrijdag 24 November j.l. de Heer Bodewes op bijna 51 jarigen leeftijd overleden. Aan zijn werkzaam leven kwam plotseling een einde. Wij blijven hem echter gedenken als een plichtsgetrouw man die met ernst en opgewektheid de taak vervulde, die hem op de handen was gezet.

Onder veel belangstelling had de begrafenis op „Rhijnhof” plaats.

Hij ruste in vrede.

Leiden, 18 Januari 1940.

P. J. F.

De Camera Obscura en Leiden.

In 1939 is op velerlei wijzen de verschijning van de klassiek geworden Camera Obscura van Hildebrand, nu honderd jaar geleden, herdacht. De uitgevers van de eerste druk, de Erven F. Bohn te Haarlem, hebben getoond, dat dit werk ook nu nog een eerste 'plaats in hun fonds inneemt: de 39ste druk, een populaire uitgave, verscheen in handig formaat, in een keurige band, met een fraaie letter gedrukt — veel beter leesbaar dan de voorafgaande drukken — tegelijk met de 40ste, een kleine foliant, verzorgd door de firma Enschedé en dus voortreffelijk van druk, met de in veel opzichten zeer geslaagde illustraties van Jo Spier, inderdaad een Jubileum-uitgave.

In vele tijdschriften en dagbladen werden door schrijvers van de meest uiteenlopende richtingen en literaire opvattingen artikelen aan Hildebrand en zijn boek gewijd; uitvoerige studies, o.a. van Dr. P. H. Ritter Jr. en Dr. C. Tazelaar, verschenen in boekvorm. Ook de Radio liet zich niet onbetuigd.

Daar Leiden in het leven van Nicolaas Beets en vooral in de Camera Obscura een vrij grote plaats innam, komt vanzelf de vraag op: Hoe zag Hildebrand Leiden en hoe herdacht Leiden Hildebrand? Voor de beantwoording van deze beide vragen moge in de volgende regels Uw aandacht gevraagd worden.

Het leven van Beets heeft zich in vier plaatsen afgespeeld: Haarlem, Leiden, Heemstede en Utrecht, doch de beide laatste waren voor de Camera niet meer van veel belang, daar het boek in hoofdzaak voltooid was bij zijn vertrek uit Leiden. De eerste plaats neemt natuurlijk Haarlem in: de stad van zijn geboorte, van zijn kinderjaren en zijn gymnasiumtijd. Over zijn schoolherinneringen vertelt Hildebrand in „Kinderrampen”: de school in de Jacobijnenstraat te H. is geassocieerd aan op de lei geschreven opstellen en de onderwerpen die hij opsomt, maken de waarschijnlijkheid der door Multatuli in zijn Woutertje Pieterse onsterfelijk geworden gedichten, die meester Pennewip zo emotioneerden, ineens veel aannemelijker: op 9 à 10-jarige leeftijd schreef de kleine Nicolaas over de „Tevredenheid” filosofische beschouwingen!

Door een „Onaangenaam mensch in den Haarlemmerhout” zal het Haarlem van vóór honderd jaren onvergetelijk voor de meeste Nederlanders blijven. Men mag ook aannemen, dat „De familie Stastok”, „Een oude kennis” en „De familie Kegge” groten-deels gevuld zijn met de herinneringen aan Haarlem en zijn omstreken. Noord-Holland en zijn metropolis Alkmaar, Bergen, Schoorl en Heilo vindt men op talloze plaatsen terug, hetzij opzettelijk genoemd, hetzij duidelijk herkenbaar: mij brengt „’s Winters buiten” met zijn houtverkoop onmiddellijk in het Heiloër Bosch en naar de Nijenburg, waaraan voor Hildebrand zulke dierbare herinneringen verbonden waren; „De Noordhollandsche boerin” en „De Noordhol-

landsche boer” behoren tot de levendigste schetsen uit het aardig geïllustreerde werk: „De Nederlanden”, waaruit ze later in de C.O. overgenomen werden. En wie heeft bij de lezing van „Teun de Jager” zich niet weer teruggedacht in de vroeger zo ongerepte en heerlijke bossen en duinen van Bergen en Schoor!! Rotterdam krijgt in „Gerrit Witse” een beurt.

In de literatuur zijn de werken, waarin van Leiden en het leven in die stad een treffend beeld gegeven wordt, niet talrijk; de studentengeneraties van ong. 1835-1855 hebben echter drie auteurs opgeleverd, die in dit opzicht grote verdienste hebben: Hildebrand, Klikspaan en Piet Paaltjens. Begrijpelijk is het, dat vooral „De studenten en hun aanhang” daarbij op de voorgrond kwamen te staan. Hildebrand is echter de minst studentikoze van de drie en de lust om het studentenleven uit te beelden is bij hem minder groot dan de behoefte om de mensenmaatschappij van zijn tijd min of meer spottend weer te geven. Men voelt in Hildebrand de student die bezig is zich in te stellen op de kille maatschappij en die zich zijn roeping als theoloog en aanstaand predikant reeds te zeer bewust is om nog geheel student te zijn. Bovendien heeft uitbundigheid, naar het mij voorkomt, nooit in de aard van Beets gelegen en had naast de studie de literatuur zijn grote liefde, die een groot deel van zijn aandacht en tijd in beslag nam. Opvallend is het daarom, dat het meest studentikoze stuk van Hildebrand niet in de Leidsche Studentenalmanak verscheen, doch eerst in het reeds

genoemde werk *De Nederlanden*, in 1842, toen hij al lang en breed de pastorie te Heemstede betrokken had. Ik bedoel „*De Huurkoetsier*”. Daarin spreekt hij, die zelf als student op de Breestraat woonde, over deze straat in de vroege morgenschemering, over de ossekop bij Rivé ¹⁾ en de koppen van de leeuwen op de trappen van het stadhuis; de hier beschreven dolle tocht der vier studenten naar Haarlem en Zandpoort zou in de Studententypen van Klikspaan geen slecht figuur gemaakt hebben.

Waar hij verder studenten in de C.O. ten tonele voert, zijn zij in heel wat kalmer stemming.

Het uitvoerigst is Hildebrand over de Leidse studentenwereld in „*Gerrit Witse*”, het eerste hoofdstuk: „*Studentenangst*”, dat tevens een geestige beschrijving geeft van het Rapenburg — zelfs Orlers wordt er bij gehaald — en zijn voornaamste gebouwen; het Museum van Natuurlijke Historie (nu Rijksmuseum van Oudheden), de Bibliotheek, die toen evenmin een bouwkunstig sieraad was, en de Hogeschool zelf, toen nog niet gerestaureerd en nog voorzien van een „niet onaardige verzameling van duivenhokken en peperbossen, die den hoogdravenden naam van toren en observatorium dragen”, worden gebrandmerkt als „eenige zeer leelijke en zeer mismaakte gebouwen”, waarvan het eerstgenoemde nog steeds niets van zijn lelijkheid heeft ingeboet.

Welk oud-Leids student leest niet dit hoofdstuk,

¹⁾ Zie Dr. A. Beets, *De ossekop bij Rivé*, in: *Leidsch Jaarboek 1923-'24*, blz. 60.

waarin ook het voorplein van de Academie, het intérieur, de trap en het beruchte zweetakmertje uitmuntend geschetst zijn, steeds weer met dezelfde gevoelens van weemoed en dankbare herinnering, gedachtig aan de benauwde uren, die ook hij daar eenmaal doorbracht! Hoe geestig is het 'gesprek van Gerrit Witse en zijn vriend vóór en na het examen, hoe goed het portret der hospita (evenzeer dat van die in 'het eerste hoofdstuk van De familie Kegge), hoe treffend de beschrijving van de wijze waarop Gerrit met vier vrienden de avond na zijn examen doorbrengt, waarbij blijkt dat de Hegeliaanse filosofie al lang vóór Bolland aan de Leidse Universiteit bekend was (ook Piet Paaltjens spreekt er over), en vooral hoe zielkundig juist de wederzijdse behoefte aan intieme mededelingen na een dag van zoveel emoties en een avond van zo veel wijn, als Gerrit en zijn vriend eindelijk alleen achtergebleven zijn; alle remmen zijn weg en zo uit Gerrit dan zijn adoratie voor het slechts éénmaal aanschouwde meisje van het Gelderse buitentje met de witte duif op haar hoofd, 'waarbij hij wijst naar een portretje, dat hij toevallig bij juffrouw Schreuder had gezien. Beets heeft in „Na 50 jaar” onthuld wie dat was: zij had een kunsthandel op de Botermarkt.

Het reeds genoemde Museum had Hildebrand al eerder in de C.O. genoemd: in „Een beestenspel” (1836) en er de voorkeur aan gegeven boven een menagerie; hij zou het later nog eens bezoeken in gezelschap van de heer Kegge, met wie hij dan ook het Museum van Oudheden op de Breestraat, of

zoals Hildebrand het noemt: het Museum van onbekende historie, in tegenstelling tot de Natuurlijke historie, bezoeken zou. Met Kegge holt hij verder door Leidens straten, naar de Senaatskamer, de Burg, volgens Hildebrand vroeger door de Romeinen bewoond en door die Rederijderskamer, waarvan zoveel genieën lid waren (Hildebrand was er zelf één van); hij memoreert „den Sineeschen en Japanneeschen inboedel bij den heer Siebold” ¹⁾ (in het huis Rapenburg, waar thans het Kantongerecht is) en rust met hem uit in de Sociëteit Minerva (toen op de Breestraat tegenover het Stadhuis) en eet met hem aan de open tafel in De Zon (aan de Breestraat).

Van der Hoogen oordeelt minder gunstig over Leiden: „een miserabele stad; geen amusemenen, de menschen zien elkander niet. Eens in ‘t jaar een bal, om hun fatsoen te houden. Criant vervelend”. Ook van dit oordeel dient nota genomen te worden.

Opvallend en een bewijs van Hildebrands vooringenomenheid voor Leiden is, dat alle gestudeerden uit de C.O., met uitzondering dan van de rampzalige Pieter Stastok, te Leiden studeren of gestudeerd hebben: de aristocraat par excellence Baron Van Nagel, Mr. Bruis en Dr. Deluw, de student Boerhave tot zelfs de gesjeesde Rudolf van Brammen.

Van de professoren worden de jurist Smalenburg, de medici Macquelin, Broers en Sandifort vermeld; uitvoerig wordt een examen beschreven, vooral wat

¹⁾ Zie: Leidsch Jaarboek 1920, blz. 110.

de buitenstaander er van 'merkt, benevens de kwel-
lingen van het toen nog gebruikelijke Latijn. Hoe veel
korter toen de studie in de medicijnen duurde, blijkt
wel hieruit, dat Gerrit Witse het in twee jaar van
med. cand. tot med. doctor brengt. Hierbij zou men
geneigd zijn het klassiek geworden „kom daar mi
reis om” van Pieter Stastok Senior te gebruiken. Dat
daarentegen toen al het hoofd geschud werd over het
groot aantal dokters, blijkt eveneens uit Gerrit
Witse.

Over de gebruiken toentertijd onder de studenten
in zwang, worden we ingelicht in het eerste hoofd-
stuk van De familie Kegge, waar het ziekbed, het
sterven en de begrafenis van William beschreven
worden; vooral over de laatste weidt Hildebrand uit;
later vernemen we nog, dat hij begraven werd „op
het kerkhof bij de Marepoort”, als ook de grootmoe-
der in het graf van haar kleinzoon wordt bijgezet.

Doch ook nog een ander dan het Academische
Leiden komt hier en daar naar voren: De Veerschip-
per Van der Velden, van zijn groentijd af een groot
vriend van Hildebrand; schipper Rietheuvel, de
geniale uitvinder van „de onderaardsche schietblaas-
balk”, later als Sir Derrick Reedhill woonachtig aan
het toen nog bevaarbare Levendaal; de Dolle, de
reeds genoemde huurkoetsier, zijn uitstekende Leidse
typen; maar in scherpte van tekening en tragiek
worden ze overtroffen door „De Leidsche peuëraar”,
die aan Hildebrand zijn onsterfelijkheid dankt. Ook
voor het plat Leids had Hildebrand aandacht, de
Laienaar kent hij met zijn schone melodieuze taal

door en door: „het plat Leidsch is leelijk, en het Leidsch van den Peuëraar het platste”.

Door het voorgaande in de herinnering te roepen van de lezers der C.O., vertrouw ik voldoende hulde gebracht te hebben aan Hildebrand als kenner en uitbeelder van Leiden vóór honderd jaar; blijft nog te bespreken wat Leiden deed om het jubileum der Camera Obscura te vieren.

De gebeurtenissen van eind Augustus, de mobilisatie en het uitbreken van de oorlog hebben een grootscheepse herdenking onmogelijk gemaakt; de weidse plannen van het gemeentebestuur van Haarlem, o.a. een grote optocht, die de personen uit de C.O. door Haarlems straten zou doen trekken; de tentoonstelling die de firma Bohn in die stad en daarna in de hoofdsteden der provincies had willen houden, van dat alles is niets gekomen. Met deze teleurstelling voor ogen, moeten we dankbaar zijn, dat men in Leiden met de Camera Obscura-herdenking vroeg begonnen is.

Op de 173ste Jaarlijksche Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde op 21 Juni j.l. heeft de voorzitter, Dr. Jan de Vries, de gebruikelijke openingsrede aan de Camera Obscura gewijd, op een wijze, die op de aanwezige leden grote indruk maakte en veel bijval vond. Hen, die niet in de gelegenheid waren deze rede aan te horen, stelt het Jaarboek der Mij 1938—'39 thans in de gelegenheid door lezing deel te hebben aan de uitnemende hulde hier aan het boek en zijn schrijver gebracht. Na afloop van de Jaarvergadering werden

de leden uitgenodigd een bezoek te brengen aan de tentoonstelling betreffende de C.O., in de Universiteitsbibliotheek ingericht. Deze tentoonstelling was juist te Leiden mogelijk, doordat de Maatschappij een zeer belangrijke Beets-verzameling bezit, haar in 1911 door de familie Beets geschonken. Zo was het mogelijk op deze tentoonstelling alle 38 drukken der C.O. te laten zien, waarbij zeer merkwaardige en kostbare exemplaren ¹⁾. Van enkele drukken zijn nog voorhanden de door Hildebrand voor de herdruk gereedgemaakte exemplaren, want tot en met de 21ste druk heeft hij zelf de uitgave kunnen voorbereiden en groot is het aantal wijzigingen door hem in de loop der jaren aangebracht. Voorts was aanwezig het handschrift van de in 1889 door Hildebrand zelf samengestelde commentaar op de C.O. „Na vijftig jaar”, zomede een door Dr. Joh. Dyserinck geschonken exemplaar van dit boek met veel interessante aanvullingen, illustraties en bijlagen.

Op een volgende tafel waren te zien tekeningen van Hildebrand, fragmenten van het handschrift van de C.O., exemplaren van de Leidsche Studenten-almanakken van 1836-1839 en andere tijdschriften, waarin de stukken, die later tot de C.O. werden bijeengevoegd, het eerst het licht zagen; de toneelbewerkingen van verschillende stukken der C.O. enz. Zeer de aandacht trok het nummer van *The Illustrated London News* van 18 November 1865, waarin af-

¹⁾ Enige ontbrekende drukken werden welwillend verstrekt door de Erven F. Bohn.

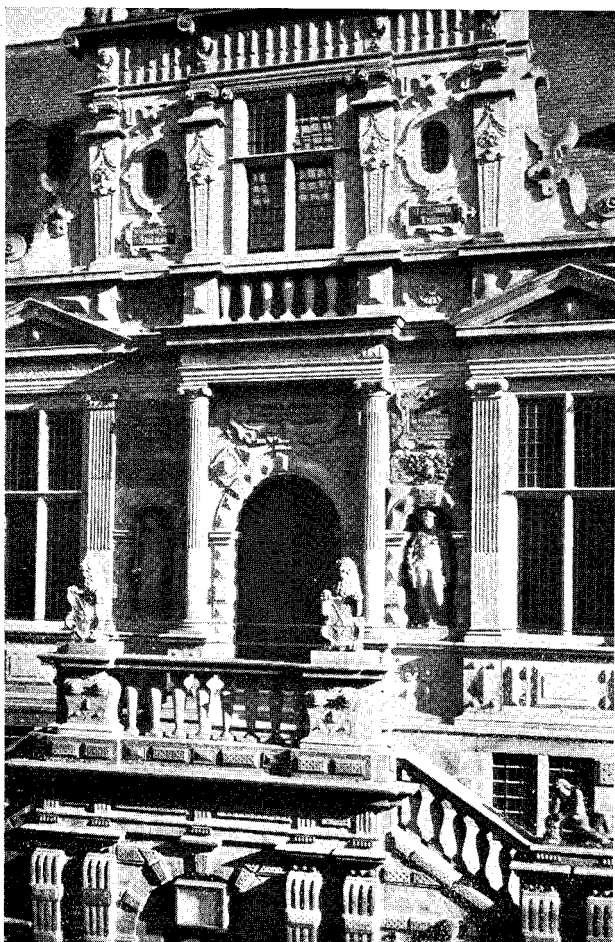
gebeeld wordt de Londense Pneumatic Despatch Tube, die Hildebrand aanleiding gaf tot zijn geestige brief „aan den eerzamen Dirk Rietheuvel”, hiervoor reeds genoemd.

Een derde tafel gaf een reeks van portretten van Nicolaas Beets, waarbij zich de oorspronkelijke tekening door Haverman bevond, eigendom der Erven F. Bohn, zomede van enkele zijner vrienden en tijdgenoten uit de Leidse jaren. De vierde tafel was gewijd aan de vertalingen van de C.O. en van delen daarvan in het Frans, Duits, Engels, Italiaans, Hongaars, Volapük, Esperanto; ook hiervan bezit de Bibliotheek van Letterkunde een uitgebreide verzameling. Ten slotte was er nog een verzameling literatuur over Hildebrand en Nicolaas Beets, beoordeelingen der C.O. en een omvangrijke collectie brieven en documenten betreffende dit boek, die een afzonderlijke bespreking zou verdienen.

Uit een en ander kan blijken, dat deze tentoonstelling over een zo speciaal onderwerp wel de moeite waard was aandachtig bekeken te worden; de weinige dagen, dat zij voor het publiek opengesteld was, trok zij dan ook veel bezoekers.

Een waardig besluit vond de herdenking van de C.O. te Leiden in de voordracht, die Prof. Dr. Jan de Vries op 24 October in 'het Snouck Hurgronje-huis hield voor de Vereniging Oud-Leiden.

Dr. A. A. VAN RIJNBACH.

Middenpartij van het Stadhuis
Foto J. A. L. Bom - September 1939.

De Stadhuisgevel 19294939.

Wat het wel en wee van Leiden betreft, zijn er verschillende data, die in onze herinnering zijn gegrift.

Zoo is slechts één ervan: 12 Februari 1929.

Op dien datum verloor de stad — wat zoo vanzelfsprekend als een blijvend bezit was aanvaard, wat door gewoonte, menigeen zonder meer voorbijging — wij verloren het Leidsche stadhuis.

Na dien barren dag, na de catastrophie, toen de overblijfselen met een lijkwade van ijs van ongekende schoonheid, als voor het laatst nog getooid, toen beseften wij pas wat verloren was gegaan.

En toen leefde in hen, die het wèl meenden, al reeds de gedachte aan wat nog te redden viel.

Er was moed toe noodig en overtuiging om daaraan te durven denken, te beginnen, de verantwoording op zioh te nemen en vol te houden.

Al kan men Leiden, de aan het stadhuis verbonden sfeer der eeuwen, samengegroeid met de belevenissen der stad, niet meer teruggeven; iets was daarvan toch overgebleven.

Dat „iets” waren de geblakerde muren van den Breestraat-gevel, de gehavende stoep, de in metershoog liggende puin verborgen fragmenten van topgevels en dergelijken.

Men zag in gedachten deze chaos weer opgebouwd

tot den licht gebogen, voornamen, speelsch aandoen-
den gevel, die hij eens was, een straatwand bij uit-
nemendheid de „Bree”straat waardig.

Men heeft echter zoo z'n principes, overigens heel
gevaarlijke dingen, men kan ze koesteren en berede-
neeren. Maar om iets te bereiken moet er toch altijd
iets worden gedaan, dit is een axioma waaraan niet
valt te tornen.

Er is dan begonnen, ik roep slechts in Uwe her-
innering terug, den stillen arbeid van het met einde-
looze zorg verzamelen der honderden en honderden
bouwfragmenten, direct na de ramp, zooals dit door
den architect van Heeswijk geschiedde.

Dit „puin”, verborgen onder meters-hoog ander
materiaal, op dit slagveld van verwoesting op te
sporen en te determineeren.

Het samenvoegen, als was het een legpuzzle, maar
dan van gigantische afmetingen en met honderden
verkeerde en onhandelbare stukken.

Deze arbeid vindt de belooning in zich zelf, moet
ook zoo zijn, want toen daar alles wat eens her-
innerde aan de topgevels en de stoep, in de Hoog-
landsche kerk aangepast ineenlag, toen werd op dit-
zelfde oogenblik bewezen dat reconstructie mogelijk
was.

De eerste stap in de leerschool van de spade was
gedaan.

De onderzoekingen gingen voort. De geschiedkun-
dige onderzoekingen van anderen, als Galland en

Overvoorde, om er maar twee te noemen; lang vóór den brand, droegen nu hun vruchten.

De prenten, de gravures, de spaarzame foto's, ze spraken allen een steeds 'duidelijker taal — het moest mogelijk zijn.

Zoo vergingen de maanden. Achter den schijnbaar vergeten, zwaar **gehavenden** gevel groeiden de vlierbessen, werd, wat er nog lag aan fragmenten, overwoekerd door onkruid, het was er **met recht** de Jungle.

De gevel stond daar geduldig, door steiger en schutting afgesloten van 'het stadsleven als hoorde hij er niet meer bij.

Weer en wind hadden vrij spel en de kanker van het verval **vr**at zich dieper in. De (principes werden verder **uitgesponnen**.

De kentering begon zich echter af te teekenen, toen einde 1932 werd besloten, **om**, wat er ook zou geschieden, toch de resten op tekening vast te leggen en tegen verder verval — en gevaar — voorloopige maatregelen te nemen.

Door de opdracht tot deze opmetingen enz., had ik het genoegen voor het eerst **daadwerkelijk** in contact te komen met dit interessante vraagstuk.

De opmetingen op groote schaal, maakten noodzakelijk, tot zelfs de kleinste onderdeelen onder de loupe te nemen, de gegevens completeerden zich, de gevel met zijn lengte van ruim 78 meter werd — op papier — teruggebracht tot 4 meter.

Men kon thans de toestand in haar geheel overzien, zonder verbijsterd te worden door een te veel aan verspreide gegevens en de wijfeling van het ongeziene.

Op papier was het meer nuchter, zakelijker zoo te zeggen. Schoorvoetend werden zelfs al reconstructieschetsen opgezet.. . . .

Dit korte intermezzo duurde tot begin 1933.

Nu ging het, en dat weten wij (allen, niet in de eerste plaats om den stadhuisgevel, het ging om een nieuw stadhuis.

De oude gevel daarin al of niet op te nemen was een belangrijk vraagpunt — het was voor dien gevel een levenskwestie.

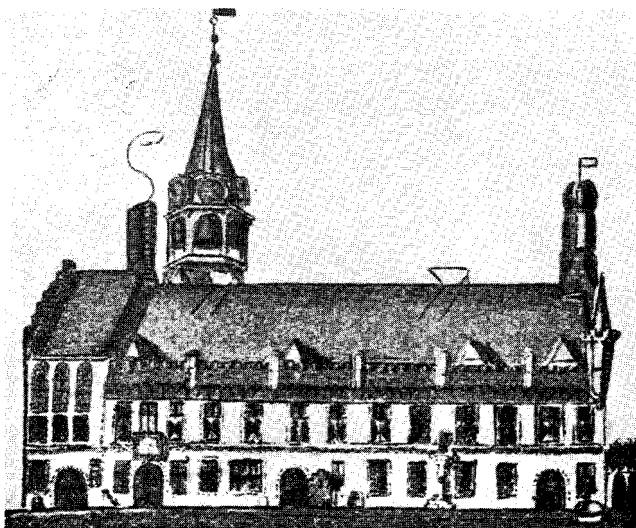
Nu kan men wel zeggen: hij heeft zijn tijd gehad, breek de resten af en berg ze op, opdat latere geslachten er nog in kunnen speuren en zoeken; maar dat is in vele gevallen een zich onttrekken aan **verantwoording**, een compromis, een afschuifstelsel.

De waarde van een 'monument wordt toch immers óók 'bepaald door de functie die het heeft.

De plannen voor een nieuw stadhuis zijn vele geweest, de koersnoteering van den gevel daalde en steeg.

Totdat na een vijfkamp, de plannen van Architect Blaauw werden gekozen.

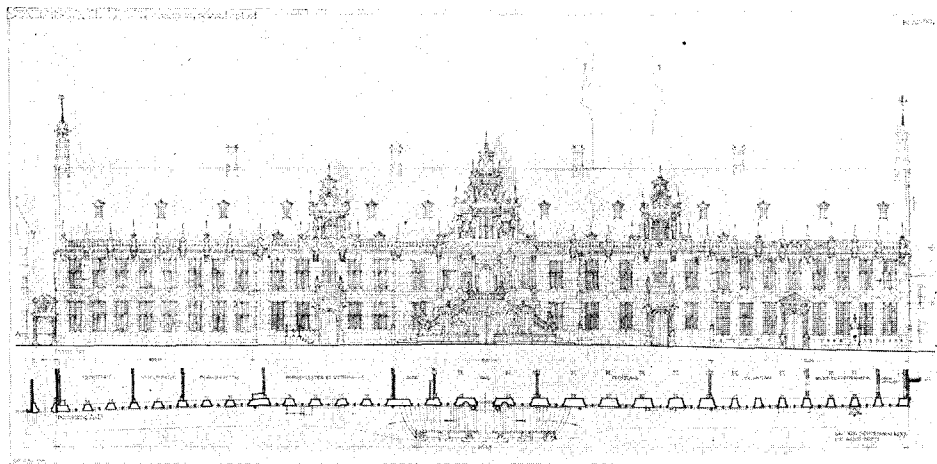
In deze plannen was de gevel opgenomen, niet zoo maar als compositie-onderdeel doch met een wezenlijke functie.

Oudste afbeelding van het Raadhuis
volgens het Caertboek van van Dulmenhorst ($\pm$ 1588)

Voor de strekken boven de kruisramen van het nieuwe gedeelte
van den gevel (1936) moesten onderwerpen worden gekozen.
Hier ziet men afgebeeld de stadhuisbrand in een drietal episoden.

Toen kregen de restauratieplannen vasten vorm, de voorbereiding tot de praktische uitvoering kon beginnen.

Architect H. van Heeswijk en Prof. A. W. M. Odé, leden der Rijkscommissie voor de monumentenzorg werden belast met de algemeene leiding. Zelf had ik het genoegen voor de tweede maal in contact te komen, nu met de opdracht der dagelijksche leiding en uitvoering.

Dit alles diende te *geschieden in nauw overleg met de plannen voor het nieuwe stadhuis van Architect C. J. Blaauw.

Dit was in 1935; 5 jaar na de ramp.

De opmetingen, de grondige onderzoekingen, waren een grooten steun. Nu ging het erom de werkwijze, die in onzen tijd zoo is gemechaniseerd, weer aan te passen aan de denkwijze der 16e en 17e eeuw.

Nu zou ik U het verloop van dezen arbeid kunnen gaan vertellen, doch tot goed begrip dient — al is het dan in vogelvlucht — de geschiedenis van den gevel te worden aangestipt.

Er stond dan, reeds in de 15e eeuw, aan de Breestraat, op dezelfde plaats, een stadhuis van Gothisch karakter, belangrijk kleiner dan dat wij gekend hebben van vóór den brand.

De gevel aan de Breestraat, met kanteelen, weergang en spietorens was in „witte” steen opgebouwd zooals blijkt uit de afbeelding in het chaertbouck van v. Dulmenhorst (± 1588).

Het beleg van Leiden in 1574 is wel mede oorzaak geweest dat de gevel meer en meer in verval kwam, hoewel het nog jaren zou duren alvorens een grondige verandering plaats vond.

De eerste maatregelen daartoe werden genomen in 1593 toen door Andries Jacobsz. e.a. een teekening werd gemaakt.

In 1595 kreeg echter het plan vasten vorm, toen aan „den meester van Haarlem” — Lieven de Key — opdracht werd gegeven een „patroon”, ontwerp zouden wij zeggen, te vervaardigen.

Dit heeft hij gedaan — in het Gemeente-archief berust daarvan een copie, daar bezwaarlijk kan worden aangenomen dat deze vrij onbeholpen teekening van hem kan zijn geweest. —

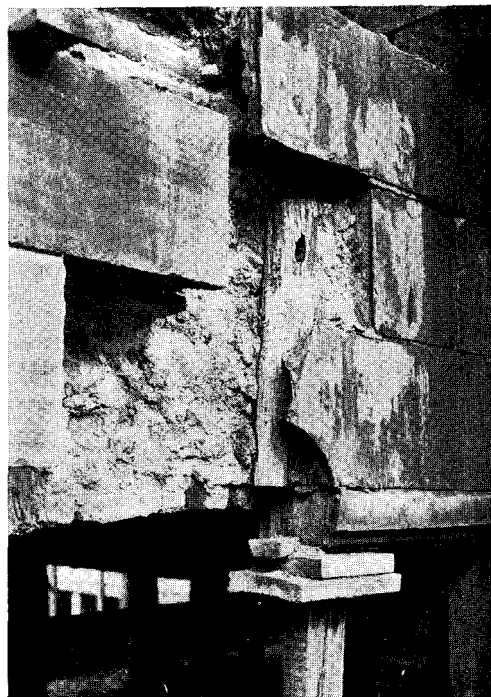
Of het origineel als bouwteekening heeft dienst gedaan en verloren is gegaan is niet bekend, in groote lijnen zal deze er wel mede hebben overeen-gestemd.

Lieven de Key, de stads-steenhouwer van Haarlem, Vlaming van geboorte, was een der eerste renaissanceisten en ontwierp de gevel dus in dezen geest.

De uitvoering van 'het werk werd 'opgedragen aan Lüder (Lothar) von Benthem te Bremen, deze, niet alleen de leverancier, doch steenhouwer en bouwmeester — hij verbouwde Bremens stadhuis in 1612 — heeft ongetwijfeld in de vormgeving veel van zijn inzichten neergelegd. De Bremensohe renaissance — dit terloops — stond evenals verder in Westfalen en

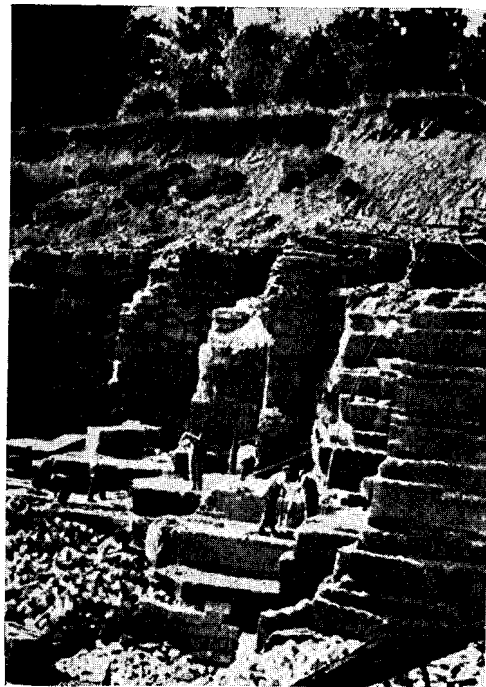
Het raampenant bij de linkerpoort van 1597.
Aansluiting van **Gothische** achtermuur met
den **renaissancen** voorbouw. Foto najaar 1932.

Hoe wij de aansluiting der renaissance-plakgevel
tegen den **15en** eeuwsehen achtergevel vonden.
Men ziet één der in 1597 ingemetselde
stempelpaaltjes. Foto 1936.

De opbouw van den grooten topgevel 1597.
Foto Zomer 1938.

Groeve van den Oberkirchener zandsteen,
de z.g. „banken”.

Denemarken sterk onder Hollandschen invloed — Vredeman de Vries e.a. —

De bouwonderdeelen volgens het contract, „von gudenn Buckeberger steyn schonn und rein gewarcket”, dus in z.g. **Bremer-** of zooals wij **deze** nu noemen: Obernkirchener zandsteen uitgevoerd, werden verscheept over Vegesack, een **voorhaven** van **Bremen**. De opbouw te Leiden vond **plaats** in 1597 en 1598, waartoe twee gezellen meekwamen, waarschijnlijk gezien de betaling, Albert- en Hans Rodtfelt die de beide poorten en verder beeldhouwwerk hebben gemaakt.

De gevel werd 42 meter lang en het merkwaardige is, dat hij als een coulise tegen den ouden Gothischen gevel werd aangebracht. De „witte” — Gobertange - - steerbekleding werd **daartoe** verwijderd, de **weergang**, kanteelen, spietorens en kruisramen **evenzoo**, doch de raamopeningen [bleven vrijwel op hun plaats, wat **de** voor renaissance niet ‘gebruikelijke, **verschillende breedte's** der raampenanten verklaart.

Het stadhuis bleek dra te klein en reeds in 1604 vond aan **de** rechterzijde een uitbreiding **plaats**, ter lengte van 20 meter, **waar** voordien het woonhuis de **Helm** stond.

Dit gevelgedeelte kenmerkt zich door **de** meer sprekende kruisramen met strekken en **lateien**, de smalle penanten en den in blokken uitgevoerde **natuursteenbouw**, met **daarmede** tegelijkertijd opgetrokken achterliggend meselwerk.

De topgevel daarboven, had een grootte welke het

midden hield tusschen de kleine zijtopgevels en groote middentopgevel van den gevel van Lieven de Key.

Het duurde nu tot 1662 voordat aan de linkerzijde tot uitbreiding werd ~~#~~overgegaan en door den stads-architect Willem van der Helm, een gedeelte in totaal afwijkenden vorm werd aangebouwd. Een technisch zwak en ook aesthetisch niet harmonieerend deel, met het groote drielicht, de slappe korfboog en de top-zware kroonlijst.

Waren ook deze uitbreidingen in Obernkirchener zandsteen gemaakt; in 1735 vond de laatste vergrooting — eveneens aan ~~de~~ linkerzijde — plaats en nu in „blauwe” of Escausynschen steen, afkomstig van de afgebroken Blauwpoortsbrug.

Dit gedeelte deed weer in vormgeving herinneren aan den gevel van 1597, al waren de details van onbegrepen nabootsing.

Zoo stond hij daar, veranderingen bleven niet uit, de stoep werd reeds eerder recht inplaats van met een kwartslag, de kaak werd in 1663 weggebroken, de 4e topgevel bezweek bij de buskruitramp van 1807; toen de herstellingen aan het stadhuis f22.000 bedroegen. De prauhtige kruisramen in den gevel van 1597, werden midden 1800 door houten kozijnen en dito ramen vervangen. De topgevels in 1868 weer eens opnieuw gesteld, de zandsteen geleverd en later daarvan weer ontdaan.

Hij heeft een heele geschiedenis te vertellen, het bestek van dit artikel laat echter niet toe dit alles te

vermelden, waarom eenige literatuur hierachter is genoemd.

Wij waren dan gebleven bij het begin der restauratie in 1935.

Er waren nog vele dingen te doen. De uitwerking der plannen kreeg vasten vorm, het Pieterskerkhof werd door de Gemeente ter beschikking gesteld en de werkloosden werden aldaar opgebouwd.

Er ontstond weer een „*bauwhütte*” als van ouds, met eigen *menschen*, zonder winstbejag, alleen met de bedoeling het beste te geven wat mogelijk was.

Officieel werd de aanvangsdatum op 1 September 1935 gesteld, doch reeds tevoren werd de mogelijkheid onderzocht, dezelfde natuursteen van dezelfde formatie te verkrijgen, een eerste eisch voor wel-slagen.

Het onderzoek was bevredigend, de kleine groeven van vroeger der „*Bremer*”- of *Buckeberger*- of *Oberkirchener* zandsteen, bleken nu in één hand te zijn, de tientallen „banken” werden aan den lijve onderzocht en ten slotte waren het de *Ellen*- en de *Dickebank* die een absoluut gelijk materiaal konden opleveren. De vrees dat een ‘bepaalde formatie zou zijn uitgeput, was gelukkig ongegrond gebleken. De eerste zendingen kregen hun beslag.

Bij den gevel zelve, waarachter de ontgravingen en heiwerken voor het nieuwe stadhuis een aanvang hadden genomen, was de volle aandacht geboden.

Het wankel bouwwerk, ontwricht en gehavend,

moest op de been worden gehouden, pas later kon het steun vinden aan den stevigen **betonbouw** van het nieuwe stadhuis.

De fundeering werd **terdege** nagezien en versterkt, zware schoorpalen **stutten** het aan voor- en achterzijde en namen de lasten van afschuiving op der meer dan 2 **meter** **hooger** gelegen Breestraat. De **trilling** en dreun van het heien maakten maatregelen noodzakelijk; uitgebreide waterpassingen, [metingen en tientallen pleisters konden, bij de doorlopende controle, hun alarmsein geven.

Dit alles vond reeds plaats, toen daar op het **Pieterskerkhof** de **bouwhütte** werd gesticht en de eerste zendingen natuursteen **arriveerden**.

Kon het personeel nu direct daadwerkelijk beginnen?

Neen, want de werkwijze van omstreeks 1600 verschilt aanmerkelijk met die onzer 20ste eeuw.

En toch mag het er geen copie van worden, geen slaafsche navolging, geen antiquariaat.

De vrije gedachte, de aanleg van den persoon moet tot uitdrukking kunnen komen — zooals dit bij den ouden bouw duidelijk zichtbaar is. — Geen cliché-arbeid, geen machinale eenvormigheid. Handwerk in den besten zin van het woord.

Gelukkig stelden zich als kern direct al beschikbaar de beeldhouwers van Dongen, Verstoep en Pietersen, die het restauratievak verstonden. Ook bij de **Leidsche** steenhouwers waren er die het klappen van de zweep kenden, maar toch, risico werd niet genomen,

allen, zonder onderscheid, moesten de leerschool doorloopen, welke door Prof. Odé aan de hand der origineele bouwonderdeelen, de tientallen gipsafgietsels en modellen werd gedirigeerd.

Niet alleen de beeldhouwers en steenhouwers kregen hun beurt, er waren ook de timmerlieden, de metselaars, de smeden, de loodgieters, de leidekkers enz. die allen hun handwerk als van ouds moesten uitvoeren.

Het ging niet altijd even gemakkelijk, maar toen er het wederzijds begrijpen was en de overtuiging, ging het boven verwachting snel, zooals het ook vroeger het geval geweest moest zijn toen het „weten” de hand bestuurde.

Met de in de loodsen uitgelegde en aaneengesloten oude gevelfragmenten voor oogen, groeiden daar de nieuwe bouwonderdeelen voor den gevel en werden op het prachtig omsloten Pieterskerkhof als in een sfeer van vroeger tijden, opgebouwd en samengesteld tot een expositie van wat komen ging.

Ondertusschen waren aan de Breestraat de zware fundamenteen gelegd voor wat wij noemen de geveluitbreiding 1936-1937. Deze ter vervanging der afgebroken gevels van 1662 en 1735.

Midden 1936 kon worden begonnen met den opbouw en April 1937 was hij ter hoogte van de kroonlijst voltooid. De herstelling der overige gevelgedeelten ging voort. De ankerings aan het betonskelet van het nieuwe stadhuis vond successievelijk plaats.

Er was nu stabiliteit gekomen in den wankelen

gevel. Ook in ons werk zelf, dat liep met de regemaat van een uurwerk.

De zijtopgevels werden September en November 1937 voltooid, de groote topgevel kwam in September 1938 gereed, de bekronende balustraden groeiden. De laatste band werd in 1939 gelegd aan de rijke **middenpartij**, de poorten en de stoep

Ik zal U niet verder vermoeien met de **verschillende** data waarop dit — of dat — gereed kwam, daarvoor zijn de lijvige rapporten.

Het bouwen zelf, dat leeft nog in onze gedachten, de schrik die ons soms om het hart sloeg, als wij **ontdekten** dat vermeend solide fundeeringen **bleken** te bestaan uit ordeloos opgestapelde moppen, met **klei aangevuld**, die onder de hand wegbrokkelden. De opluchting, na moeizamen arbeid, als deze weer de eeuwen konden trotseeren. Het zoeken naar sporen van vroegere **profielen** en maten en de **belooning** als bleek dat dit alles klopte met wat als norm was aangenomen.

Heeft U wel eens gelet op de maat, 'gebeiteld bij het roeptrapje — dit roeptrapje, dat volgens het Privilege van **Philips** van Bourgondië, reeds in 1501 werd opgericht — en de voetmaat naast het **kruisraam**?

Dit nu beteekende de voornaamste sleutel der maatvoering. Vroeger werd immers niet in centimeters doch in voeten en duimen gerekend. Hier hadden wij, zoo voor het grijpen, de Rijnlandsche voet n.l. 31,3947 c.m. met 12 duim in de voet, waarin het

werk was uitgevoerd en die opnieuw dienst deed bij de bepaling van maten der onderdeelen.

Wij gebruiken weer onze duimstokken, doch nu met de ingesneden duimen en voeten.

Dan de beschrijving in het Chaertbouck van van Dulmenhorst, dat de (vroegere) gevel was opgebouwd van „witte steen”. In de fundeering onder de straat en achter het roeptrapje, kwam dit tot een bewijs door het vinden van de Gobertange. Een kalksteen uit het land van Vlaanderen, in Gothischen tijd veel gebruikt en welke U o.a. aan de Pieterskerk zien kunt.

Een prettige tijding toen een der steenhouwers kwam zeggen: we hebben de „uilekoppen” gevonden! (n.l. Y vormig afgekloofde Gobertange, op een uilenkop gelijkend).

De 'hypothese van Dr. Overvoorde, dat de 'gevel van 1597 tegen den ouden Gothischen gevel was aangebouwd, werd onomstootelijk bewezen toen wij de fundeeringen van z.g. moppen terugvonden. Deze, soms meer dan 2 meter breed in aanleg, op een diepte van 3.— tot 3.60 meter onder het Breestraatniveau, waren gewoon „op staal”, d.w.z. zonder meer op de harde kleilaag gefundeerd. Dus absoluut verschillend aan de in zuiver beloop, van kleinere steen gemetselde fundeering der geveluitbreiding van 1604, welke op een houten roosterwerk en ingeheide slieten was opgebouwd.

De sporen der hier en daar verpaaatste kruisramen, een enkele rechte voeg en andere soort steen, die

aangaf waar voorheen de kaak in de rechtzaal uitkwam.

De **aanduiding** van profielen der kruisramen, de kalven, de gaatjes der windroeden van het glas in lood en die der diefijzers. De trap die niet altijd recht is #geweest.

Dit alles, groot en klein, was van invloed.

U denkt wellicht dat de gevel weer hecht en te lood daar staat?

Hecht wel, maar te lood niet!

Het is juist de oharme dat hij het beloop van de Breestraat heeft, niet recht als een liniaal, **doch** ~ vormig.

Daaraan hadden wij ons te houden, maar óók aan den opstand. Zoo zult U kunnen opmerken dat de hnkergevelpartij „strijkt”, dus naar achteren helt, de middenpartij bijna loodrecht staat en de rechtergevelpartij iets „vliegt”, dus naar voren helt. Er zit dus een wrong in het geheel, bijna onmerkbaar, maar juist voldoende om het geheel (pikanter te maken.

Schietlood en waterpas en rei, ze worden bij een restauratie alleen gebruikt om de hoe-grootheid der afwijkingen te constateeren, verder zijn zij taboe, ze dicteeren te veel en onderdrukken de onderkenning der gevoelige lijn.

Zoo groeide de gevel. In de Breestraat bleef men soms staan als een zware kroonlijst moeizaam werd opgetakeld of een steigermaker halsbrekend werk verrichtte.

Op het Pieterskerkhof wisten slechts de belangstellenden van wat **daar** geschiedde.

Het werk vorderde, **het** werd weer één geheel. De structuur was steviger dan ooit te voren. Stond 'hij dus nu op eigen **benen**?

Neen, dat begrijpt ieder die zich een, zij het **dikke**, muur van ruim 86 meter lengte en 10 **meter** hoogte, met daarop nog eens de **hooge**, ranke topgevels, **zoo** maar losstaand, voorstelt.

Hij moet steun vinden, als vroeger, aan den achtergelegen bouw. Dit is niet zoo eenvoudig als het lijkt. De **gevel** heeft n.l. een oude gezette fundeering „**op** **staal**”. Het nieuwe **stadhuis** een fundeering op (betonpalen. Verbindt men nu **beiden** onwrikbaar, dan zullen bij de geringste zetting of vormverandering, scheuren optreden.

Derhalve is **de** gevel geheel los gehouden van **den** betonskeletbouw van het stadhuis, echter zijn tientallen (bronzen ankers aangebracht die een flexibele verbinding vormen, zóódanig, dat zetting van **een** der bouwwerken, geen nadeel voor het andere kan opleveren.

Doch niet alleen technisch vanwege **de** met bronzen doken en ankers aaneengegoten onderdeelen werd **hij** weer een geheel, doch ook aethetisch.

De gevel kreeg zijn achtergrond van een met zorg op kwaliteit en nuance gekozen **leiendak**. De **kruisramen**, tot nu toe zwarte gaten, hun passend glas in lood van moeizaam verzameld oud glas. De eiken poorten draaiden weer op hun hengen, de **opschrijf**

ten kregen nieuw leven, de natuursteen **het** patine dat reeds onder de **boomen** van het Pieterskerkhof werd aangekweekt. De grauwe steigers verdwenen.

Het geheel staat daar, September 1939, 4 jaar na het daadwerkelijk begin der restauratie.

Anderen zullen moeten oordeelen over het resultaat, of het voldoet aan **de** eischen door het monument zelve gesteld.

Wij allen **hebben** er **met** eerlijke overtuiging **aan** gewerkt, wij voelen de voldoening van volbrachten arbeid, maar ook **de** weemoed, nu wij verlaten waarmede wij vier jaar waren **verbonden**.

Een 'plan tot bescherming tegen oorlogsgevaaren is bereids opgemaakt

Moge **het** echter zijn, dat de reeds in 1597 gebeitelde spreuk van toepassing is:

U hand mij had gheraeckt Heer,
Mijn mond U gonst nu smaectt weer.

October 1939
J. A. L. BOM.

Literatuur:

Dr. G. Galland; Geschichte der **Holländischen** Baukunst und Bildnerei.

Mr. Dr. J. C. Overvoorde; Uit de geschiedenis van het raadhuis te Leiden.

Rapport der Rijkscommissie voor de Monumentenzorg 1929.

Dr. Frans Vermeulen; Geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst.

Mr. A. Loosjes; „Leiden” en Sprokkelingen in Nederland

Prof. E. Gugel; Geschiedenis der Bouwstijlen.

Prof. Henri Evens; De architectuur in hare **hoofdtijdperken**.

Rodenburg.

Op het terrein, waar vóór de Hervorming het klooster Roomburg heeft gestaan, niet ver van den Rijn, tegenover Leiderdorp, heeft Holwerda in 1927 door het vinden van een gracht met typisch v-vormig profiel, de aanwezigheid van een Romeinsch castellum kunnen aantoonen ¹⁾. Oude schrijvers, inzonderheid Aurelius in zijn Batavia (Cap. VI pag. 33) vermelden reeds vondsten van Romeinsche oudheden op Roomburg, zoo o.a. dat bij het omploegen van het land een muurfundament gevonden zou zijn, dat een vierhoek omsloot met groote ronde torens op de hoeken. Wij aarzelen om in de aldus door Aurelius beschreven resten de overblijfselen van een Romeinsch castellum te zien. Immers, castella met ronde torens vindt men pas in de vierde eeuw en al willen wij de mogelijkheid niet ontkennen dat daar, op het punt waar de gracht van Corbulo zich aftakte van den Rijn, in de vierde eeuw een castellum kan zijn gebouwd, heel waarschijnlijk is dat toch niet, daar er in dat geval toch allicht wel eens scherven uit deze late periode op Roomburg gevonden zouden zijn, vooral bij gelegenheid van de voormelde opgraving. Vermoedelijk is het bericht over de gevonden muurfundamenten op zichzelf wel juist, maar Aurelius zal de ronde hoeken van het steenen castellum uit de tweede

1) Oudh. Meded. N.R. VIII.

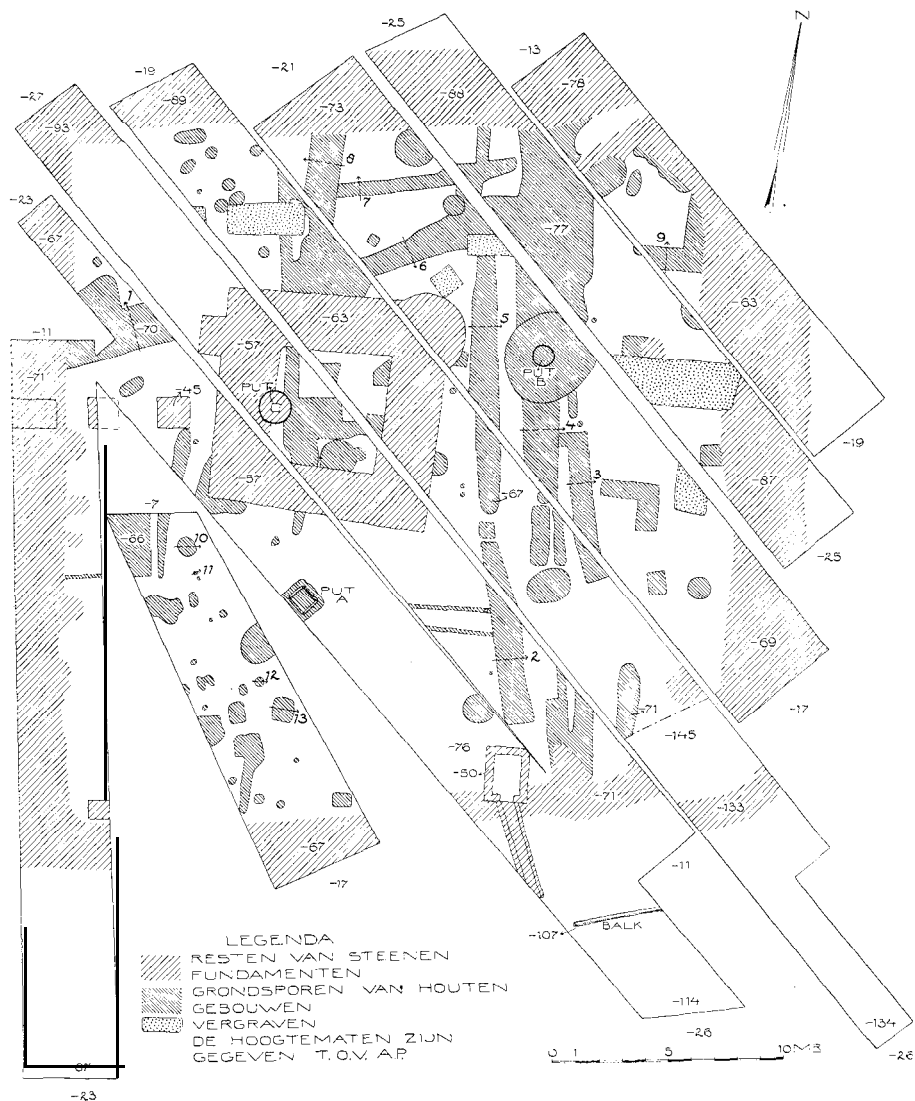
eeuw, waarvan de aanwezigheid is vastgesteld, voor hoektorens hebben aangezien. Holwerda dacht aan de mogelijkheid, dat op Roomburg, of althans daar in de buurt, in den Frankischen tijd wellicht een castelium zou kunnen zijn gebouwd.

Ten einde zulks na te gaan, besloot hij in 1929 een proefgraving te doen op het aan **Roomburg** (het terrein dus, van het voormalig klooster) grenzende terrein, waar het middeleeuwsche kasteel Rodenburg heeft gestaan. Immers, de mogelijkheid was niet uitgesloten, dat onder de resten van dit kasteel nog overblijfselen uit een vroegere periode te vinden zouden zijn.

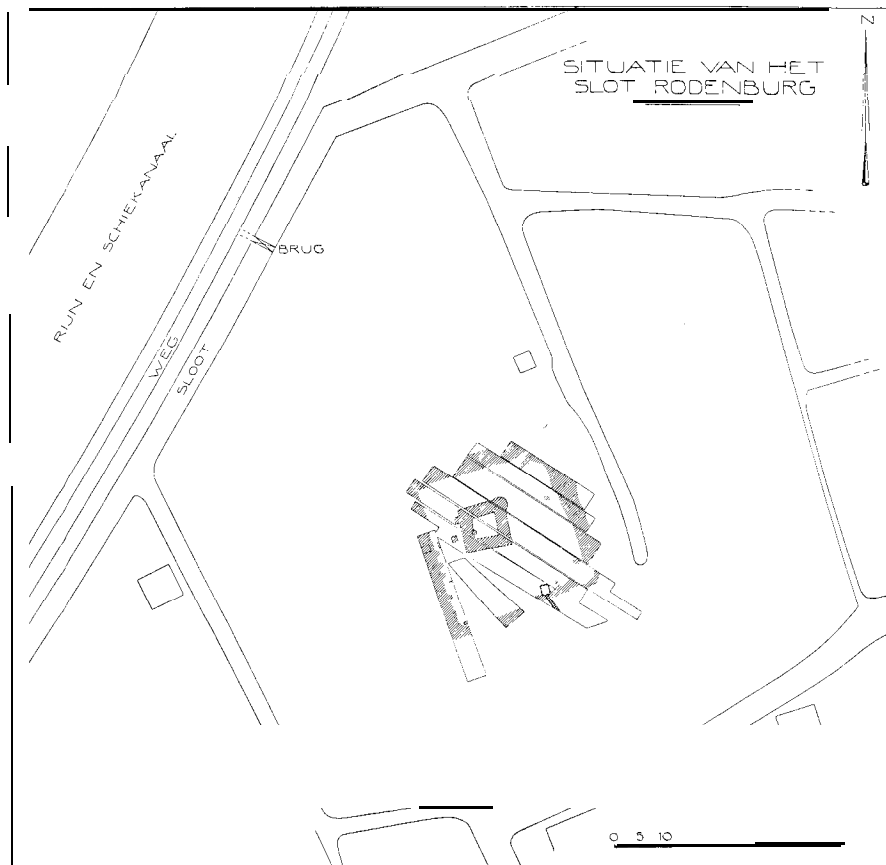
De toenmalige eigenaar van het terrein, de heer De Jong van Rodenburgh, gaf gaarne zijn toestemming tot dit onderzoek en met den pachter werd een overeenkomst aangegaan, waardoor het mogelijk werd althans een paar proefsleuven te graven in de buurt van een nog aanwezige waterput van het kasteel. Bij dat onderzoek, dat onder leiding van Holwerda en schrijver **dezes** plaats vond, kwamen muurfundamenten van gebakken steen (reuzenmoppen) voor den dag en daarnaast ook grondsporen van houten gebouwen. Temidden van deze laatste ontdekten wij een houten tonput (afb. 5).

Bij de baksteen fundamenten en in de vulling der voormalige grachten van het kasteel werden slechts scherven gevonden uit de 13e—16e eeuw, maar in en tusschen de grondsporen lagen scherven van vroege kogelpotten en vroege Pingsdorfer waar. Daaruit konden wij afleiden, dat aan het latere steenen

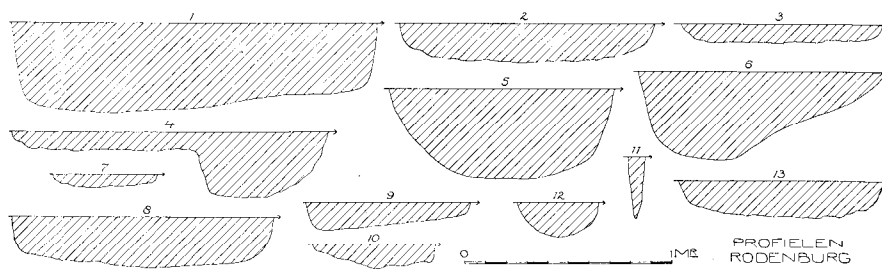
OPGRAVING VAN DE RESTEN DER FUNDAMENTEN
VAN HET KASTEEL RODENBURG

Afb. 1.

Afb. 2.

Afb. 3.

kasteel een oudere houten bouw was voorafgegaan, die in de 10e—11e eeuw gedateerd moest worden.

Daar de vergoedingen, die op dit warmoesland betaald moesten worden, onevenredig hoog waren in vergelijking tot de verder te verwachten resultaten, besloot Holwerda het bij dit voorloopig onderzoek te laten en het zou daar ook zeker bij gebleven zijn, als niet de Gemeente Leiden in het afgelopen jaar het terrein had aangekocht met het doel er een zweminrichting aan te leggen. Nu was er een goede gelegenheid om, voordat alles voorgeod zou worden weggegraven, het geheele terrein, waarop het slot gelegen had, volledig te onderzoeken. De Gemeente Leiden stelde het terrein kosteloos ter beschikking en verleende haar medewerking om het werk in werkverschaffing te doen uitvoeren. Aan de Rijks-inspectie der werkverschaffing en aan het Gemeentebestuur past hier dus zeker een woord van hartelijken dank. Ook gedenken wij dankbaar de welwillende medewerking van den heer Ir. A. M. De Blauw en den heer Ir. D. Boogerd, resp. directeur en adj. directeur van Gemeentewerken en van den heer G. van der Mark, technisch ambtenaar bij dezen dienst, alsmede van den heer C. R. L. Oostveen, wnd. directeur der arbeidsbeurs.

De resultaten van het onderzoek waren niet zoo fraai als wij gehoopt hadden. De conservatietoestand van de fundamenteën, die wij bij de proefgraving in 1929 hadden aangetroffen (afb. 4), had ons ook van de rest hoogere verwachtingen doen koesteren. De gebouwhoek met traptoren, waarvan wij toen het

fundament gevonden hadden, bleek de **noordoost**-hoek van een zwaren donjon te zijn. De waterput, die indertijd door den vader van den laatsten pachter van het land gevonden werd en door dezen was opgemetseld en weer in gebruik genomen, bleek binnenin dezen donjon te liggen, half in den westelijken muur. Naar alle waarschijnlijkheid was er een doorlopende nis in den muur, zoodat men op alle verdiepingen water kon putten, een inrichting, die men wel meer in oude kasteelen aantreft. Aan de buitenzijde was tegen den westelijken muur een soort afvoergootje gemetseld (afb. 6). De **steen**en, die in het fundament van den donjon gevonden werden, hadden het formaat: $28\frac{1}{2} \mid 33 \times 12 \mid 15\frac{1}{2} \times 6\frac{1}{2}$ 8 c.M.

Dit fundament van den donjon was het eenige dat wij binnen den ringmuur aantroffen. Door sleuven van 4 à 5 M. breed vlak naast elkaar te graven, telkens de eene sleuf dichtgooiend alvorens ernaast een nieuwe te beginnen, zoodat de uitgeworpen grond ons niet in den weg lag, werd successievelijk nagenoeg het geheele terrein van het kasteel blootgelegd. Dat de meest westelijke sleuf een andere richting heeft, houdt verband met de begrenzing van het voor een opgraving beschikbare terrein aan die zijde. Er was daar nog juist ruimte genoeg om een sleuf te graven, waarin de geheele westelijke muur (of wat daar dan van over was) bloot zou komen.

Van den ringmuur, die een volkomen vierkant slotplein van ongeveer 30×30 M. omsloot, waren nog slechts zeer onduidelijke sporen bewaardgebleven.

Een onregelmatige strook met zeer veel baksteenpuin en plaatselijk zeer verschillend van breedte, die het terrein van het slotplein scheidde van de met donkeren, vuilen grond gevulde gracht, was de eenige aanwijzing. Het fundament was volledig uitgebroken, er lag geen steen meer in situ. Op den zuidoosthoek had het fundament van den ringmuur naar het scheen een gebogen vorm. Wellicht heeft daar een ronde toren gestaan. Met zekerheid valt daar echter niets van te zeggen, want ook daar was het fundament zoo volkomen uitgebroken, dat geheel onderin een scherf van een Jacobakannetje uit de 15e eeuw kon worden aangetroffen, hetwelk daar zeker niet eerder dan na de afbraak in geraakt kan zijn. Op de andere hoeken konden wij wegens den uitgebroken toestand van het muurwerk al geen beter resultaat verwachten. Bovendien vielen die verder buiten het voor een opgraving beschikbare terrein, zoodat wij daar, uit hoofde van het met zekerheid te verwachten negatieve resultaat, ook verder geen moeite voor hebben gedaan.

Intusschen kunnen wij, dunkt mij, wel aannemen, dat op alle vier de hoeken ronde torens hebben gestaan, dat is voor een vierkant slot haast niet anders denkbaar.

Behalve donjon en ringmuur waren er nog een paar sporen van baksteenbouw, die onze aandacht vragen. Ten eerste moeten wij wijzen op twee pijler-fundamenten van ongeveer 1.40 M in het vierkant, naast den donjon aan de westzijde, die vermoedelijk een brug gedragen hebben, waarover men vanuit een bovenverdieping van dit gebouw direct op den weer-

gang van den ringmuur kon komen. Het is zeer wei mogelijk, dat deze brug oorspronkelijk de eenige toegang *vormde* tot den donjon.

Tegen den zuidelijken muur aan lag het fundament van een klein vierhoekig gebouwtje (afb. 8), naar het kleine formaat der **steen**en ($19\frac{1}{2} \times 9\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$) te **date**eren in de 15e eeuw. Een riool met een eigenaardig gemetseld gewelf (de **steen**en lagen afwisselend in lengterichting en in dwarsrichting) dat rechtuit naar de gracht liep, laat geen twijfel over de bestemming van dit gebouwtje: het was een *privaat*. De vondst van *zooiets* is den **archaeoloog** steeds bijzonder welkom, omdat hij mag hopen daarin een massa afval te vinden, voorwerpen die men destijds, soms nog in gaven toestand, achteloos heeft weggesmeten, maar die voor hem van groote waarde zijn. *Zoo* heel belangrijk was de oogst nu wel niet, maar wij vonden toch, behalve veel scherven van 15e-en 16e-eeuwsch aardewerk, nog een heel kannetje en een aantal ruitvormige glasruitjes. Het is wel merkwaardig, dat het fundament van dit gebouwtje *zoo* goed bewaard is gebleven, terwijl de kasteelmuur, waar het tegenaan was gebouwd, volkomen afgebroken was. Het lijkt niet waarschijnlijk, dat deze reeds was afgebroken, toen het *privaat* werd gebouwd. Eerder geloof ik, dat men bij het verwijderen van het **muurwerk** dit nuttige gebouwtje nog een tijdlang heeft gespaard, wellicht om het nog te blijven gebruiken.

De vraag is nu, of wij in de gevonden **fundament**-resten den volledige plattegrond van het slot moeten

Afb. 4. Opgraving 1929. Fundament van den donjon. Op den achtergrond de traptoren.

Afb. 5. Opgraving 1929. Houten tonput.

Afb. 6. Fundament van den donjon.
Op den voorgrond het afvoergootje, in het midden de waterput.

Afb 7. Vierkante waterput.

zien. Dit zou dan uitsluitend bestaan hebben uit een vierkanten donjon, liggend binnen de ommuring van een vierhoekig slotplein. Deze vraag moet m.i. wat den oorspronkelijken vorm betreft, zeker bevestigend beantwoord worden. Wat in tal van oude kasteelen door latere verbouwingen niet of nauwelijks meer te herkennen is, de oorspronkelijke vorm van het slot, uitsluitend bestaand uit een donjon met een ringmuur, zien wij hier klaar voor **oogen**.

Onder de oudste kasteelen van Holland zijn er meer van dit type. Het zuiverste is wel het door opgravingen bekend geworden slot te Oostvoorne ¹⁾ Verder de Leidsche burcht, evenals die te Oostvoorne bestaande uit een ronden ringmuur, waarbinnen Molwerda de fundamentsleuven van een **steen**en gebouw aantrof uit de jongste bouwperiodes). Holwerda meende die jongste bouwperiode te moeten **dateeren** in de eerste jaren der dertiende eeuw, een dateering waarmee wij ons op grond van de scherpen, die in die fundamentsleuven en in de laag waarin deze uitgediept waren gevonden werden, volkomen kunnen vereenigen). Jammer is het, dat het verdere verloop dezer fundamentsleuven destijds niet werd nagegaan, zoodat wij niet weten, of daar ook een donjon gestaan heeft. Die zou dan wel erg ver uit het middelpunt gestaan hebben; maar dat is

1) J. Kalf in: Oudheidkundig Jaarboek 1935.

2) Leidsch jaarboekje 1924.

3) Mittelalterliche Keramik in Holland **Bonn. Jahrb.** 142 (1937).

misschien geen bezwaar, ook de donjon van **Rodenburg** staat geenszins in het midden.

De burchten van Leiden en Oostvoorne waren rond en lagen op kunstmatige heuvels. De meeste oude kasteelen in Holland hadden waarschijnlijk oorspronkelijk een ronden vorm, maar waren niet op heuvels gebouwd. Ter Kuile noemde met Oostvoorne en Leiden reeds Teylingen en **Heemskerk**¹⁾. Aan het slot te Egmond, welks fundamenten volledig zijn blootgelegd, is ook een oudere bouw vooraf gegaan, bestaande uit een ronden ringmuur. Binnen dien ringmuur werden, vreemd genoeg, in het geheel geen fundamenten aangetroffen. Dit ronde kasteel is vermoedelijk gebouwd kort na 1205²⁾. Later in de dertiende eeuw heeft het ronde kasteel overal plaats gemaakt voor het vierkante en in dien zin zijn ook steeds latere verbouwingen uitgevoerd³⁾. Omstreeks 1300 waarschijnlijk werd de ronde burcht te Egmond vervangen door een vierkant slot, met een zwaren donjon op den noordwesthoek, gelegen op dezelfde plaats, waar eens het slot van Kwaden Wouter stond, dat in den Loonschen oorlog in 1205 werd verwoest

1) De dateering van drie oude Hollandsche burchten, De Gids 1935.

2) J. Renaud, De fundamenten van het slot te Egmond. Oudh. Jrbk. VII blz. 65 vlg.

3) In „Het Verheerlijkt Nederland” (Amsterdam 1775) zien wij nog tal van afbeeldingen van thans geheel verdwenen kasteelen in Holland, die nog duidelijk een oorspronkelijk ronden aanleg vertoonen (o.a. Ter Does en Groot Poelgeest).

‘en waarvan m.i. de verkoolde palen stammen, die wij daar een paar jaar geleden bij een oudheidkundig onderzoek nog in den bodem **aantroffen**¹⁾. De donjon van het slot te Egmond was ongeveer 10 M in het vierkant, die van Rodenburg ongeveer 9 M. Het slot Rodenburg schijnt wel een overgangsvorm tusschen den ouderen en den nieuweren **kasteel**-bouw. Het is reeds vierkant van vorm, maar de donjon ligt nog binnen de ommuring en vormt niet, gelijk in Egmond, Brederode en andere kasteelen, een der hoeken van het vierkant.

De thans door opgraving verkregen plattegrond van het slot Rodenburg ziet er wel heel anders uit, dan wij op grond van een paar oude afbeeldingen hadden verwacht. De hier als afb. 10 en 11 gereproduceerde teekeningen zijn getrouwe **kopieën** naar teekeningen, voorkomend in een hs van **Schoemaker** uit 1730 „**Beschrijving** en afbeelding der steden, dorpen, gehuchten enz. in Zd. Holland”. Dit hs berust in de Koninklijke bibliotheek. Het bevat o.a. een groot aantal teekeningen van kasteelen, waaronder bepaald zeer fantastische reconstructies, waarbij uit het onderschrift niet altijd duidelijk blijkt of de toenmalige toestand is weergegeven of dat wij met een reconstructie (dat wil meestal zeggen een zuivere fantasie) te doen hebben. Dat dit met de teekeningen van Rodenburg het geval zou zijn, geloof ik niet, daarvoor zien zij er te reëel uit. De eene tekening, die

1) Een onuitgegeven verslag van dit onderzoek berust in het **R.Mus.** van Oudheden.

de voorzijde weergeeft, is blijkens het onderschrift vervaardigd naar een schilderij van 1630. De andere teekening geeft een blik op de achterzijde. Het is een gek geval, de donjon komt er **heelemaal** niet op voor. Daarentegen zien wij een paar gebouwen met trapgevels, van wier fundamenteen geen spoor gevonden werd. De ronde torens kunnen er geweest zijn; in het eenigszins gebogen fundamentspoor op den **zuidoost**-hoek, dat wij boven vermeldde, zou ik dan een overblijfsel van de kleinste der twee willen zien. De grootste moet dan gelegen hebben op den **noord**-oosthoek, dien wij niet hebben blootgelegd. De vierkante poorttoren kan er ook geweest zijn, die moet dan aan de noordzijde gelegen hebben. De fundamenteen der buitenmuren waren zóó radikaal uitgebrouwen, dat daar alles mogelijk is. Maar dat van die langgerekte gebouwvleugels niets is teruggevonden, schijnt wel vreemd. Evenwel, onverklaarbaar is het niet. Een dergelijk probleem als hier deed zich ook voor bij de opgraving van de fundamenteen van het slot te Egmond. Daar waren, van de gebouwen der zoogenaamde grafelijke vleugel, alleen nog maar de buitenmuren in fundament aanwezig. De binnenmuren, d.w.z. de muren van de gevels aan het slotplein, die men op grond van een ouden plattegrond en van oude teekeningen had verwacht, waren er niet.

Toen wij echter een onderzoek instelden naar grondsporen van oudere perioden, vonden wij ter plaatse, waar deze gevels aan het slotplein moeten hebben gestaan, breede donkere banen, die zich in den zandgrond duidelijk afteekenden. Zij gingen niet

dieper dan ongeveer 5 c.M. Dat waren de fundamentsleuven, waarin geen steen meer aanwezig was. Wij kunnen ons nu zeer goed voorstellen, dat bij Rodenburg, waar de fundamenteen **zooveel** radikaler uitgebroken waren dan te Egmond, van de muren der gebouwen aan het slotplein geen spoor meer over was. Waar is echter de donjon gebleven, wij zagen immers, dat deze op de teekening niet voorkomt? Ik geloof, dat de conservatietoestand van de fundamenteen van dit gebouw ons de verklaring aan de hand doet. De beide gebouwvleugels, die wij op de teekeningen zien, maken een tamelijk laten indruk. Vermoedelijk werden zij in de vijftiende eeuw gebouwd. De donjon zal toen zijn afgebroken, juist om voor die gebouwvleugels plaats te maken. Het fundament werd daarbij niet verder verwijderd dan noodig was, om de nieuwe fundamenteen er overheen te kunnen leggen. De sloopers zijn later bij hun werk natuurlijk van de bestaande muren uitgegaan. Zij hebben deze volkomen weggebroken, maar van de fondamenteen van den donjon wisten zij het bestaan niet, die hebben zij niet gevonden.

Wij komen nu vanzelf tot de vraag, wanneer het slot verdwenen is. Overvoorde beweert, dat het tijdens den beeldenstorm in 1566 tegelijk met het klooster verwoest is¹⁾. Het is best mogelijk, maar waarop deze bewering steunt, is mij niet bekend. Op de kaart van het beleg, door J. J. Bilhamer, waarvan een zeventiende eeuwse kopie in het gemeentearchief

1) Archieven der kloosters I blz. 206.

berust, komt het slot niet voor, wei de ruïne van het klooster. Men zou daar toch haast uit moeten opmaken, dat het in 1574 reeds tot den grond toe afgebroken was, want waarom zou Bilhamer anders wel een ruïne hebben weergegeven en niet een slot, dat daar vlak naast stond en dat wij op een militaire kaart juist eerder zouden verwachten?]).

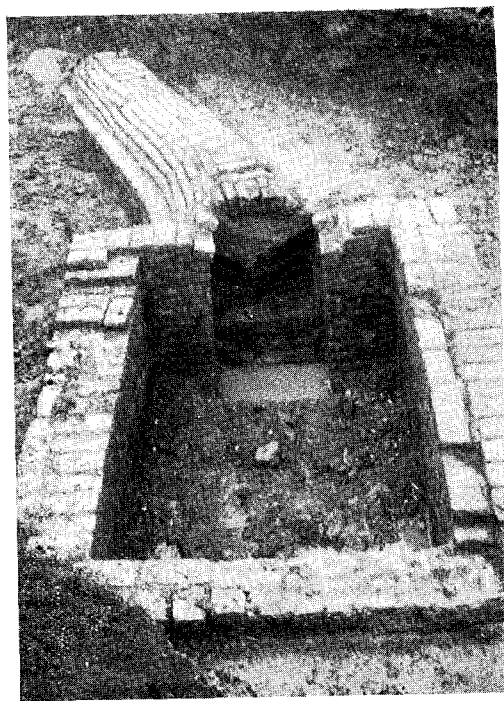
Maar hoe rijmt zich dat dan weer met het feit, dat men in 1630 een schilderij van het volledige slot kon maken? Was het schilderij wellicht **fantasie?**²⁾. Wij komen er niet uit en doen het verstandigst met ons eenvoudig aan de gegevens van de opgraving te houden, die ons vertoonen wat wij boven beschreven hebben : een vierkanten donjon op een door vier rechte muren begrensd slotplein als den oorspronkelijken bouwtoestand.

1) Bilhamer vervaardigde zijn kaart voor het Spaansche opperbevel.

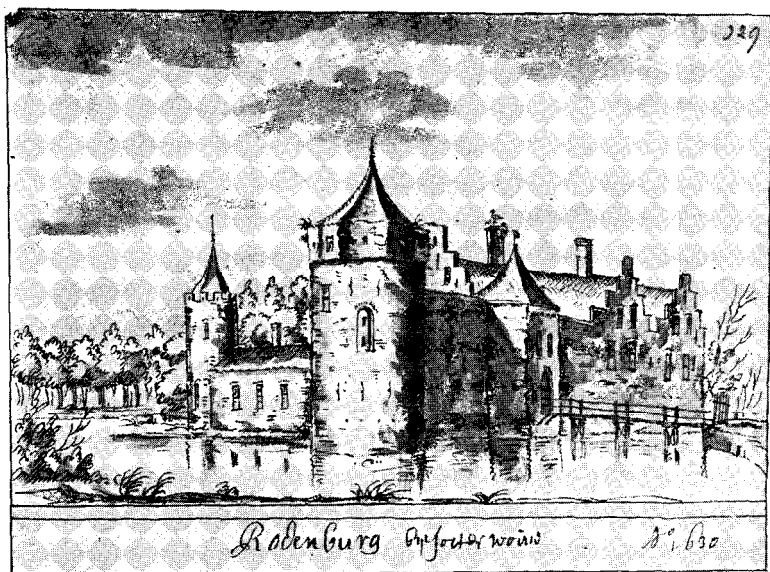
2) Het eenige positieve feit uit de geschiedenis van de slooping, dat ik heb kunnen vinden, dateert pas uit het begin van de 19e eeuw. Reuvens vermeldt in zijn aantekeningen uit 1833, dat de tuinder Van Laken toen nog de kelders van het slot heeft uitgebroken en er groote schuitladingen puin van heeft verkocht. In den kelder vond hij verscheidene **Jacobakannetjes**, die tegen den muur, tegen uitgeholde **steen**en aan stonden. In de gracht vond hij een blauwe arduinsteen, vertoonende een engel met banderol, waarop de zinspreuk: „Soli Deo Gloria”. Daaronder het wapen van Rodenburg met den naam (afb. 9). Deze steen is thans nog in **het** bezit van den heer De Jong van Rodenburgh te 's-Gravenhage.

Afb. 9. Blauwe arduinsteen met het wapen van Rodenburg, in 1833 in de slotgracht gevonden.

Afb. 8. Fundament van het privaat.

Afb. 10. Teekening van het slot, uit het handschrift van Schoemaker.

Afb. 11. Teekening van het slot, uit het handschrift van Schoemaker.

Zooals wij in den **aanvang** reeds hebben uiteengezet, werd deze opgraving feitelijk ondernomen om te trachten de relatie vast te stellen tusschen de oudere houten en de latere **steen**en bouwperiode.

Heel veel resultaat heeft dat onderzoek niet gehad. Zooals men op de kaart kan zien ligt het terrein vol **met** grondsporen van houten gebouwen. Het **steen**en **muurwerk** is daar dwars doorheen gebouwd, die grondsporen zijn dus ouder. Grondsporen van **middel**-eeuwsche huizen zijn altijd buitengewoon onduidelijk. Wij hebben dat al zeer vaak ondervonden. Wanneer men een Germaansche nederzetting opgraft, vindt **men** paalgalen of balkgreppels, die bijna steeds, althans voor een groot deel, tot begrijpelijke plattegronden gecombineerd kunnen worden. Heeft men echter te doen met gebouwen uit den Frankischen tijd of later, dan is het zelden mogelijk om uit {den wirwar van breede en smalle, diepe en ondiepe banen, groote en kleine, ronde en vierkante paalgaten ook maar een enkel huis, met eenige zekerheid te reconstrueeren. Dit vindt natuurlijk zijn oorzaak in den bouw der huizen. Wanneer een hut gebouwd is geweest van plaggen, hier en daar met een paal en elders met een rijtje in den grond gezette planken versterkt, kan men geen in hun samenhang begrijpelijke grondsporen verwachten. Natuurlijk hebben wij op verschillende plaatsen profielen gemaakt (zie afb. 1 en 3). Daarbij konden bijv. coupe 4, 6 en waarschijnlijk ook 5 als **palissadeeringen** geïdentificeerd worden. Veel wijzer heeft ons dat echter niet gemaakt. Enkele van de gevonden **grondsporen over**-

snijden elkaar, zij zijn dus niet alle gelijktijdig. Of die grondsporen van een kasteelbouw stammen is ook niet uit te maken, het kan evengoed een fragment van een dorpje zijn, dat wij hier voor ons zien.

Twee waterputten werden nog op het terrein aangetroffen. Die bij A (afb. 7) was vierkant en gebouwd van op elkaar gestapelde boomstammen, die door eenige in den grond geslagen palen op hun plaats gehouden werden. Er werden eenige Romeinsche scherven en een stuk van een Romeinsche dakpan in gevonden. Nochtans geloof ik niet, dat de put uit den Romeinschen tijd dateert, daarvoor is zijn bouw te slordig. Ook elders op het terrein werden hier en daar Romeinsche scherven gevonden, dal is door het feit, dat er vlak in de buurt een Romeinsch castellum heeft gelegen zeer goed verklaarbaar.

De andere put op de teekening bij B, (afb. 5) was een **tonput**. Deze werd in 1929 reeds gevonden. Hij was dwars door eenige grondsporen heen gegraven en kan dus misschien reeds tot de periode van het **steenen** kasteel behoord hebben. De scherven, die bij het uitgraven van deze put gevonden werden, geven geen uitsluitsel over de dateering. De meeste waren vroeg-middeleeuwsch, maar er waren ook enkele scherven van **Jacobakannetjes** en van laat geglazuurd aardewerk bij.

Een scherpe scheiding, **zoals** onze ervaring van 1926 had doen verwachten, was er in de **schervenvondsten** niet te maken. De fragmenten werden bij het uitgraven van onze sleuven door elkaar gevonden. Wel behoorden de enkele scherven, die bij het maken

van coupes door grondsporen gevonden werden, alle tot de oudere typen.

Zoo blijven dus, door de grondige vernieling, die de fundamenteën in vroeger eeuwen hebben ondergaan, de resultaten van dit onderzoek tamelijk vaag. Wij kunnen niet meer zeggen, dan dat op een terrein, waarop in de tiende of elfde eeuw houten gebouwen hebben gestaan, in later tijd, vermoedelijk in de eerste helft dertiende eeuw, een **steen**en slot is verrezen, dat, wat zijn type betreft, een overgangsvorm schijnt te zijn tusschen het twaalfde- en ook nog begin dertiende-eeuwsche ronde kasteel en het vierkante slot uit de latere dertiende eeuw. Het zou niet oninteressant zijn in aansluiting hierbij ook een onderzoek in te stellen naar de geschiedenis van dit slot en van het geslacht, dat er zijn naam aan gegeven heeft¹⁾. Wij laten een dergelijk onderzoek echter gaarne aan op dat gebied meer bevoegden over.

W. C. BRAAT.

1) Voor zoover wij konden nagaan is alleen een zekere Florens van Rodenburch bekend, vermeld in een oorkonde van 1275 (Overvoorde, t.a.p. reg. No 4) en verder wordt de hofstede Rodenburg vermeld in een leenbrief van 1458 van den Hertog van Bourgondië aan Floris van Boschhuizen (Van Mieris, Beschr. v. Leiden II blz. 618).

De twee gedenksteen en in de SintJeroensbrug.¹⁾

De toestand, waarin de beide gedenksteen en in de Sint Jeroensbrug (de brug over de Vliet in het Rapenburg) verkeerden, maakte in het afgelopen jaar vernieuwing noodzakelijk. Deze werkzaamheden zijn de aanleiding geweest, dat deze steenen aan een onderzoek zijn onderworpen, een onderzoek dat met betrekking tot één der gedenksteen en, n.l. dien aan de zijde Doezastraat, weinig heeft opgeleverd.

De steen, zijde Kaiserstraat, wordt door Orlers in zijn Beschrijving der stad Leyden (1614) genoemd; er staat daar:

„Tot een eewighe gedachtenisse dat God almachtich de Stad op sulcken ongehoorden wijze ghespijst heeft/ende dat de voorverhaelde victualieschepen door de Vliet in de Stadt ghekomen zijn/ soo hebben die van den Gerechte in den Jaere 1577 aen de Vlietbrugghe dese volghende Vaerssen doen stellen :

1)De vermelde gegevens uit het Gemeente-Archief zijn welwillend verstrekt door den Archivaris, den Heer Mr. R. van Royen.

Foto G. van der Mark.

De beide gedenkstenen in de Sint Jeroensbrug.
(in ouden toestand.)

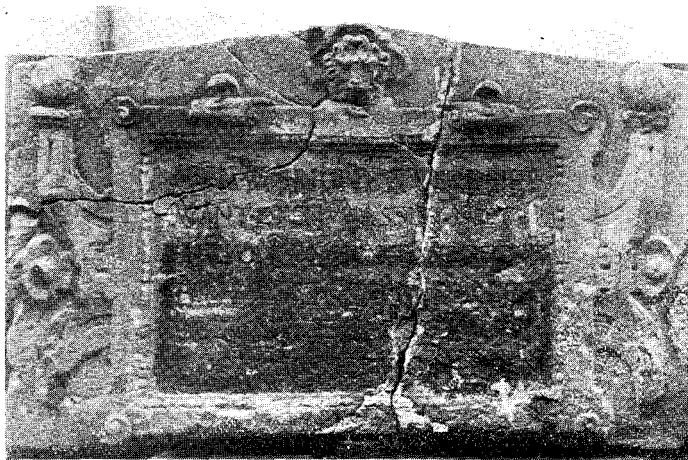

Foto Gemeente-archief Leiden.

De gedenksteen in den vleugel, zijde Kaiserstraat.

Foto G van der Mark.

De gedenksteen in den vleugel, zijde Douzastraat.

Men VVas in groot verdriet
 VVant Eten VVasser niet” enz.

De steen zal **misschien** bij de eerste viering van het Ontzet in 1577 zijn ingemetseld: Orlers, die toen 7 jaar oud was, kan dit hebben ‘meegemaakt.

De door Orlers vermelde tekst is niet geheel overeenkomstig het op den steen aangebrachte vers.

Er staat n.l. in gouden letters:

Men.VVas.in.groot.Verdriet.
 VVant.eten.VVasser.niet.
 En.t'Volc.Van.hunger.schreiden.
 Ten.laetst.God.Neder.siet.
 En.zunt.devr.deze.Vliet.
 Broot.spiz.en.dranc.in.Leiden.

De beteekenis van **dezen** steen is duidelijk en ook de plaats, waar hij is aangebracht, wel gekozen. Bij nadere beschouwing van **het** vers ziet ‘men, dat verscheidene letters onderstreept zijn en wel zoodanig, dat deze tezamen **de** woorden „drie october” vormen. Deze wijze van uitdrukking kwam oudtijds wel meer voor. Zooals ‘bekend, treft men in Leiden iets dergelijks nu nog aan bij het door Jan van Hout ontworpen vers betreffende **het** beleg, aangebracht boven een der ingangen van het Stadhuis ¹⁾ en voorts aan den gevel van het pand Pieterskerkgracht 9.

¹⁾ Zie: Uit de geschiedenis van het Raadhuis te Leiden, door Mr. Dr. J. C. Overvoorde. bl. 41.

Behalve het vermelde vers zijn **boven** en onder eenige woorden aangebracht, **die** ten gevolge van beschadiging niet meer geheel te lezen zijn.

Er staat „**Zuuct** en vint hier” en: „**van** tijt dagh” **en** doet vermoeden, dat gewezen **wordt** naar het in het gedicht verborgene. Deze gedeeltelijk te lezen bijschriften zijn op **den** ‘vernieuwden steen weggelaten.

Over den anderen steen, **n.l.** dien in den vleugel zijde Doezastraat, is ons geen enkel gegeven bekend. Eerst in een bestek tot verbouwing van **de** brug in 1860 ‘blijkt, dat er twee „lettersteenen” in de brug aanwezig zijn. (Secr.archief na 1851, no. 610, bestek 677, art. 6).

Over de beteekenis van de **voorstelling** en het opschrift van dezen steen **loopen de** meeningen uiteen. De steen draagt de bekende voorstelling van den klimmenden leeuw **met het** Leidsche wapenschild en het randschrift:

Alsliep de Leeū.Meer dā een eeū. En must in bueien
flaewen ¹⁾

Hj esz untwaect.En vri gemaect.Deur zijn gebit en
claewen.

De heer Dr. A. A. van Rijnbach was zoo vriendelijk mede te **deelen**, dat naar zijn **meening**, taal en spelling van dit vers **dateeren** uit het begin, althans eerste kwart, der 17e eeuw.

1) Krachteloos worden.

Wanneer heeft nu de Leidsche (Hollandsche) leeuw meer dan een eeuw in boeien gelegen? Slaat dit op de 16e eeuw, tijdperk van economische en staatkundige zwakheid? (meening Dr. van Rijnbach). Zou de geheele Bourgondisch Oostenrijksche heerschappij kunnen zijn bedoeld; (een ander tijdperk is niet in onze geschiedenis bekend, waarin meer dan een eeuw werd geleefd onder een vreemd juk) (veronderstelling van den heer Dr. P. Meilink), 'maar wat de beteekenis ook moge zijn, wat doet deze ontboezeming dan in een vleugel van de Sint Jeroensbrug, die van de straat af niet te zien is?

Weer een andere veronderstelling is, dat het randschrift er later op zou zijn aangebracht. Zij, die deze veronderstelling maken, beroepen zich op de wijze, waarop dit is aangebracht. Deze zou n.l. verschillen van die, waarop het beeldhouwwerk is verzorgd, terwijl het (te) smalle randje, dat aan de letters nauwelijks plaats biedt, hen in die meening versterkt. Is deze veronderstelling juist, dan zou de steen met den Leidschen Leeuw het pendant kunnen zijn van den steen met het opschrift van 1577.

Opgemerkt wordt nog, dat beide gedenkstenen zijn vervaardigd van Hardsteen.

Het randschrift werd voorloopig weggelaten, totdat ook hier, zoo mogelijk, klaarheid is gebracht.

De beide nieuwe steenen zijn vervaardigd door den beeldhouwer M. Pietersen. De oorspronkelijke gedenkstenen zijn naar het Stedelijk Museum de Lakenhal overgebracht.

Mogen deze regelen er toe bijdragen, dat de aandacht op deze merkwaardige gedenksteen wordt gevestigd en tevens er toe leiden, dat hetgeen ons over **hun** geschiedenis verborgen is, bekend zal worden.

D. DE GRAAF.

BLADVULLING.

Milan, 27 octobre 1816. Il y a ici une commission di **ornato** (de l'ornement); quatre ou cinq citoyens connus par leur amour pour les beaux-arts, et deux architectes, **composent cette** commission, qui exerce ses fonctions gratuitement. Toutes les fois qu'un **propriétaire** touche au mur de face de sa maison, il est **tenu** de communiquer son plan à la **municipalité**, qui le **transmet** à la commission di **ornato**. Elle donne son avis. Si le propriétaire veut faire exécuter quelque **chose** de par trop laid ¹⁾, les **membres** de la commission **di ornato**, gens considérables, se moquent **de** lui dans les conversations

Stendhal, Rome, Naples en Florence.

(ed. CALLMANN—LÉVY).

1) Par exemple, la façade en bois peint en bronze, derrière les colonnes du théâtre Favart. (Note ajoutés **en** 1826).

Herinneringen van een Lage Rijndijker ¹⁾.

Mijn Vader was tuinder en oefende zijn beroep even over de Spanjaardsbrug onder Leiderdorp uit. Aldus was ik als kind al vroeg op de hoogte met hetgeen er aan de Oostkant der stad gebeurde en te zien was. Reeds als kind van 4 jaar ging ik met mijn vader mee de Spanjaardsbrug over om in het land de biggen eten te geven.

Van de stad uit de Zijlpoort komende kreeg men een lange **steen**en brug waarin zich ronde openingen bevonden voor de doorlating van water en schepen, maar niets van al **zoals** het nu is.

Links had men den Heerensingel tot waar nu het voormalig Haarlemmermeer Spoorwegstation staat. Hier stonden twee bleekerijen, waarvan er één midden voor de kolk aan de Lage Zij stond en waar men met een brug over de sloot moest, welke langs den weg zoowel naar de vroegere Marepoort als naar de Spanjaardsbrug liep, met een rij dikke iepenboomen. De Lage Rijndijk zelf was bestraat met hobbelige afgekeurde keien uit de stad en je had des winters je handen vol om bij gladheid niet in de sloot te

1) De Redactie heeft dit nagelaten verhaal van den heer J. Megchelse in verband met het bestek van het Jaarboekje eenigzins moeten wijzigen en bekorten. De heer Megchelse, die in Leiden op 10 October 1872 werd geboren, overleed aldaar 4 Februari 1938.

geraken. Om de scheiding aan te duiden van de groote en kleine **steen**en stonden hier om de vijftig meter palen van 1½ M. hoogte, waarmede menigeen in het donker bij een flikkerende petroleumverlichting kennis maakte. Ook was het niet aan te bevelen des winters, bij Noordoostenwind, daar een wandeling te maken, daar er weinig beschutting was. **Als** gezegd had men daar eerst de bleek van Nijssen, dan drie huisjes tegenover de Graaf, de grossier. Weer volgen twee bleekerijen naast elkaar, van Knoors en Dingjan, hierop volgde een groot weiland van den veehandelaar Hylkema uit Friesland, waar aan den weg zich een schuur bevond en waartoe een brug toegang gaf. Dit land strekte zich uit tot aan de z.g. „**Kooi**”, **waar** enkele zeer oude huisjes gevonden werden langs twee prachtige ronde vijvers, die vroeger behoorden tot een eendenkooi.

In ongeveer 1890 heeft de architect Zwart te Leiden de eerste vijver gedempt en de eerste 20 huizen in de **Kooilaan** gebouwd. De oude huisjes, waarin o.a. zekere Van Leeuwen, de wekker en nachtwaker woonde, vervielen. In dien tijd behoorde deze omgeving behalve de singelwegen nog onder Leiderdorp.

Men had in Leiderdorp bij het Raadhuis maar **één** veldwachter; in mijn tijd is er aan den Heerensingel een politiewoning met brandspuithuis gebouwd voor Kraal, den veldwachter. Deze woning is nog aanwezig (no. 33) en prijkt met het gemeentewapen van Leiderdorp. De veldwachter had in den nacht bijstand van 4 losse nachtwakers, die van 10 tot 4 dienst deden en bezoldigd werden met 6 gulden in

de week. Hun bewakingskring strekte zich uit tot aan de Haarlemmervaart bij de Stinksloot en dan terug naar de Spanjaardsbrug en den **Zijlsingel** tot aan de Singelbrug. Deze route werd door twee der nachtwakers genomen, de andere twee deden dienst over de Spanjaardsbrug tot de **Doesbrug** en de **Zijl** op tot den Boterhuismolen. De veiligheid, was betrekkelijk, daar iedere route eenige kilometers besloeg. Het is meermalen gebeurd met ruw weer, dat de nachtwaker, die alles te voet moest afleggen, **zoo** ver van den brandmeester verwijderd was, dat het bij brand haast overbodig was er nog met de spuit op uit te trekken, en als dit toch ondernomen werd, bleken de slangen **zoo** lek, dat de emmers gebruikt moesten worden om te trachten den brand te blusschen, zoodat gewoonlijk alles in korten tijd afbrandde.

Langs de Lage Zij verder op kwam men aan de **Sieboldlaan**, waar baas Dirk Mater met zijn zoon woonde, benevens zekere heer Hakbijl. Aan de sloot stond een glazen koepel, waar jarenlang een oude vrouw **Heusde** gehuisd heeft. Dan volgde de wit geschilderde villa van den geleerde Von Siebold op de buitenplaats „**Nippon**”, met een groot ijzeren hek van den weg afgezet. Ongeveer in 1895 werd deze buitenplaats gesloopt en verrees er de Bloemstraat, gebouwd door Jan Botermans en P.J. Verhoog, **opperbrandmeester** te Leiden. Nu volgde het nog bestaande huis van Bouwmeester, hoek Driftstraat, die in 1877 achter zijn huis op de laan 16 huisjes bouwde, thans westzijde Driftstraat. Langs deze laan **liep** een sloot, Driftsloot geheeten, welke achter in de **Zijl** uitliep.

Nu volgde een groot weiland en dan kreeg men „**Steeneveld**”, een prachtige boerderij, vroeger een deftig huis, in het Noord-Oosten, in het hout verborgen en prachtige grachten er om heen. Hier langs liep een breede sloot, welke de **Zijl** met den Rijn verbond. Nu volgde nog een deel van den Stadspolder, welke zich tot aan de Stinksloot uitstreckte. Er waren nog twee boerderijen van de Mare1 in ‘t Noorden op „**Steeneveld**”, bekend om de mooie ligging met vijvers, waar Roos, de palinghandelaar zijn bunnen had liggen om zijn visch in leven te houden, die op de Kagermeer en in de **Zijl** werden gevangen.

Ook waren hier de schuitenhuizen van de liefhebbers van zeilen, **zoaals** Gebr. de Graaf, Gebr. **Sala**, de Fontein's, Spaanderman, Gebr. Cunaeus, de heer Alt en de berging van den stadsboeier. die jarenlang is onderhouden door Wijntjes, den schipper op dit fraaie vaartuig, dat den **heeren** stadsregeerders van weleer menige nuttige en aangename verpoozing heeft bezorgd.

Dit alles was te zien langs den weg, dien uit de stad voerde.

De oude Spanjaardsbrug, in de onmiddellijke omgeving waarvan schrijver **dezes** heeft gewoond, was in 1891 vernieuwd en dit bracht aanvankelijk veel verbetering. De vorige brug bestond uit een **ophaal**-burg met, klap aan de Oostzijde, welke met een staal-draad en katrollen opgedraaid werd. Het had heel wat om het lijf voor brug en klap overeind stonden, vooral als men weet, dat de brugwachter slechts **één** knecht had, den bekenden Cees Spruitenburg, die later als

Foto Goedeljee. Gemeente Archief Leiden.

De oude Spanjaardsbrug.

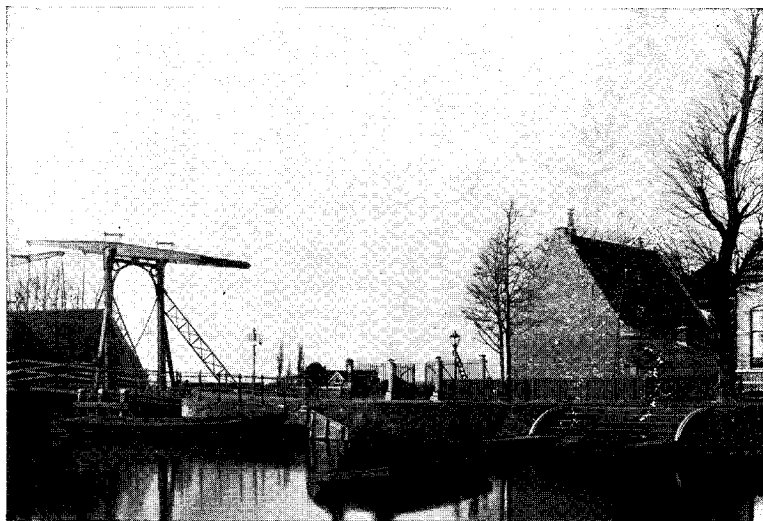

Foto Goedeljee. Gemeente Archief Leiden.

De latere Spanjaardsbrug met den tol, genaamd het Zijlhek.

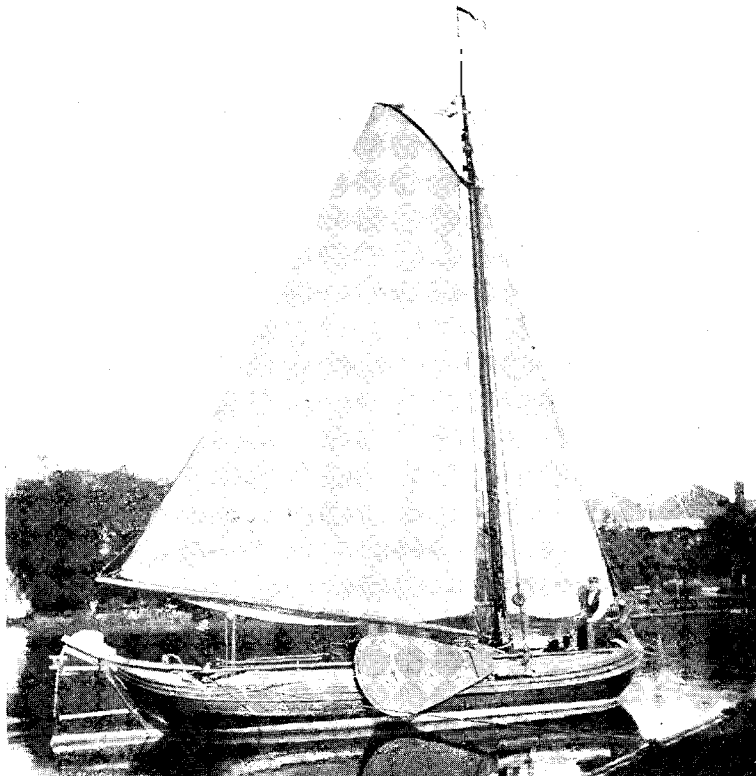

Foto Goedeljee. Gemeente Archief Leiden.

De Stadsboeier.

Een op een sleep wachtende jager op den hoek van den
Haagweg en de Rijn en Schiekade.

politie-man fungeerde in de Sleutelstad.

Daar de brugwachter tevens tolbaas was van het Zijlhek, gebeurde het menigmaal, dat ook zijn vrouw en dochter te hulp snelden als een schip met volle zeilen uit Leiden komende de brug naderde en dan onder luid geschreeuw van den schipper, meestal een Fries of Drentenaar, duidelijk werd gemaakt of de geheele dan wel een gedeelte van de brug geopend moest worden. Dit liep wel eens spaak, daar in dien tijd geen hoorn gebruikt werd en menigmaal door die akelige klap klappen werden uitgedeeld. Dan kwam **zoo'n** driftige Fries wel eens aan den wal ! !

Voor al Vrijdags was het er werkelijk af en toe een tumult. Zooals men weet werd omtrent 1880 bijna alles langs den weg gedreven en naderden de koppels vee soms bij honderden tegelijk het tolhek. De boer profiteerde daar dan wel eens van door een kleiner aantal op te geven dan er werkelijk was. Voor een koe betaalde men 5 ct, voor een schaap of varken 2½ ct, voor een tweewielig rijtuig 10 ct en voor een vierwielig 20 ct per keer. Als dan in al die verwarring ook nog de brug geopend moest worden, liep alles aan de oostelijke kant van de brug op een hoop en liep de betaling voor den tolbaas vaak fout.

De scheepvaart was toen veel levendiger dan tegenwoordig, daar alles met de zeilen of met een **jagers**-paard moest worden gedaan. Ik zie nog **zoo** de „Haarlemmermeer” of „**Pannevis**” uit de richting Gouda komen met een schip **van** ± 200 ton achter zich, dat steenkolen moest lossen bij de katoenfabriek de Heijder

& Co van den heer Driessen en het wat een moeite kostte dit schip de **Heerengracht** in te draaien. Weliswaar was het niet zoo'n bijzonder groot schip, maar toen had het heel veel bekijks, vooral daar het een mooi vaartuig was en de naam van den schipper **Joosten** uit de Roer met groote letters de aandacht trok.

Ook bij de Havenbrug is er veel verbeterd., Het staat mij nog goed voor de geest dat er in het begin van 1880 en nog enkele jaren daarna drie draaibruggen bestonden en de veebooten de koptouwen moesten gebruiken om uit de Kalvermarktsbrug, (kleine Havenbrug,) de groote Havenbrug, die vlak bij de Haarlemmerstraat lag, te kunnen indraaien, wat in dien tijd veel menschen ongerief opleverde, daar dit **zoo** lang duurde. Ook de paardentram die eindigde bij „De Volharding”, deelde in deze teleurstellingen, waardoor men nooit zeker was de Hollandsche spoor op tijd te zullen bereiken; bij sneeuw of gladheid stelde de R.T.Mij. een paard disponibel om van de zijde Haarlemmerstraat de zware vierwielige bak, die om het kwartier weer bij de brug verscheen, hiertegen op te halen.

Nog even zij aangestipt de bedrijvigheid van de aardappelmarkt, waarvan in 1890 de oude Oldenburg marktmeester was.

In de Haven kwam er wat bedrijvigheid door de stoomhoutzagerij van Van Hoeken en zorgde schipper Mulemeijer, die met zijn groote houten rijnaak vlak voor Van Vliet, de melkboer, lag voor kolen tegen een prijs van f **0,50** per mud in den winter. Dit heeft echter niet lang geduurd daar de schipper niet veel

aan zijn schip deed en dit op zekeren morgen door lekkage in de diepte verdween.

Ook weet schrijver **dezes** nog zeer goed, dat de beweegbare **Haagbrug** in 1894 werd gelegd aan het Noordeindsplein ; de **Haagweg** liep te voren door tot aan de Wittepoortsbrug. De Trekvljet, de breede wetering, die uitkwam in den Kromme Vliet bij Wouterenbrug, werd gelijktijdig verbreed. Dit gaf eenige, doch niet voldoende verbetering, daar geen schipper met staande mast den Dam (Leidschendam) of den Haag kon bereiken. De Lammenschans verviel eveneens door de verbetering van bovengenoemden Vliet. Deze schans lag geheel op zich zelf, waar **Owel** in dien tijd varkens fokte.

We gaan nu langs den Vliet terug naar Leiden, de **Neksluis** binnen, waar de jagers aan de overkant van de fabriek van Parmentier, onder het gooien met dobbelsteen en de grootste vloeken en **verwenschingen** uitende, de schippers stonden op te wachten, die hen na loten ten deel gevallen waren. Menigmaal moest het arme jagerspaard het ontgelden, wanneer zijn baas, als hij te veel aan **Bachus** geofferd had, in een slechte stemming verkeerde of wel tegen een lagen prijs een schip met turf tegen den wind op naar den Dam moest trekken.

Om van den anderen kant der stad aan de **Neksluis** te komen met zoo'n schip turf was gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het schip moest zich ontdoen van zijn zwaarden aan de Schrijversbrug, den **Overrijn** of het Vaderlandje, **zooals** men dat in dien tijd noemde, **bij** Vreugdenburg, voorheen brugwachter

aldaar. De mast werd in de lading geborgen en zoo afgetuigd ging men dan door de **Heerengracht**, den Nieuwe Rijn en langs het Gangetje en het gebeurde meermalen dat een troep schooljongens bij **hoogen** waterstand den schipper hielp om onder de bruggen door te komen wat meestal met een hoeraatje gelukte.

Een mooi nieuw kanaal werd omstreeks 1914 gegraven van de Spanjaardsbrug langs „**Cronestein**”, een verbinding voor groote schepen naar den Haag en Rotterdam. Hierdoor verviel de oude scheepswerf van v. d. Roet, die ruim 50 jaar geleden daar gevestigd werd. Eerst werden er houten schepen en schuiten gemaakt, later, ongeveer in 1890, werden deze in ijzer omgezet.

Even verder verrees ten Noorden van de **Spanjaardsbrug** de scheepswerf van Gebr. Rappard, die maar enkele jaren heeft bestaan en bij veiling in handen van Gebr. Boot kwam. Hier heeft eenige tientallen jaren een groote bedrijvigheid geheerscht en vond menige arbeider werk. Door de crisis en de slapte in de scheepvaart moest echter ook deze onderneming worden neergelegd, op wat reparatiewerk na, tot betere tijden.

Even voorbij de Stinksloot lag in de Zijl de oude spoorbrug ook nog in den weg van de schippers. Deze brug, gebouwd ten behoeve van den spoorweg Woerden-Leiden, die in de 70er jaren benoorden de stad was geprojecteerd, is nooit voltooid; zij bestond uit 5 **steen**en hoofden even **vóór** de Driegatenbrug. Dit onvoltooide werk is eindelijk opgeruimd door den aannemer Jac. Los uit Leiden. Thans staat men

wederom voor een dergelijk geval, n.l. de spoorbrug over de **Zijl** van de opgeheven Haarlemmermeerspoor, welke door het autobusverkeer overbodig geworden is.

Ik keer terug naar de Spanjaardsbrug om weer naar de stad te wandelen.

Het eerste huis links, thans bestemd voor Ouden van Dagen, was voor 50 jaren het renteniershuis van de Wed. de Graaf. In 1895 werd het tenslotte geres-taureerd en woonde er de oude Heer Jac. de Graaf, in leven heerenboer op de plaats waar nu de **scheep-makerij** van Gebr. Boot is. Deze Jac. de Graaf was taxateur voor het Rijk en rentmeester van de dames Kuys onder Voorschoten.

Weer wat verder had men een buurt huisjes met een poort uitkomende aan den Rijn en dan kreeg men het zoogenaamde **Molengat** ter plaatse van het nog bestaande brandspuithuisje. Dit was een vier-kante plas water van $\pm$ 3 meter diepte en 15 meter lengte. Bij storm uit het Zuiden spatte het Rijnwater op de kleine **steen**en van den Lage Rijndijk.

Nu kreeg men eerst een tuin en dan den molen, die met wind gedreven werd, doch bij Noordwesten-, Noorden- en Noordoostenwind groot gevaar voor de weggebruikers opleverde door de gevaarlijke wieken boven den weg. Later is deze molen omgezet in een stoomoliefabriek. Voorheen was deze molen in het bezit van den heer Moens, later hebben Gebr. Helling hem nog jaren gedreven, tot circa 1886 op een Zondag-middag alles afbrandde. Het heerenhuis bestaat thans nog in den vorm van **Café „Veltman”**.

Bij een bruggetje in den weg, genaamd Driftbrug,

zijn enkele huisjes in schrijvers jongentijd verzezen en men kreeg dan een welbekend herbergje. Wat zich daar afspeelde is met geen pen te beschrijven. Het is **n.l.** een oud jagershuis en hier werd meestal beslist welke jager de schippers, komende uit de richting Amsterdam, naar den Dam of den Haag zou brengen, wat met dobbelsteen werd beslist. De gelukkige dronk meest **zoo** lang tot hij haast niet in staat was aan de Neksluis zijn paard op tijd in gereedheid te hebben, wat dan daar weer een tweede tumult veroorzaakte. De sleepbootdienst „**Corbulo**” maakte aan dit jagersbestaan weldra een einde.

Voorbij de zeilmakerij van Egberts volgde rechts een leeg eind langs den weg, waar de heer Von Siebold met zijn baas Dirk Mater zijn bloem- en plantentuin bewerkte.

Een sloot, die uitmondde in den Rijn, liep onder een bruggetje door naar de landerijen in „de Kooi” en in den Stadspolder.

Nu kreeg men een handel in zand, grint en schelpen en hierop volgde een Friesche veehandelaar met pulphoopen aan den weg.

Weer dichterbij de stad, nu de nummers 2 en 4, waren het eigendom van den heer J. P. de Graaf, waarin een likeurstokerij en koffiebranderij met grossierderij en tapperij, die ongeveer 100 jaar heeft bestaan. De oude heer is thans (1937) de oudste inwoner van dat gedeelte van Leiden, dat aan den stadskant van Spanjaardsbrug gelegen is. Van deze familie ken ik vijf geslachten en wie geen jenever van de Graaf had gedronken, behoorde niet tot de

fijnproevers. Menig kruikje met 3 **maatjes en een** glaasje zonder voet verdwenen van de toonbank en de inhoud verdween in de kelen der wevers en katoenbewerkers, die voor de tuinders en de baggerlieden van **Flipppo** en Van **Ulden** en de stadsbazen Gebr. Hoos niet onder deden. Als jongen heb ik het meermalen moeten halen en dan kreeg je een halve kan voor f 0.40 en altijd een borreltje of een sigaar toe.

De grootste beweging en plezierigste tijd was **de** Pinkstertijd. Dan lag vaak de graskant van onze **singels** van de vroegere Marepoort tot de **Hooge-**woerdspoort vol met ambachtslieden, die met vrouw en kinderen genoten onder het drinken van een glaasje van de Graaf, Oom Piet geheeten.

Ik eindig met dit onderwerp. Mocht er iemand zijn, die er niet mede accoord kan gaan, dan houd ik mij voor verbetering aanbevolen en **teeken**

J. MEGCHELSE, Lage Rijndijker.

Roomsch-Katholiek

Parochiaal Ambestuur van Leiden.

1739 — 1939.

Toen ten **gevolge** van het uitvaardigen van de plakكاتen (o.a. dat van 4 April 1596) tegen de Paapsche stoutigheden de openbare uitoefening van de Katholieke Goddienst was onmogelijk gemaakt en het plakkaat van 4 Mei 1655 bovendien aan de Katholieken bepaaldelijk verbood het inzamelen van van gelden, het aanvaarden van legaten of erfstellingen en het houden van armhuizen, was uit den aard der zaak een georganiseerde **hulpverlening** aan arme geloofsgenooten niet mogelijk.

Wel kunnen we veilig aannemen, **dat** de beter gesitueerden hun minder gelukkige broeders en zusters niet in den steek lieten. Immers was het onderling contact veel inniger, gedwongen als zij waren in het geheim te kerken, zoodat men elkander en elkanders **nooden** wel beter zal hebben gekend en gelenigd.

Bij het allengs minder streng toepassen van de plakكاتen werd echter het verband lossen, * men telde in 1737 reeds zes kerken-, toen vooraanstaande Katholieke mannen de handen ineen sloegen, om van de Overheid eenige medewerking te krijgen.

Dit blijkt uit een schrijven van Kerkmeesteren der Roomsche kerken aan Burgemeesteren, dato 8 Jan. 1737, inhoudende de klacht, dat sedert eenige tijd de Aalmoezeniers te dezer stede (waarschijnlijk van de Hervormde Gemeente) de handen van de Room-

sche Armen hebben afgetrokken, en zij derhalve verzoeken „**eenigermate** te worden gesoulageerd door de permissie van het benoodigde brood en turf aan het Huiszittenhuis te mogen inkoopē” en **alzo** onder genot van vrijdom van accijns. Op dit verzoek werd door Burgemeesteren besloten te antwoorden „**dat** niet publiekelijk hieaan kon worden voldaan”, maar geadviseerd, dat Kerkmeesteren zich te dien opzichte moesten verstaan met Armmeesteren van de Huiszitten Armen, met inachtneming, dat „**alle** aanstootelijkheden moesten worden voorkomen”. Huiszittenmeesteren adviseerden in deze aan **Burge-**meesteren, om aan iedere Roomsche kerk, ten getale van 6, voor 12 huisgezinnen — dus te zamen 72 — brood en turf bij inkoopsprijs te verschaffen, en zulks tegen behoorlijke jaarlijksche opgave van het aantal behoeftige gezinnen.

Het behoeft niet gezegd, dat deze houding van Burgemeesteren ten opzichte van een rehtens niet bestaand kerkgenootschap zeer welwillend was. Echter had men voor een **richtige** uitvoering van de taak eens Armmeesters meer noodig dan brood en turf.

Reeds in 1729 waren in Hoorn, Delft en Rotterdam R.C. Armbesturen opgericht na verkregen Octrooi van de Staten van Holland en West-Friesland.

Het duurde echter lang, voordat ook hier zoo'n poging werd gewaagd; althans eerst acht jaren later mocht het aan twee achtenswaardige mannen, met name Dr. Gerardus van Swieten en Dr. Willem Hendrik Bugge van Ringh, gelukken de toestemming te verkrijgen tot het vestigen van een R.-C. Armbestuur

te Leiden, en wel bij Octrooi van de Ede! Groot **Mogenden** Staten van Holland en West-Friesland, dato 13 Juli 1737.

De aanhef en een gedeelte van de inhoud van dat octrooi laten wij hier volgen.

De Staten van Holland en **Westvriesland** doen te **weeten** alzo ons te kennen is gegeven bij de bezorgers van de Rooms Catholique armen binnen de Stad Leyden dat verscheide **charitable** personen wel zouden genegen **weezen** van hare goederen ten behoeve en **soulaas** van de gem.: Roomse armen te disponeeren by zo verre **zy** daar toe by speciale brieven van Octroy van ons **wierden** geauthoriseert, en gemerkt **wy** by onze Resolutie van den 24 feb.: 1729 op de Requeste van de Roomse arme bezorgers der Stad Hoorn over 't voors. subject aan ons gepresenteert, hadden goed gevonden en verstaan, dat zo wanneer door de arm bezorgers van de Rooms Catholique armen in eenige andere Steden binnen deeze provincie **diergelyk** verzoek aan ons **zoude** mogen worden gedaan met kennis en goedvinden van Burgemeesters en Regeerders der zelve Steden **gelyke** brieven van Octroy verleent zouden worden aan de zelve **arm-bezorgers** — — — — —

verklaren — dat de Roomsgezinde armen, staande ter bezorging van de **Suppl.en** niet begrepen of vervat zijn onder de inzigten en het verbod van het **placaat** van den 4 **Mey** 1655, met dien verstande nogtans, **dat** — — — — —

— in het generaal alles zal moeten geschieden onder de Superintendentie van de zelve **Burgemeeste-**

ren en Regeerders, door welke ook tot beheering van de zelve erflatingen of makingen een Rentmeester van de gereformeerde religie zal moeten worden **aangesteld**.

Lastende een ieder, die het aangaan mag zig hier **na** te reguleeren. Gedaan in den **Hage** onder Onzen **grooten Zegele** hier aan doen hangen, den dertienden **July** in 't jaar **Onzes Heeren** en Zaiigmakers **duizent** zeven hondert zeven en dertig.

J. H. v. WASSENAAR.

Ter ordonnantie van de Staten,
WILLEM BUYS.

Aan de hand van dit Octrooi moest een en ander nader worden uitgewerkt, in overleg en onder goedkeuring van Burgemeesteren, hetgeen leidde tot een Besluit van Hun Edel Achtbaren d.d. 28 April 1738.

Dit besluit bevat uitvoerige voorschriften waarnaar de R.-C. armbezorgers te dezer stede zich **behooren** te gedragen, en tevens de aanstelling van een Rentmeester in den geest van het Octrooi der Staten, met name den heer Mr. Karel Crucius. Hiervan werd door den Heer Secretaris van Leiden, van Roijen, op last van **Heeren** Burgemeesteren, bij afschrift mededeeling gedaan, zoowel aan den Heer Mr. Karel Crucius als aan Dr. van Swieten, als Bezorger van de Roomsche Armen. Mr. Karel Crucius aanvaardde de betrekking van Rentmeester en legde de daarvoor gevorderde eed af in handen van den Heer **Hoogenhouch**, Voorzittend Burgemeester.

Uit de betreffende resolutie blijkt ook het **traktement** dat deze Rentmeester genoot:

„**Dat** den Rentmeester tot belooninge zijner moeite van den ontfangh uytgaaft en de verdere administratie der goederen als **voorschreve** onder zyne beheeringh zynde, bij het doen van syne rekeningh zal genieten de dertigste penningh van de jaerlyksche revenuen, des dat de revenuen jaarlyks de somma van Ses duyzendt guldens excederende, hij Sigh zal moeten contenteeren met de belooninghe van twee hondert gulden”.

Zoo had men eindelijk toestemming tot oprichting van een Armbestuur. Reeds dadelijk echter deden zich moeilijkheden voor, doordat Dr. Bugge van Ringh in het voorjaar 1739 overleed en Dr. Gerardus van Swieten als lijfarts van Keizerin Maria Theresia aan het Oostenrijksche hof was geroepen, zoodat het begonnen werk door anderen moest worden voortgezet.

Een bijeenkomst, op 6 April 1739 ten huize van van Swieten belegd, had dan ook tot gevolg dat een viertal mannen uit katholieke familiën, met name de **Heeren** Mr. Pieter Tjark, Theodorus **Kerkman**, Johannes van Bommel en Adrianus van Brien en de zware taak op zich namen en tot hun adsistenten of helpers benoemden de gebroeders Hendrik en Johannes Mettens.

Deze nieuwe Armverzorgers en hun adsistenten hielden hun eerste vergadering ten huize van Mr. Pieter Tjark op 27 April 1739 zoodat deze datum kan worden aangemerkt als tijd van aanvang der R.-C. Armverzorging te Leiden.

Met volledige medewerking van de Pastoors der

GERARD BARON de SWIETEN

*Comandant del Ordre Royal de S. Etienne, Conseiller Premier
Medecin, Bibliothecaire de leurs Majestés, I. R. A. S. de l'Aca-
démie Royale des Sciences de Paris, de celle de Petersbourg &c.
Né à Leyde le 7 May 1700, mort à Vienne le 18 Juin 1772.*

L. G. Haid. sc.

Twee gevelsteen en op de binnenplaats van het Weeshuis.

Gevelsteen op de St. Jacobsgracht.

stad werd besloten tot het houden van collecten voor de Armen in de kerken, terwijl deze Armmeesters, allen behoorende tot de welvarende klasse der Maatschappij, veel kosten uit eigen middelen bestreden.

Zoo blijkt uit de aantekeningen, dat de Armmeester, de Heer Pieter Tjark een vordering had ten laste der **R.-C.** Armen, die bij zijn overlijden bleek groot te zijn **f** 2300, wegens onbetaalde kooppenningen van een door hem ten behoeve dier Armen gekocht huis op 24 Dec. 1739, welke vordering door hem bij zijn overlijden aan de R.-C. Armen werd geschonken. Dit eerste aangekochte huis? afkomstig van den Heer Mr. Alexander Le Breton van Doeswerff wordt beschreven als „staande en gelegen aan de St. Jacobsgracht omtrent de Roode Leeuwenpoort, met een vrijen uitgang in dezelve poort, en in den gevel hebbende het devies „**Plus pence que dire.**” Het werd bestemd tot verblijf voor 20 à 25 Weeskinderen en tot vergaderplaats der Armmeesteren.

Tot hun groote teleurstelling ontvingen Armverzorgers en Armverzorgsters echter de mededeeling van Burgemeesters en Regeerders, dat „**Burgemeesteren** in raadkamer van 17 Mei 1740 hebben afgekeurd het voornemen van Roomsche Armverzorgers, om de weeskinderen egale en van gelijke kleur te doen **kleden**, en ten getale van 20 á 25 bij elkander te laten wonen”, en „**dat** zij, Burgemeesteren, bevelen, dat niet meer dan 2 of 3 kinderen gelijke kleding mogen dragen of bij elkander gehuisvest worden”.

Eerst bij besluit van den Gerechte der stad Leiden

van 6 November 1760 werd toestemming verleend, tot het onderhouden van **één** gesticht voor jongens aan de St. Jacobsgracht, — waar het Wees- en **Oudeli**edenhuis thans nog is gevestigd — **één** aan de Haarlemmerstraat voor meisjes en **één** in de **Verver**-straat voor Oudelieden.

Tevens werd in acht artikelen voorgeschreven, hoe daarin het inwendige moest worden geregeld, en verboden, „**voor** nu en in der tijd, dat **geene** bedienden van geestelijke orden daarin mochten worden aangesteld, en **geene** Priesters daarin eenige kerkelijke diensten mogen verrichten, en **geene** altaren, hetzij mobiel of immobiel, tot het doen van Roomsche godsdienstoefeningen, daarin mogen worden geplaatst”.

Op 9 December 1760 werd voor het nieuwe **jongens**-weeshuis aan de St. Jacobsgracht de eerste steen gelegd, 27 September 1761 werd het in gebruik genomen en kort daarop ook de andere huizen, zoodat het geheele apparaat ter verzorging van de R.K. Armen en **Weezen** hiermede voltooid was.

Heel wat stormen heeft „**de** Roomsche-Catholyke Armen en het Wees- en het **Oudeli**edenhuis” zooals de instelling vroeger heette over zich heen zien gaan, oorlogen, revolutiën, **tiërceering** van staatsschuld, buskruitramp, interne moeilijkheden en twisten; echter tot op den dag van vandaag heeft „**Het Rooms**ch-Katholiek Parochiaal Armbestuur” een **schoone** taak kunnen vervullen: het helpen en steunen van arme geloofsgenooten, van **Weezen** en Ouden van Dagen.

Inderdaad, **millioenen** heeft het in den loop dier

twee eeuwen doorgegeven van de hand van den **milden** gever in de vragend uitgestoken hand van hem of haar die, om welke reden dan ook, niet in staat was in eigen onderhoud te voorzien.

Leiden, September 1939. J. P. A. BRAND.

Regent-Penningmeester.

Bij gelegenheid van de herdenking op 27 April 1939 van het feit, dat het 200 jaar geleden was, dat 'het R.K. Par. Armbestuur zijn werkzaamheden aanving, werd door schrijver **dezes** een korte kroniek van de stichting samengesteld.

Voor belangstellenden, die iets meer van de geschiedenis willen weten, is een beperkt aantal exemplaren beschikbaar.

Pieter Tiarch
 Adriaan van Brienem

Theod. Leberman

Jh: van Bommel

Handteekeningen van de eerste armbezorgers.

Een schijndoode in Leiden.

Ruim een half jaar geleden vroeg mijn waarde Goorsche correspondent, Jhr. F. W. W. H. van Coeverden, mij, of ik hem uit Leidsche bronnen iets zou kunnen mededeelen over Egbert Abraham Hania, die als officier in Augustus 1831 hier bijna levend begraven was. Hij had lang in Goor gewoond en was daar overleden. Jhr. van Coeverden is fabrieksarbeider, doch van jongsaf aan begaafd met een vlug verstand, grooten speurzin en eene ontembare energie tot zelfontwikkeling. Talrijke schetsen over Goor en omgeving verschenen van zijne hand in Twentsche bladen; sommige zijn gebundeld en hebben, niet het minst vanzelf in zijn eigen gewest, de aandacht getrokken. In 1933 werd hij benoemd tot lid der aloude Leidsche Maatschappij en is wijders oud-raadslid en corresp. lid v. d. Oudheidk. Bond. In dit geval kan men gerust zeggen: goed bloed verloochent zich nooit.

Vergeefs zocht ik naar eenig spoor van het kortstondig verblijf alhier van genoemden Hania. Ook de Leidsche Courant leverde niets op en geen wonder. In die dagen diende dit blad, om onzen medeburgers nieuws van elders te doen geworden; plaatselijke

nieuwtjes waren in ~~eene~~ stad van ~~amper~~ 30.000 inwoners al lang bekend, als de Courant verscheen, enkele malen per week en mocht de een of ~~ander~~ zich vermeten hebben, over dit geval te schrijven, gewis ware het van ~~hooger hand~~ onderdrukt.

Jhr. van Coeverden had het geluk bij den bejaarden predikant van Goor, Ds. W. G. Planten, een zeer zeldzaam boekje aan te treffen, n.l.: Zakalmanak voor het jaar 1844, 3en jaargang, uitgegeven bij J. Scheefhals te 's-Hertogenbosch. Daarin heeft E. A. Hania zijne wedervaringen te boek gesteld. Tot nu toe hebben mijne pogingen, om een ex. daarvan voor ons archief machtig te worden, gefaald.

Toen hij dus meer wist over E. A. Hania, heeft Jhr. van Coeverden een artikel geplaatst in het Nieuws en Advertentieblad voor Zwartsluis e.o. Met zijne toestemming stel ik het ter beschikking van ons jaarboek. Het werpt een eigenaardig licht op plaatselijke toestanden van ruim eene eeuw geleden h.t.s.

Vóór ik het slachtoffer zelf aan het woord laat, nog eenige biographische aantekeningen:

Egbert Abraham Hania is 15 Dec. 1806 in de Willemstad geboren, als zoon van Johannes Lambertus en Catharina Henrica Verster. Ik kon niet gewaar worden, of hij voor het rijksontvangerschap is opgeleid. Misschien is het ~~ambt hem~~ als schadeloosstelling gegund. In elk geval was hij rijksontvanger te Zwartsluis en den Ham en in 1840 te Goor, waar hij tot 1843 bleef en toen naar Ootmarsum vertrok. Ik bezit een zeer zeldzaam boek, getiteld: „Mijne reisportefeuille”, van 1847, ~~die~~ van dit stadje alle be-

roemdheden opnoemt, tot slot: den Heer ontvanger **Hania**, die schijndood is geweest. Vandaar overgeplaatst naar Slochteren, werd hij er **in** 1865 gepensioneerd, verbleef nog **één** jaar 'in Havelte en keerde in 1866 naar Goor terug. Daar werd hij vrijwel blind, eene zuster woonde bij hem in en op straat werd hij **geleid** door zekeren Heuten. Hij weet die blindheid aan de te Leiden **onderstane** ellende. Vaak ging hij nog naar zijne geboorteplaats, de Willemstad, doch overleed te Goor 26 Maart 1882. Ter secretarie gaf men hem 6 jaren te veel in ouderdom; in elk geval was hij daar eene legendarisohe figuur, **die h.t.s.** vergeten is, nu veelweters uit een vorig tijdperk voorgoed verdwenen zijn. Ik' ben overtuigd, dat **mannen** als P. J. Blok en Scato de Vries er wel meer van wisten te vertellen.

18 Dec. 1939.

BI JLEVELD.

„**Het** was in de laatste dagen der maand Augustus 1831.1) De tiendaagsche veldtocht tegen de Belgen was ten einde geloopt. De aanhoudende regens hadden de zomer reeds gedeeltelijk van **deszelfs** schoonheden beroofd. De nachten waren guur en **alleronaan-**genaamst. De grond doorweekt en de wegen in een slechte, bijna onbruikbare staat. Het tweede **bataljon** der tweede afdeeling mobiele **Overijsselsche** schutterij had **het** grootste gedeelte der maand op de heide van Ossendrecht gebivakkeerd, bekwam thans order, om

1) **Hania** was dus vijf en twintig jaar oud.

onmiddellijk op te **breken**, teneinde de **marsch** naar Brielle aan te vangen, en aldaar **deszelfs** verdere bestemming af te wachten.

Dit was voor een ieder een welkome tijding. Onophoudelijke vermoeienissen hadden de lichamen verzwakt, zoowel officieren als manschappen moesten zware dienst verrichten, de geheele dag op de wacht zijn, hetwelk als rust werd **beschouwd** en de **andere** dag patrouilles maken, onder **#**begunstiging van aanhoudende regens en koude **nachten**. Daarbij kwam, dat de doornatte kleeën aan het lichaam **moesten** opdrogen, daar niemand van 'meerdere **kleedingstuk-**ken voorzien was, dan die, welke hij om en aan had. Dit laatste zal wellicht **sommige** mijner lezers vreemd voorkomen, doch zij gelieven in het oog te houden, dat het genoemde bataljon in de nacht van 3 op 4 Augustus onverhoeds bevel ontvangen had, om uit Bergen op Zoom te trekken, onbewust tot **welk** einde **en niet** denkende de geheele nacht **buiten** de vesting, veel minder dezelve voor langer dan drie weken te moeten verlaten, had men al **het** overvloedige achtergelaten. Men beseft dus gemakkelijk, hoe aangenaam de tijding elk in de ooren klonk, om de **Ossendrecht-**sche heide te verlaten, **daar** men nu eindelijk de **zoo-**lang gewenschte rust meende te zullen smaken. ik, die toentertijd de rang van tweeden luitenant bekleedde en de eer had bij genoemd **bataljon** te dienen, verlangde niet minder naar rust, te meer, daar ik bij het vertrek uit Bergen op Zoom nauwelijks van de koorts **hersteld** was en die dag voor het eerst **weder-**om dienst had gedaan.

Alvorens wij ons op marsch begaven, werden de tweede luitenant G s en verscheidene manschappen der 1ste **kompagnie**, waartoe ik behoorde, naar het hospitaal te Bergen op Zoom vervoerd, als zijnde niet in staat om mede te macheeren. Het bataljon, op marsch zijnde, bekwam order om de 1ste kompagnie te Hellevoetsluis achter te **laten**. Veertien dagen deden wij aldaar garnizoensdienst en toen reeds gevoelde ik voortteekenen eener gevaarlijke **zickte**, bestaande in loomheid, duizelingen en vermaningen van koorts. Daarop bekwamen wij last om vereenigd met de 1ste kompagnie naar Leiden te **marcheeren**. In Hellevoetsluis moesten wij met leedwezen den achtenswaardigen kapitein F. . . . s, achterlaten. zijnde overvallen door een gevaarlijke zenuwzinking-ziekte, die hem aan de rand des grafs bracht. Op marsch naar Leiden bevond ik mij in het geheel niet wel, hetgeen steeds verergerde, zoo zelfs, dat ik in mijn nachtkwartier te Delft een hevige koorts gevoelde, dewelke mij echter met het aanbreken van de dag verliet, waarom ik besloot de marsch tot aan onze bestemming, zijnde slechts vier uur gaans, te voet af te leggen, niettegenstaande een schijnbare band of benauwend gevoel mijn borst geweldig drukte **en mij** niet slechts het gaan, maar ook de ademhaling moeilijk maakte, terwijl ik tevens sterke neiging tot braken had. Toen ik op een afstand van een half uur Leiden, het doel van mijn verlangen, genaderd was, gevoelde ik mijn krachten uitgeput, gaf het door mij gecommandeerde peleton aan een onderofficier over, en

trad buiten de gelederen naar een aan de weg staande boom, ten einde een weinig rust te genieten, adem te halen. De troep zag ik nog even zich langzaam verwijderen, toen mijn gezicht beneveld' werd en een flauwte mij overviel.

„Zijt gij ongesteld, luitenant? Wat is U overkomen?” hoorde ik iemand vragen, toen ik mijn oogen wederom opende. Een sterke jeneverlucht deed mij vermoeden, dat men reeds moeite had aangewend om mijn flauwte te verdrijven; doeken waren om mijn hoofd gewonden, hetwelk, zooals ik later vernam, gedaan was, omdat ik door 'mijn val een kneuzing aan het hoofd had bekomen. Het kwam mij voor, alsof ik uit een diepe slaap ontwaakte, alle voorwerpen schenen met een floers overtrokken. Een groote mansgestalte stond 'voor mij en op hetzelfde oogeblik voelde ik mijn hand met veel deelneming, evenwel zeer pijnlijk, drukken, zoodat ik het wel had willen uitschreeuwen, daar ik niet anders dacht of dezelve was verpletterd. Ik was buiten staat te antwoorden, doch voelde allengskens mijn denkvermogen terugkeeren. De man die voor mij stond, was zooals ik reeds heb aangemerkt, groot van gestalte; zijn wezentrekken duiden goedhartigheid aan; deelneming met mijn ongeval en blijdschap over de aanvankelijke herstelling uit mijn bezwijming waren op zijn gelaat te lezen.

Hij vatte mij nu, als ware ik een kind, in zijn gespierde armen, droeg mij een eind ver naar een fourgon, plaatste mij in dezelve en zette zich aan mijn

zijde. Nog had ik niets gesproken, doch toen mijn menschlievende redder de zweep nam om **dezelve** over zijn **beide** zwarte paarden te leggen, vatte ik zoo goed mogelijk **het** woord, vreezende dat hij mij naar een andere plaats dan die 'mijner bestemming zou voeren. „Waarhenen **bren**gt gij mij?” vroeg ik met zwakke stem, en liet er onmiddellijk op volgen: „Ik moet te Leiden zijn: zoudt gij mij daar willen **bren**gen?”

Waar ben ik? In 's Hemels naam zeg 'mij, waar ben ik?” vroeg ik met flauwe stem, toen ik voor het eerst mijn bewustzijn terugkreeg en mijn blikken verwilderd om mij heen sloeg, terwijl ik mij aanvankelijk niets kon herinneren van hetgeen wet mij was overgevallen. Ik **bev**ond mij in een ledikant, met helder witte gordijnen omhangen, op een [bovenkamer. Een allerontzettendst gedruisch hoorde ik allerwegen. Het geroep van brand! brand! klonk in de straten en paarde zich aan **het** vcrdoovend geluid der **alarm**-trom. Onder mij scheen een koetshuis of stal te zijn, want onophoudelijk hoorde ik voertuigen af en aan rijden en tot volmaking van het geweld was **de** slaapkamer **der** stalknechten juist boven mijn hoofd en de daar heen leidende trap slechts door een houten beschot van mijn ledikant gescheiden.

Gedurig hoorde ik zware voetstappen achter en boven mij en mijn hoofd, mijn zwak hoofd moest dit alles doorstaan! Toen ik mijn oogen opsloeg, voelde ik mijn handen door iemand vastgehouden, terwijl een ander persoon op mijn knieën **gezeten** was; toen

zij mij een wijl met aandacht beschouwd en zich van mijn zwakheid overtuigd hadden, lieten zij mij de vrije beweging. „Waar ben ik?” herhaalde ik nogmaals, mijn woord richtende tot een vrouw, die voor mijn legerstede stond en mij met deelneming gadesloeg. „Waar bevind ik mij? waar is er brand? Wat heeft dat verschrikkelijk geraas te beduiden?”

„Stel U gerust!” antwoordde de vrouw, ziende dat het spreken mij moeilijk viel, „Gij bevindt U in Leiden in het logement van S.. . . . aan de Wittepoort; er is brand aan het andere einde der stad, verontrust U daarover niet. De alarmtrom, die gij hoort, wordt hiernaast in de kazerne geslagen en het geweld rondom U wordt veroorzaakt door de knechts, hief uit het ‘huis.’ „Ik dank God,” voegde zij er langzaam bij, „dat gij U beter bevindt. Sedert twee dagen, dat ik U in biljet heb, hebt gij steeds aan ijlende koorts en geleden, zoodat vier mannen ternauwernood in staat waren U te regeeren. Dokter S.. . . . n, die U gedurende Uw verblijf alhier, reeds menigmaal bezocht heeft, zal wel aanstonds terugkeeren, daar ik hem heb doen weten, dat gij tot Uzelf gekomen zijt.” Het duurde dan ook niet lang of de dokter trad mijn kamer binnen. Hij was officier van gezondheid derde klasse en scheen mij toe hoogstens twee en twintig jaar oud te zijn.

Hoewel hij verheugd was, mij bij kennis te vinden, voorspelden zijn gelaatstreken mij weinig goeds omtrent de verandering, die er met mij was voorgevallen, sedert zijn laatste bezoek. Mijn geheele lichaam was

overmatig opgezwollen en, zooals naderhand bleek, had ik een hevige zenuwziekte, gepaard met gal-koortsen .

Tengevolge van een braakmiddel, dat mij thans door den geneesheer werd toegediend, ontlastte zich een groote hoeveelheid gal, hetwelk mij niet weinig verlichtte.

Meergenoemde dokter, de ernstige keer mijner ziekte waarnemende, verzocht ter assistentie een chirurgijn-majoor uit het hospitaal te Leiden, met hem over mij te consulteeren, hetgeen dadelijk geschiedde. Het licht der zon, dat door de witte gordijnen weinig of niet gekeerd werd, hinderde mij geweldig en het onophoudelijk geraas, dat in het logement heerschte, was voor een zieke niet om uit te staan. Dit begreep ook de chirurgijn en oordeelde het de volgende dag raadzaam, om mij naar een beter verblijf te doen overbrengen, daar hij zich, wanneer ik onder de overbrenging niet stierf, veel goeds van de rust voorstelde.

Binnen het uur was er een geschikt lokaal voor mij gehuurd. In een deken gewikkeld werd ik in een rijtuig gebracht, dat mij naar mijn nieuwe woning, ten huize van een schoenmaker in de Donkersteeg voerde, alwaar ik naar het scheen levenloos aankwam. Twee uur later ontwaakte ik en voelde reeds het genoegen der rust. Mijn ledikant was in een alcoof, met dikke groene gordijnen ombangen, waarmede ook de ramen bedekt waren.

Ras sluimerde ik in en ontwaakte niet voor de

volgende dag des **achtermiddags**, toen ik door de komst van den chirurgijn-majoor gewekt werd. Hij bevond mij zoo wel, **dat** hij mij geluk wenschte, mij echter een ongestoorde rust aanbevelend. Op zijn bevel mocht niemand dan de wakers bij mij toegelaten worden. Alles beantwoordde aan zijn verwachting, ofschoon ik de daaropvolgende nacht nog immer 'door de zenuwen geplaagd werd, en onophoudelijk akelige gezichten voor **mijn oogen** verschenen.

Geheel onschuldig kan iemand dikwijls oorzaak zijn van de ongelegenheden, die een ander overkomen. Dit zien wij in het **dagelijksch** leven **menigmaal**. Ook in mijn ziekte moest ik dat ondervinden. Hoewel dit tot mijn verhaal weinig betrekking heeft, wil ik het volgende voorval echter ter kennis mijner goedgegunstige lezers brengen en het een kleine plaats alhier vergunnen. Zooals **hiervoren** vermeld is, was mijn nieuw kwartier **binnen** de tijd van een uur gehuurd en betrokken. De dochter van den schoenmaker, alwaar ik thans logeerde, uitgeweest en geheel onbekend zijnde met het voorgevallene, kwam juist terug en was in de nabijheid van haar vaders huis, toen ik in een deken gewikkeld, door schutters hetzelfde werd **binnengedragen**. Zij was **gehuwd** met een luitenant der Zuid-Hollandsche schutterij, die te **Breda** in garnizoen lag en van wien zij tijding had ontvangen, dat hij ziek en niet buiten gevaar was. Een onuitsprekelijke angst 'beving haar plotseling. Bevend vroeg zij aan een buurvrouw wat dit alles te beteekenen had. Deze, evenmin met het voorgeval-

lene op de hoogte, was onvoorzichtig genoeg haar te zeggen, dat het haar man wel kon zijn. Nauwelijks had zij uitgesproken of de jonge vrouw stortte met de uitroep „O God, mijn man!” op straat bewusteloos neer. De schrik veroorzaakte een ziekte van meerdere dagen; echter eenmaal met alles ‘bekend herstelde zij spoedig en toen haar echtgenoot met verlof overkwam, herstelde zij geheel.

Drie dagen was ik reeds in mijn nieuw verblijf geweest en nog had ik het bed niet verlaten. De chirurgijn-majoor bevond mij zoo wel, dat hij bevel gaf om mij te verbedden, ten einde schoon linnen op het ledikant te kunnen spreiden. Voornemens zijnde, mijn moeder van mijn ziekte kennis te geven, verzocht ik, buiten kennis van den geneesheer, papier, pen en inkt, en schreef eenige regelen, waarvan de letters uitermate groot en onregelmatig waren. Het schijnt, dat deze inspanning mij vermoeid had, althans, toen ik daarna verbed was en alleen in een leuningstoel zat, terwijl de vrouw des huizes met mijn oppasser in de alcoof bezig was, overviel mij eensklaps een duizeling en ik stortte ‘voorover op de grond neder, mijn gezicht tegen de punt van de tafel, sterk kwetsende en een bedtafeltje, waarop eenige fleschjes stonden, in mijn val omwerpende.

In een oogenblik waren de vrouw des huizes en de oppasser, hevig verschrikt, genaderd. Mij van de grond willende opnemen, lieten zij mij, als door een bliksemstraal getroffen, opnieuw vallen, uitroepende: „Hij is dood!” Ontsteld over deze uitroep, zoowel

als het ijskoude gevoel, waarmede mijn lichaam over-
togen was, en de stijfheid, waarvan al mijn ledematen
eensklaps waren bevangen, drong iets onbeschrijf-
lijks in mijn binnenste, hetwelk mij bijna deed ge-
looven, dat ik waarschijnlijk geen oogenblik meer
te leven had. Evenwel scheen het, alsof ik ontwaakte.
Ik opende mijn oogen, hetgeen echter onopgemerkt
bleef, daar ik gevoelde, dat mijn lichaam niet meer in
overeenstemming met mijn geest handelde, het stof-
felijk gevoel was mij ontweken, de macht was mij
benomen om te kennen te geven, dat de ziel nog in
dat koude lichaam werkzaam was, en het was klaar-
blijkelyk, dat men mij voor afgestorven 'moest hou-
den, niettegenstaande ik kon zien wat men deed,
hooren wat men sprak, en mijn gedachten, evenals
altijd, over alles kon laten gaan, wat mij omringde;
zelfs was mijn denkvermogen en waren mijn zintui-
gen veel scherper. De huisvrouw, eindelijk al haar
krachten verzamelend, rees van haar stoel, waarop zij
was neergevallen, en 'riep met luider stem, hoewel
vruchteloos, haar man ter hulp. De oppasser was
hoogst verlegen en beschroomd, stond met de handen
in het haar en scheen afkeer of vrees te hebben om
mij, een doode, op te nemen; echter begreep hij, dat
ik niet zoo kon blijven liggen. Na eenige malen het
hoofd vreesachtig van mij te hebben afgewend, nam
hij een kort en moedig besluit, hief mij eensklaps met
de kracht van een Hercules van de grond op, doch
weldra zijn moed weer verliezende, wierp hij mij
dwars en zeer onzacht op het ledikant neer, zoodat

mijn hoofd over de zijplank buitenwaarts naar beneden hing; daarna was hij schier in één sprong de kamer uit en de trap af. De vrouw, zich nu met mij alleen bevindende, gaf een rauwe gil, ijde met niet minder drift naar beneden en sprong, van vrees buiten zichzelf, bij haar zieke dochter in 't bed.

De man des huizes, die eerst mijn oppasser de deur had zien uitstuiven, en daarna zijn wederhelft zich als een waanzinnige zag aanstellen, spoedde zich naar boven om de redenen er van op te sporen. Hoewel hij een bedaard en verstandig man was en onder Napoleon de veldtochten in Spanje had meegemaakt, zoo moest hij toch naderhand bekennen, dat hij bij het binnentreden mijner kamer aanvankelijk ais aan de grond genageld stond. Het geheele vertrek leverde een tooneel van verwoesting op, veroorzaakt door mijn val en de angst der vluchtelingen; doch dat alles bespeurde hij nauwelijks en had alleen de oogen op mijn levenloos, met bloed bedekt hoofd gevestigd, hetwelk zonder veerkracht naar beneden hing en waarop de kleur des doods reeds zichtbaar was. Na zich van zijn eerste ontroering zoo goed mogelijk te hebben hersteld, begon hij met mij in het midden van het ledikant te leggen; daarna trachtte hij het bloed van mijn aangezicht te wasschen, omzwachtelde mijn hoofd met winsels en was ijverig bezig om te beproeven, mij in het leven terug te roepen. Weldra kwamen er personen om hem bij te staan; ik werd over mijn geheele lichaam met azijn gewasschen en kreeg pappen van zuurdeeg aan de voeten. Geestrijke vochten

werden mij onder de neus gehouden en op verschillende plaatsen prikte men mij met naalden. Hoewel dit niets baatte, moet ik echter bekermen, dat die goede menschen alles in het werk stelden, wat hun in die omstandigheden raadzaam voorkwam, dewijl zij vreesden, dat de chirurgijn-majoor, om wien men gevraagd had, reeds te laat zou komen.

Het was omtrent de middag, toen de chirurgijn-majoor voor mijn legerstede trad. Hij liet zich al 't voorgevallene omstandig verhalen en voelde mij inmiddels beurtelings pols en hart, doch vruchteloos, beiden (hadden opgehouden te kloppen. Nu hield hij mij een spiegel boven neus en mond, doch ook deze proef mislukte; niet de minste schaduw was op het heldere glas te bespeuren. Hij wilde mijn oogleden dichtdrukken, doch slaagde daarin niet, zij waren stijf geworden. Toen zag ik hem, naar ik meende, weemoedig aan, als wilde ik hem smeeken, mij niet voor dood te verklaren. Doch mijn smeekingen droegen geen uiterlijke kenteekenen en werden niet opgemerkt. Na vele andere, nam hij nog een laatste proef op mijn lichaam, door namelijk een gloeiend ijzertje eerst tegen mijn hiel en daarna tegen mijn schouder te drukken, doch ook dit was zonder gevolg. De chirurgijn-majoor haalde nu de schouders op en verschrikkelijk klonk zijn taal in mijn ooren, toen hij sprak: „hij is niet meer!” Hetgeen ik op dat oogenblik gevoelde, gaat alle beschrijving te boven. Aan mijn oppasser werd nu last gegeven om alles wat mijn eigendom was bijeen te zoeken en in mijn koffer

en valies te sluiten. De plaatsmajoor, de eerste luitenant S. S, om wien men gezonden had, kwam, juist op de *wachtparade* zijnde, spoedig in het vertrek, 'vergezeld van een onderofficier, die met den chirurgijn als getuige optrad. De eerste maakte nu proces-verbaal op, de goederen werden geïnventariseerd en vergezeld, met uitzondering van chacot, sjerp, epauletten en degen, welke men zeide, dat bij de *begrafenis* op de kist moesten liggen. Vervolgens ondervroeg men mijn oppasser omtrent mijn familiebetrekkingen, teneinde hun mijn verscheiden te melden, gelukkig wist deze geen ander adres op te geven dan dat van mijn zwager te Amsterdam. Alles, wat tot de *begrafenis* betrekking 'had, werd nu besproken, en de noodige *bevelen* tot het een en ander werden gegeven. De lieden, waar ik mij in huis bevond, verzochten, dat het bed onder mij mocht worden weggehaald, aan welk verzoek voldaan werd, zoodat ik daarna op een stroozak lag. Ook de dekens werden mij ontnomen en slechts een laken dekte mijn leden. Onder al deze voor mij onheilspellende 'bezigheden was 't drie uur in de middag geworden. Allen verlieten thans de kamer, en de deur werd achter hen gesloten.

Daar lag ik, aan mijzelf overgelaten, op een handvol stroo. O, ijselijke oogen'blikken! Waar vind ik woorden om U te beschrijven? Vergeefs zoude ik pogen de smart af te malen, welke ik ondervond en welke immer *hooger* steeg. Nu eens viel ik in bezwijming en kreeg kort daarna mijn bewustzijn terug om

met des te meer zielsangst geheel mijn ellende te doorgronden; **dan** weer verhief ik mijn stil gebed tot God, om mij tot Zich te nemen, of althans te verhoeden, dat ik levend begraven werd. O! wie is hij, die niet reeds op het **denkbeeld** terug beeft, van levend begraven te worden? Wie kan zich een verschrikkelijker toestand dan de mijne voorstellen? Ras zou ik in de enge kist besloten worden; ik zou de doffe klank der op **mijn** laatste woonplaats nedervallende aardklompen **hooren**. Ik zou de folterendste marteldood moeten sterven in de bloei mijner jaren, 'terwijl **wellicht** nog een leven vol van genoegens mij in de toekomst kon wachten. Door ieder als 'dood beschouwd, door mijn dierbare bloedverwanten met heete tranen beweend, zou de laatste stuiptrekking van mijn lijden voor ieders oog verborgen blijven en mijn laatste ademtocht in het hol der aarde vermoord worden! **Onmogelijk** is het **mij**, de duizende pijnigende **denkbeelden**, welke mij onophoudelijk kwelden, **met** woorden te schetsen; ik gevoelde mijn rampzaligheid, maar kon ze niet doen eindigen. **Zoo** zal ik, ten prooi aan de hevigste gemoedsaandoeningen, en mij als een offer van de smartelijkste dood **beschouwende**, ongeveer drie uur gelegen hebben, toen de deur mijner kamer wederom ontsloten werd en de **chirurgijn-majoor**, vergezeld van twee doktoren, andermaal voor mijn sponde verscheen. Zij hielden een vrij levendig gesprek in het latijn; het laken, dat mij dekte, werd weggenomen en ik zag, dat één van hen een mes of scherp instrument in de hand hield

en daarmee al sprekende op mijn borst wees, na dezelve geheel ontbloot en bevoeld te hebben. „O, God!” dacht ik, „verhoed dat ik levend geopend worde! Doch moet het zijn,” dacht ik al verder, „dan nog liever dit, dan met mijn volle bewustzijn onder de aarde bedolven te worden.” Gelukkig echter ging men niet tot operatie over.

De flauwe hoop, die ik bij het binnenkomen der gezegde drie heeren koesterde, dat één van hen mijn wezenlijke toestand ontdekken zou, vervloog weldra, toen ik vernam, dat de opnieuw in het werk gestelde proeven het voor mij noodlottig gevolg hadden, dat zij mijn dood nader bevestigden; waarvan zij een verschrikkelijke verklaring opmaakten en onderteekenden.

Terzelfdertijd kwam ook de plaatsmajoor binnen. een man met zich brengende, die, zooals ik tot mijn niet geringe schrik vernam, timmerman was. En kwam om de maat te nemen voor mijn doodkist, dewelke naar ik hoorde de volgende dag in gereedheid zou zijn en uit eikenhout, voorzien van stalen 'hengersels, bestaan moest. De wanhoop beving mij, toen de hardvochtige timmerman de maatstok langs mij uitstrekte, doch ik kon geen lid van mijn lichaam bewegen, ik moest alles geduldig verdragen. Reeds voelde ik de benauwdheid, die mij zou bevangen, wanneer de kist was dichtgeschroefd. IJzingwekkend was mijn toestand!

De Iste Luitenant K...r vermeerderde in dit oogenblik door zijn tegenwoordigheid het mij omrin-

gende gezelschap. Hij **betuigde** zijn innig leedwezen, van mij verloren te hebben, en belastte zich met de bestelling der militaire honneurs mijner begrafenis, als zijnde hij de eenige **tegenwoordige** officier van de kompagnie, waarbij ik gediend had.

De vrouw des huizes werd nu op last van den **chirurgijn-majoor** bovengeroepen en haar bekend gemaakt, dat het lijk beneden moest gekist worden, daar staan blijven tot de tijd der begrafenis, dewijl de wentelende trap niet toeliet, dat het boven zou plaats hebben.

Daar begon de vrouw, die met de voorslag weinig op had, te tieren en te razen; zij vloekte en schold den doode, verwenschte den **chirurgijn-majoor**, haren man, ja, de geheele wereld, en noemde alles schelmery, om een eenvoudig mensch zooals zij was van schrik en verdriet in het graf te **helpen**.

Alles draaide om mij heen. O! ik was wonderlijk te moede. Ik wilde met mijne armen voelen of ik reeds in de List lag en of **het** deksel **boven** mijn hoofd was toegeschroefd, doch te vergeefs; ik verloor mijn kennis. Toen ik bijkwam was alles om mij heen stil en duister als in de nacht — als in het graf! Echter ontveins ik niet, dat ik een weinig **ge-**trooster was, een flauwe schemering van hoop verhelderde mijn geest en ik meende een stem te **hooren**, die mij toeriep: „Neen! zoo ellendig zal God u niet laten sterven!” Ik was doodelijk afgemat door de **opeenstapeling** van al de vreeselijke gewaarwordingen van die dag, en zoo ik meen, viel ik in een

zachte sluimering, daar mijn gehoor mij begaf en de zinnen ophielden mij te verschrikken.

Vergun mij, geachte lezer! dat ik u uit mijn donkere kamer op een meer verlichte plaats breng; tot beter verstand van het vervolg ben ik daartoe genoodzaakt.

„De klok in de sociëteit Amicitia te Leiden sloeg tien uur in de avond. Nog bevonden zich verscheidene groepen in de zaal, zich bezig houdende met het lezen der nieuwsbladen, met kaartspelen, of de tijd met vroolijke gesprekken kortende.

Aan een tafel zaten drie heeren in een ernstig gesprek verdiept, zijnde de chirurgijn-majoor van het hospitaal, de plaatsmajoor en de 1ste Luitenant K. . . . r. Hun onderhoud liep over mijn spoedig afsterven, terwijl laatstgenoemde heer, die met mij de Tiendaagsche Veldtocht had meegemaakt, de andere heeren, voorzoover hem bekend was, eenige nadere inlichtingen mededeelde omtrent mijn persoon, betrekkingen en omstandigheden. Eensklaps treedt een bejaard en achtbaar heer de zaal binnen, ziet eenige oogenblikken in het rond en gaat daarna regelrecht naar de zoo even genoemde heeren. De chirurgijn werd dit niet zoodra ontwaar, of hij ijldes den ouden heer tegemoet, en heette hem hartelijk welkom. Het was zijn vader, beroemd geneeskundige, te 's-Gravenhage woonachtig, welke om bezigheden was overgekomen. Na wederzijdsche begroeting en na vele vragen en antwoorden tusschen vader en zoon, verzocht eerstgenoemde den heeren om het door hem

afgebroken gesprek weer te vervolgen, en verlangde het onderwerp te mogen weten. Aan zijn begeerte werd volgaarne voldaan 'en met mijn ziekte en spoedigen dood werd de ervaren geneesheer uitvoerig bekend gemaakt.

De zonderlingheid en zeldzaamheid van het geval, dat zijn zoon hem als deskundige in zijn geheel ontvouwde, trok dermate de aandacht en belangstelling van den ouden heer, dat hij er sterk op aandrong, nog dezelfde avond den doode te zien, waarmede men met genoegen instemde. Nu werd het gesprek recht levendig, men haalde vele voorbeelden aan, zoowel van plotselinge sterfgevallen als van sohijndooden en al voortkoutende merkten ze niet, dat de tijd omvloog en zij zich nog alleen in de zaal bevonden. Onthutst keken allen naar de pendule, die reeds middernacht aanwees en dadelijk stonden de heeren op, om, zooals afgesproken was, het lijk in oogenschouw te nemen, vóór dat men zich ter ruste begaf.

Inmiddels was ik uit mijn zachte sluimering met schrik ontwaakt, om opnieuw naamlooze folteringen te lijden. Mijn verbeeldingskracht was zeer levendig en met de sterkste kleuren stond mij het mij verbeidend lot voor oogen. Mijn geest was nu eens op de aarde, dan weer in het rijk der droomen. Opeens kwam het mij voor, als bevond ik mij in een groote, hooggewelfde tempel, door pilaren ondersteund. Ik lag op de doodsbaar, met zwart laken omhangen, een doodshemd met zwarte strikken bekleedde mijn lichaam.

Het licht, dat mij bescheen, was dat van een menigte lange waskaarsen, welke om de baar geplaatst waren; het overige van de tempel was in een diepe nacht gehuld. Een zacht geruisch deed zich in de verte hooren; het werd luider en luider en kwam allengs nader. Ik wendde de oogen naar de zijde, vanwaar het geluid voortkwam en uit de duisternis zag ik een aantal witte gedaanten statig te voorschijn treden, hun schreden naar mij richtende. Al meer en meer naderend ging het gedruisch, dat zij veroorzaakten, in een maatkletterend geluid over 'en ontwaarde ik, dat het geraamten waren, met witte klee-ren bedekt. Zij schaarden zich, na eenmaal om mij heen te zijn gegaan, aan weerszijden van de baar. Een uit hun midden trad aan het voeteneind, bleef recht tegenover mij staan en sprak met stem, zoo hol en kelderachtig als kwam ze uit het graf, de volgende woorden: „Wij allen, hier om u heen geschaard, behooren tot het rijk der dooden en zijn uw stamvaderen, ik ben de oudste. Reeds vele jaren geleäen hee ik het nietige stof voor een betere wereld verlaten. Hoe gaarne wij ook wenschten, mogen wij u nog niet in ons midden welkom heeten. Gij zijt te vroeg van de aarde gestegen en zult er wederkeeren, doch eenmaal!” sprak hij luid en zijn stem werd steeds plechtiger en indrukwekkender, „ja, eenmaal worden ook voor u de raadselen der Eeuwigheid ontsluit; tot die tijd vaarwel!” Hij keerde zich om en trad in de rij terug, welke zich andermaal statig bewoog, om de

baar heenwandelde en vervolgens in de duisternis verloren ging.

In het heengaan naderde mij de laatste gedaante van de rij. Mijn hand vattende en die aan de vleeschlooze borst drukkende, sprak hij: „Ik ben uw in Rusland van gebrek en koude (omgekomen vader! Ik heb God voor u [gebeden. Hij heeft mijn smeekingen verboord! Gij zult niet rampzalig sterven, maar nog genoeglijke dagen op aarde beleven! — God is met u, mijn zoon! Wij zien elkander eenmaal weder, om nimmer meer te scheiden, Vaarwel.” Hij verliet mij en alles verdween. Ik bevond mij op mijn schamel leger in eenzaamheid en duisternis.

Met mijn gedachten geheel overgegeven aan dezen troostvollen droom, kreeg ik een stil vertrouwen op de goede Voorzienigheid, haar vurig biddende om verlossing uit mijn deerniswaardigen toestand.

Eensklaps hoorde ik de deur mijner kamer ontsluiten; een nieuwe schrik maakte zich van mij meester.

„Daar komen de beulen om mij te kisten!” dacht ik en beval mij in Gods goedheid aan.

De alcoof werd geopend, de gordijnen losgerukt, het laken over mij weggenomen en de chirurgijn-majoor, de plaatsmajoor, de 1ste luitenant K.r, benevens een bejaard, mij vreemd heer, stonden voor mij. De laatste naderde mij, voelde mij de pols en het hart, nam vervolgens de proef met de spiegel en stak mij daarna bij herhaling op onderscheidene deelen van het lichaam in het vleesch, evenwel met dat

voor mij **verschrikkelijk** gevolg, dat hij, in overeenstemming met zijn zoon, die dezelfde proeven reeds op mij genomen **had**, moest verklaren, **dat de** ziel het **lichaam** verlaten had! Zij spraken **daarop** hevig onder elkander, uit welk gesprek ik opmaakte, dat de oude heer de vader van de ohirurgijn-majoor en insgelijks een geneeskundige was. Andermaai kwam de oude heer **tot** mij nader, voelde **mij** aan **de** oogleden en wilde die dichtdrukken; dit gevoelde ik, zelfs veroorzaakte het mij pijn, doch ik kon het niet **te** kennen geven; daarna deed hij pogingen, om **mijn** armen **en beenen** te buigen, maar alles was vruchteloos.

Nu nam meergemelde heer aan **het** voeteneinde van het ledikant op een stoel plaats, zette de linker elleboog op de knie en leunde met **het** hoofd in de hand, mij een wijle strak aanziende. Een inwendige stem fluisterde mij toe, dat de man met dat goede, deelnemende gelaat mijn redder zou worden. Eensklaps stond hij op, zeggende: „Ik mag mij, bij nadere beschouwing, nog niet vereenigen met het denkbeeld, dat deze **mensch** overleden is”. Daarop vroeg hij zijn zoon, of hij oak oude rijnwijn in het hospitaal had. Dit ontkennend beantwoord zijnde, verklaarde **de** luitenant te weten, dat de kastelein in de sociëteit Amicitia nog eenige flesschen van die oude wijn voorbanden had en **hooft** zich aan, dezelve te halen. Men zeide, slechts een geringe hoeveelheid noodig te hebben, waarop de luitenant K. vertrok. De oude heer

verhaalde inmiddels aan zijn zoon, dat hij tijdens de **Fransche** veldtocht vele voorbeelden had gezien **van** schijndooden, die even gesteld waren als ik en die door het innemen van geestrijke vochten in het leven terugkeerden; dat hij daarom, nu alle pogingen op het lichaam vruchteloos waren gebleven, een laatste proef op de geest wilde nemen, ten einde zijn geweten te kunnen verantwoorden.

Hoe ik die oogenblikken te moede was, kan niemand begrijpen. Verlangend zag ik de terugkomst van den heer K. tegemoet en echter vreesde ik dat voor mij zoo gewichtige oogenblik, hetwelk onherroepelijk over mijn lot zou beslissen. De lang verwachte kwam terug en stelde den ouden heer een halve flesch van de bedoelde wijn ter hand. Een onbeschrijfelijk gevoel maakte zich van mij meester en vurig bad ik God om redding. Mijn mond, zich niet **willende** openen, **werd** opengeschoefd (waarvan de kenteekenen nog aan mijn tanden **zichtbaar** zijn) en een lepel vol wijn werd mij ingegoten. Iemand, die voor altijd veroordeeld is om in donkere kerkers te verzuchten en plotseling zijn vrijheid krijgt, iemand, boven wiens hoofd de **moordbijl** is opgeheven om zijn leven onherroepelijk af te snijden en eensklaps het woord vergiffenis verneemt, kan niet gevoelen wat ik op dat oogenblik ontwaarde. Het vocht stroomde door mijn keel en tegelijk keerde mijn dierbaar leven terug. Ik slaakte een diepe zucht en de woorden: „God dank!” ontsnapten aan mijn borst.

Nauwelijks waren deze woorden geuit of de schrik

overviel de omstanders; in één oogenblik was elk in beweging zonder te weten wat te doen. **Spoedig** echter keerde de **bedaardheid** terug, elk bewees mij de zorg, welke mij een **behoefte** was. Mijn zenuwen begonnen hevig te werken, ik **wilde** het bed uit. Lachen en **weenen**, schreeuwen en zuchten wisselden elkander af, ik kon niet tot bedaren gebracht worden. Doeken werden mij om handen en voeten gebonden; **men** schoof een matras onder mij en voorzag mij van het noodige deksel, terwijl in de kamer een groot vuur werd aangelegd. Het was twee uur na **midder-nacht**; de **beide geneesheeren** bleven met den **huis-baas** bij mij waken en de andere **heeren** vertrokken. Ten vier ure bedaarde ik, doch mijn toestand ging tot volkomen **krachteloosheid** over, ik verviel in een verkwikkende slaap, die tot des **avonds** aanhield. De diepste stilte moest echter om mij heen heerschen, niemand mocht anders dan fluisterend tot mij spreken.

Nu begon ik eerst recht te beseffen, hoe gelukkig ik was, die vreeselijke **dood** te zijn ontsnapt en werd zoodanig door mijne aandoeningen overmeesterd, dat ik eensklaps den ahtenswaardigen ouden geneesheer om de hals vloog, **hem** met geweld aan mijn hart drukkende; terwijl ik in vervoering uitriep: „Gij, Engel, naast God zijt gij de **redder** mijns levens!” Toen viel ik afgemat op mijn leger neder, doch werd allengs **kalmer** en beter. De derde dag, na mijn ontwaking uit de slaap des doods, mocht ik de **geluk-**

wenschen over mijn redding van mijn vrienden **aan-**hooren, zonder dat de zenuwen daardoor sterk **aan-**gedaan werden. Intusschen was mijn zwager ook overgekomen, die niet weinig verwonderd en verheugd was, in stede van een afgestorvene, mij in het leven aan te treffen.

Van de onkosten, door de voorgenomen begrafenis veroorzaakt, heb ik niets vernomen.”

Twee Leidsche Portretten en een Stadsgezicht.

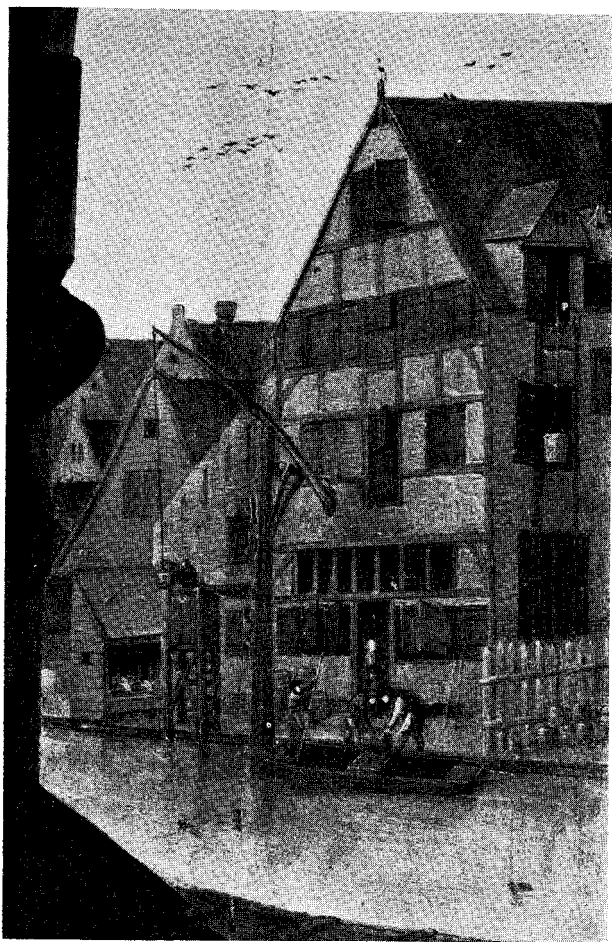
In het Koninklijk Museum te Brussel bevinden zich een mans- en een vrouwenportret, pendanten, welke beide een doorkijk op een stadsgezicht vertoonen. Deze 1518 gedateerde schilderijen werden reeds in 1913 door Grete Ring aan Cornelis Engbrechts toegeschreven, hetgeen Hoogewerff eveneens aanneemt.

De doorkijk op het mansportret laat een bierbrouwerij zien en bij dat van de vrouw een stil grachtje. Van dit laatste stadsgezicht geeft Hoogewerff in zijn Noord-Nederlandsche Schilderkunst een détail-afbeelding, welke wij terstond herkenden als het Gangetje te Leiden en wel gezien vanaf de Karnemelksbrug met op den achtergrond de Hoogewoerdsbrug en Steenschuur en links de plek, waar tot voor kort de Nutriciafabriek stond en onlangs een blok winkelhuizen verrees.

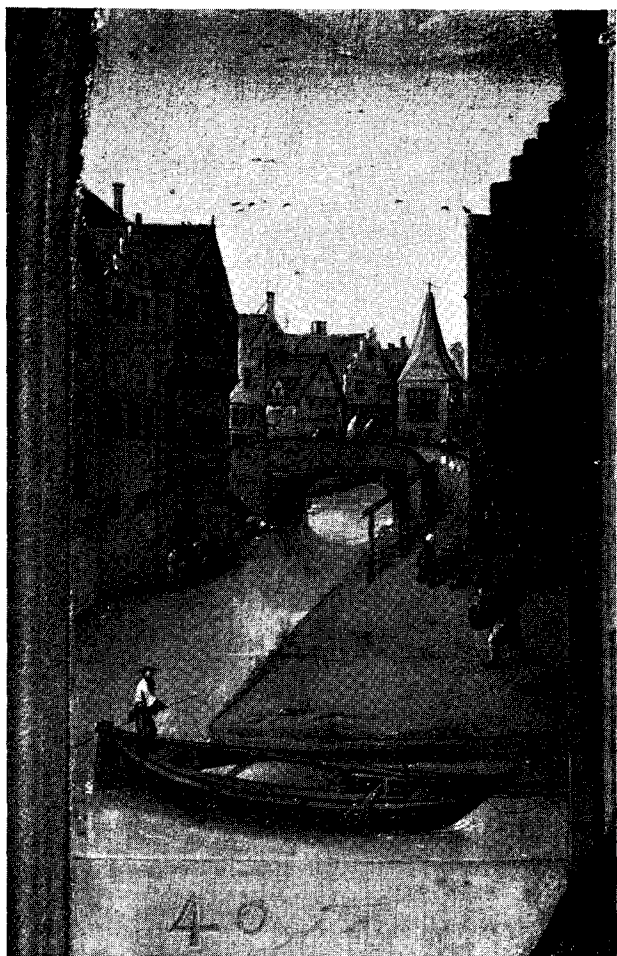
Uitgaande van de veronderstelling, dat de beide stadsgezichten bij elkaar zouden aansluiten, zochten wij wie in het blok tusschen Nieuwen Rijn en Hoogewoerd, eenige huizen van het Gangetje af, gewoond had. Een langdurig onderzoek wees uit, dat een zekere Dirc Ottenzoon, die op 5 December 1543 in-

Het echtpaar **Dirc Ottensz.** en **Cornelie Pietersd.**
(Schilderijen in het Kon. Mus. v. Schoonekunsten te Brussel,
toegeschr. aan **Cornelis Engbrechts**).

Het Gangetje in het jaar 1518.
(Detail van hiervoren afgebeeld vrouwenportret)

Achterzijde van de Hoogewoerd met de op den Nieuwe Rijn
uitkomende bierbrouwerij van Dirc Ottensr.

(Detail van het hiervoren afgebeeld mansportret).

zake **geschillen** over **bieraccijnzen** verklaarde, dat hij burgemeester was geweest in 1523 en in 1478 geboren was, zijn brouwerij op de Hoogewoerd aan zijn zoonen **Gillis en Adriaen** Dirczoon verkooht. Deze brouwerij brandde evenwel na zijn dood af, waarop zijn weduwe **Cornelie Pietersdochter** „uit compassie” haar beide zoonen uitstel van de **betalingstermijnen** verleende tot een jaar na haar dood. Deze gebroeders **Gillis en Adriaen** waren respectievelijk gehuwd met **Barbara en Josyne**, de beide dochters van **Mr. Frans van Leeuwen**, wiens achternaam door den zoon van **Adriaen, Claes**, zou worden overgenomen.

Nu vermeldt het **Chaertbouc** van **Mr. S. D. van Dulmenhorst en J. P. Dou**, dat het derde huis op de Hoogewoerd, hetwelk op den Nieuwen Rijn uitkomt en ongeveer gelegen moet hebben op de plaats, waar de situatie op het **mansportret** een brouwerij vertoont, omstreeks 1578 behoorde aan den **Leidschen** burgemeester en **bierbrouwer Claes Adriaensz** (van Leeuwen), één van de vooraanstaandste figuren uit het Leiden van omstreeks 1600.

Deze **Claes Adriaensz** kocht op 24 Januari 1592 van **Jan Dircz.** brouwer de helft van de brouwerij op de Hoogewoerd, waaruit blijkt, dat hij in 1578 nog niet volledig eigenaar was, vermoedelijk tengevolge van de onmogelijkheid om **Sij** de scheiding van de nalatenschap zijner ouders hem het volle eigendom van de brouwerij toe te deelen.

Op het 1518 gedateerde **mansportret** staat als leeftijd aangegeven 42. Wij weten, dat de grootvader

van Claes Adriaenszoon in 1478 geboren werd, terwijl blijkens de aangegeven leeftijd (42) degeen die in 1518 zich liet afbeelden voor de bewuste 'brouwerij en dus waarschijnlijk de eigenaar was, eveneens in 1478 werd geboren. Hieruit mogen wij dus concludeeren, dat het echtpaar voorstelt Dirc Ottenzoon en, indien deze niet eerder getrouwd is geweest, Cornelia Pietersdochter.¹⁾

Alvorens te eindigen willen wij nog even nader ingaan op deze oudste topographische documenten, met 'behulp waarvan deze schilderijen niet alleen definitief als Leidsch zijn gelocaliseerd, maar waardoor wij ons ook een voorstelling kunnen maken van het Leidsche stadsbeeld in het begin van de 16e eeuw.

Rechts op den voorgrond ziet men nog juist het begin van de Karnemelksbrug. Met betrekking tot het hoekhuis ter rechterzijde, hetwelk gestaan moet hebben op de plaats waar in 1928 de huizen aan het Gangetje werden gesloopt, zegt Orlers (blz. 28) naar aanleiding van de oudste vorm van de stad: „...**de** Brugghe, die men **naer** de Hoogewoert gaet, genaemt de Wevers-brugge” (thans Hoogewoerdsbrug) „**al-**waer ter zijden nae den nieuwen Rijn van outs den Rooden Toorn placht te staen, ende nu een **schoone** huysinghe is, daer **uythanght** den Vergulden **Vijgen-**Boom, voor **welcke** huysinghe aende **luyf(el)** tot een gedaethenisse der selver, 'geschreven zijn dese volgende verskens:

¹⁾ Zie de bijlagen hierna.

„Anno dertienhondert tachtich negen: Is Leyden
vergroot door **Godes** segen.

Steenschuyr was doen Vest: Mijn naem **Rooden**
Tooren.

Stae schier int best: **Danckt** Godt daer vooren.”

Dit opschrift werd later in twee **steen**en platen gehakt, welke thans in de Lakenhal berusten.

Uit de afbeelding blijkt, dat deze **Rooden** toren, welke het oudste Leiden tegen aanvallen uit **Ooste-**lijke richting had moeten verdedigen, zelfs in 1518 reeds verdwenen was.

Het is voor ons nog een vraag wat het **torenvor-**mig gebouw bij de Hoogewoerdsbrug is. Het kruis duidt mogelijk op een **kapel**. De plaats zou een restant van een poortgebouw doen vermoeden, doch volgens Blok (Gesch. v. een Nederl. stad in de Middeleeuwen blz. 58) zouden we moeten aannemen, dat hier slechts een slagboom was geweest en geen poort. Noch op de copie in de Lakenhal naar de verloren kaart van **HansLief**rinck, noch in het Chaertbouc van **Dulmenhorst**, **beide** uit 1578, is iets van dezen toren aan het einde van de Breestraat te zien.

Het huis links van de brug verdient ook onze bijzondere aandacht, aangezien we hier nog een goed voorbeeld hebben van een houten gevel.

De afbeelding van de brouwerij laat zien, dat deze nog als vakwerkbouw was opgetrokken. Op de kaart van Liefrinck, worden echter trapgevels onderscheiden, die blijkbaar na den brand door steen vervangen zijn, iets wat trouwens ook was voorgeschreven.

Tenslotte wijzen wij nog op de mannetjes, welke bezig zijn de biervaten met behulp van een kraan in een schuit te laden. Jammer genoeg is het niet mogelijk, het merk op de vaten te ontcijferen, hetgeen weer een bijdrage ware geweest tot onze kennis van de Leidsche brouwerijen, hun ligging in de stad, geschiedenis en namen, iets waar nog heel wat over te schrijven valt. Doch dit zou ons thans te ver voeren.

E. P.

BIJLAGEN

Gr. Ring, **Beiträge zur Geschichte der niederl. Bildnis-malerei**, Leipzig 1913, blz. 30.

G. J. Hoogewerff. De **Noord-Nederlandsche** Schilderkunst, III blz. 183 en afb. 94-96. Zie ook M. J. **Friedländer**, Altniederl. Malerei, X no 109 en pl. 57.

W. Pleyte, Leiden vóór 300 Jaren en thans (Leiden 1874). Facsimileuitgave naar het Chaertbouc van Mr. Salomon Davidsson van Dulmenhorst en Jan Pieterssoon **Dou**, berustende in het Gemeentearchief te Leiden. De dateering op 1578, waarin dit chaertbouc zou zijn ontstaan, is o.i. onzeker, daar er o.m. eigenaars worden vermeld, welke eerst in 1581 als zoodanig optraden.

Mogelijk was de Jan Dircs, van wien Claes Adriaens de halve brouwerij kocht, een oom van zijn vrouw **Janetje** Adriaensdr. (Huw. voorw. **14.1.1570**), hetgeen aan waarschijnlijkheid wint door het huwelijk van een Jan Dircs met **Claertge** Willemsdr. (Huw. voorw. **28.11.1559**), welke laatste naam vermeld wordt inzake een **losrente** op het huis naast de brouwerij, hetwelk 3.9.1596 in het bezit van Claes Adriaensz. is. (Belastingregister Vetus 1 fol. 177). Voor de overdracht: Zie **Waarboek** S. fol. 344 (3.2. 1592).

Huw.voorw. van **Gillis** Dirckzn: 2.11.1541; van Claes Dirckzn : 7.8.1543.

Recht. arch. no. 76, **regist.** v. testamenten 1499-1542, fol. 60 test. no. 40: Cornelia Pietersdr. testeert als weduwe van **Dirck** Ottenzoon (zonder datum). **Evenzoo regist.** v. test. 1543-1582 fol. 8-9 (8.1.1545) en fol. 75-76 (2.6.

1554). In dit laatste testament wordt van den brand gesproken.

Dirck Ottenzn. wordt tot 27.8.1543 nog vermeld in het Vroedschapsboek als veertigraad, hij stierf tusschen den datum van zijn verklaring van 5.12.1543 (Zie Oud archief no. 976) en 23 Juli 1544, toen in de door zijn overlijden vrijgekomen plaats meester Florys van Tol tot **veertigraad** gekozen werd (vroedschapsboek F); op 23.7.1550 werd zijn zoon **Gillis** verkozen (t.z.p.)

In de handschriften van G. A. van Rijckhuysen op het Leidsche Gemeentearchief wordt **Dirc** Ottenz (van **Meerburch**) herhaaldelijk genoemd. O.m. blijkt, dat deze portretten worden vermeld in een geslachtsregister, hetwelk Johan Paauw de Beye in 1692 opstelde. Geheel betrouwbaar blijkt dit register evenwel niet te zijn. (Zie v. Rijckhuysen, Geslacht en Wapenboek D.f. 28 vs, copey-brieven VI f. 119).

Het is ons een voorrecht het archiefpersoneel onzen vriendelijken dank te betuigen voor de bij dit onderzoek betoonde hulpvaardigheid.

BLADVULLING.

LEIDSCH.

Laienaar : „Ik kan jou !”

Andere Laienaar : „Dat ken”.

Het schoolmeestersambt te Voorschoten in het midden der 17e eeuw.

Niet zoo gemakkelijk ging het toe in het gezin van Cornelis Ghijsbertsz. Verhoorn, schoolmeester te Voorschoten. Er waren zorgen. Wel was hij op een goed salaris, n.l. tweehonderd gulden 's jaars, inder-tijd aangesteld door den Heer Johan van Wassenauer van Duivenvoorde, maar dat salaris moest gevonden worden uit de polderlasten, uit de kerkelijke kas, uit morgengelden en verpondingen. En dat was niet zoo eenvoudig. En soms was er geen geld! Maar de kruik gaat zoo lang te water, tot zij breekt. Zoo ging het niet langer.

En in 1663 dient hij dan ook aan den Heer Arent van Wassenauer een stuk in, dat klinkt als een klok en dat het een wanhopig stuk is, blijkt wel uit het kennelijk gebrek aan eerbied, dat rechtens aan den Heer van het dorp verschuldigd is.

„Memorie om te onthouden, hetgene mij onder-
„schrevene competeert van mijn gagie van het school-
„amt van de vrije heerlyckheyt van Voorschoten, so
„uyt het Ambacht, als uit den Heyligen Geest; dat
„het Zyne Weledelheyt, mijnheer van Voorschoten,
„gelieve te ordoneren, hoe, waar ende op wat maniere
„ick hetselve sal ontfangen.

„**Eerst** uijt het ambaobt 1656 23-0-0
 „**Noch** uijt ambachten H. Geest 1657 . . 47—0—0
 „**Noch** uijt ambachten H. Geest 1658 . . 47—0—0
 „**Noch** uijt ambachten H. Geest 1659 . . 47—0—0
 „**Noch** uijt ambachten H. Geest 1660 . . 47—0—0
 „**Noch** van den eersten Mey 1660 tot den
 „**eersten November** 1660 toe 23-9-0

„ De somme compt samen 234—0—0
CORNELIS GHYSBERTSZ VERHOORN.
 1663.”

Voorzeker een belangrijke som — 234 guldens!

Of meester **Verhoorn** de achterstallige „gagie” nog is **uitbetaald**, is mij niet bekend.

Maar dat was niet de eenige moeilijkheid, er waren meer zorgen, hetgeen blijkt uit het volgende rekest, waaruit weer wel de verschuldigde eerbied spreekt.

Aan den HoogEd. Welgebooren Heere
Arent Banner Heer van **Wassenaer** van
 Duvenvoorden, Heere van Duvenvoorden,
 Voorschoten, Veur, Rosande etc.

„**Geven** met alle eerbiedichheit te kennen U
 „HoogEd. gantsch onderdanige dienaers **Cornelis**
 „**Ghysbertsz.** Verhoorn, schoolmeester ende voorleser
 „binnen U Hoog Ed. Dorpe ende ten dienste van de
 „Kerke van Voorschoten, mitsgaders desselfs soon
 „**Ghysbert** Cornelisz. **Verhoorn**, hoe dat eensdeels
 „door ouderdom ende wel meest door seecker onver-
 „sien accident aan de hant van den eersten suppliant

„de nootsaeckelichheyt gebiedt, dat de tweede sup-
 „pliant zijn voornoemden vader so nu en dan adsis-
 „teert, doende alles wat omtrent den voorz. dienst te
 „doen staat, soo wel, dat hij vertrouwt, dat yegelyck
 „desaengaende een welgevallen daarinne heeft; doch
 „alsoo de tweede suppliant is een jongman, die
 „noodig heeft te vernemen, waermede hij zijn onder-
 „hout sal connen verdienen, off met zijn hantwerck
 „van schoenmaecken, off wel met continuatie van de
 „voorz. assistentie

„soo hadden de supplianten goetgedaacht in cas den
 „tweeden suppliant dit zijn versouck wiert geconsen-
 „teert noch eenigen tijt ende penninge te spendeeren
 „tot leeringe van schrijven ende cyferen tot soo verre
 „als een bequaem en goet schoolmeester noodig is.”

De zoon assisteert zijn vader en nu vragen zij of
 in geval van overlijden of bij totale onbekwaamheid
 van den vader de zoon als schoolmeester vader zal
 opvolgen.

De Bannerheer Arent van Wassenaer keurt dit op
 23 April 1664 goed.

En als dan in 1667 de vader geheel onbekwaam is
 geworden zijn ambt te vervullen, volgt het verzoek
 om den zoon Ghysbert als opvolger aan te stellen.

Hierin verklaart de vader, dat hij den zoon
 „sodanich heeft geoeffent, dat hij mette hiernevens-
 „gaende bij hem geschreve exemplaren meent zijn
 „HoogEd. genougsaem van zijn schuldige devoir
 „ende jegenwoordige bequaemheyt prouve te geve,

„hebbende oock de ingesetenen met het waarnemen
 „van de voorz. dienst sodanich contentement gedaan,
 „dat niemant anders van hem can oordeelen, dan dat
 „hij de voorz. dienst wel ende naar behore waarneemt
 „ende daaromme ‘t school met een goet getal kinde-
 „ren heeft doen aanwassen.”

Verder doet de vader „het ootmoedich versouck,
 „dat U Hoog Ed. gelieve in achtinge te nemen, dat
 „hy in sijne hoogen ouderdom evenwel sal moeten
 „leven en hem uytte gagie van den aannoomende
 „schoolmeester gelieve toe te voegen sodanige pen-
 „ninge, als U Hoog Ed. naar sijne gewoonnycke
 „goedertierenheyt sal goetvinden.

Het slot van het rekest luidt:

„Ende is de tweede suppliant bij dese so ootmoe-
 „delyck versouckende, dat zijn HoogEd. hem in plaats
 „van zijn voorn. vader tot schoolmeester, coster ende
 „voorleser gelieve te stellen en aan te nemen ende
 „daarbij te voegen sodanige gagie als U HoogEd.
 „sal bevinden te behoren, tevreden sijnde daarvan
 „aan de voornoemde zijn vader jaerlycx so veel uyt
 „te kere als U HoogEd. sal gelieve te ordoneren.”

Arent, Bannerheer van Wassenaer van Duivenvoir-
 de neemt genoegen met dit verzoek, Ghysbert Cor-
 nclisz. Verhoorn wordt aangesteld tot schoolmeester,
 coster en voorleser tot wederopzeggens toe, op een
 salaris van tweehonderd gulden, te weten:

„uittet overschot van de verpondinge .	106—	5—0
„uutte morgengelden	17—	5—0
„ende uytte kerckegelden	7—	10—0

„waarvoor hij alle de diensten aan de voorz. ampten
 „dependerende sal gehouden zijn waer te nemen,
 „gelijck hij oock gehouden blijft aan voorn. zijn vader,
 „soo lange hij leeft tot zijn beter onderhout uyt te
 „keren hondert ende vijf en twintigh gulden ‘s jaars.

Actum den Zen July 1600 sesen tsestich.

(w.g. A. WASSENAER.

Hiermede heb ik U een blik doen slaan op de maatschappelijke positie van den schoolmeester te Voor-
 schoten in het midden der zeventiende eeuw.

R. VAN DEN ENDE.

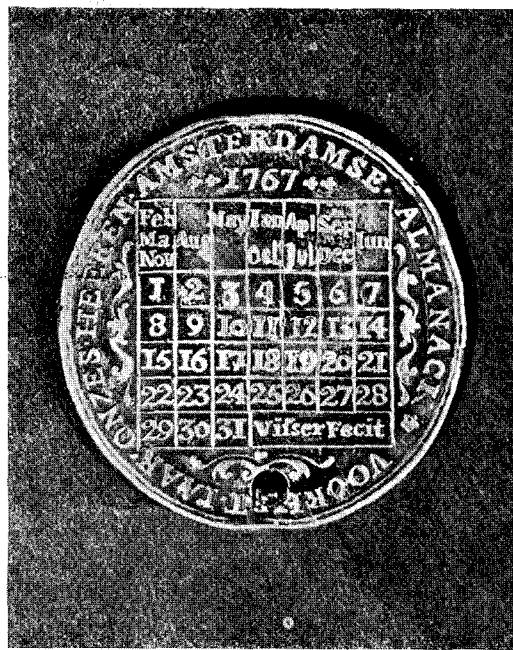
Een te Leiden gevonden Kalenderpenning,

Het vorig jaar werd te Leiden bij graafwerk een penning gevonden, van welken een afbeelding hier-nevens is afgedrukt.

Hoewel deze penning, naar ik veronderstel, voor onze stad of hare omgeving geen historische waarde of beteekenis zal hebben, stelde ik er toch prijs op iets omtrent zijn geschiedenis te weten. Bij wien zou ik mij daarvoor beter hebben 'kunnen vervoegen dan bij den Directeur van het Kon. Kabinet van munten en penningen en gesneden steenen, Dr. M. A. EVERLEIN. Van zijn gezaghebbende mededeelingen laat ik voor 'belangstellenden een en ander volgen.

In het tijdschrift „Natuur en Mens” van Maart 1937 beschrijft Dr. W. E. van WIJK een tweetal Engelsche-Kalenderpenningen. In een dezer artikelen zegt hij o.m. dat „Almanakjes” in metaal gegoten in de gedaante van penningen en bestemd voor een bepaald jaar of voor een klein aantal jaren specifiek 18e eeuwse „Engels-werk” is. Dr. EVERLEIN vermoedt, dat de bovenafgebeelde penning ook in Engeland is vervaardigd.

De voorzijde draagt en het randschrift vermeldt de beeltenis van Prins Willem V, die in 1767 Stadhouder was, getooid met het Ordelint van den Kousband. De achterzijde is als het ware een éénbladige kalender voor dat jaar, met dien verstande echter, dat

Een onlangs in Leiden gevonden Kalenderpenning van 1767.
(Diameter 38 m.M).

alleen de data der Zondagen aangegeven zijn en men die der weekdagen zelf moet uitrekenen, wat overigens niet moeilijk is, als men op den penning kan aflezen, dat 26 Juli 1767 op een Zondag viel, zal de 31e wel een Vrijdag zijn. In een hoekje van den kalender staat: „Visser fecit”. Ook in de beschrijving van de Nederlandsche Historiepenningen (5e stuk no. 398—Amsterdam 1848) staat Visser als maker van dezen penning aangegeven, doch Dr. EVELEIN deelt mede, dat VISSER waarschijnlijk de uitgever van den penning is, aangezien een ‘medailleur van dien naam uit dien tijd niet bekend is.

Al is deze ‘penning geen unicum, ongetwijfeld is het een curiosum. Hoewel Dr. EVELEIN als gezaghebbende veronderstelt, dat deze penning „Engelschwerk” is, vraag ik mij toch af, waarom zou deze „AMSTERDAMSCH E ALMANACK”, gemaakt door iemand met den Hollandschen naam Visser niet in Amsterdam, althans in Holland, gemaakt zijn? De gegevens wijzen m.i. wel in die richting.

In de aangehaalde beschrijving van Ned. Historiepenningen, lezen wij, dat in het midden van de 18e eeuw (de beschreven penning is ook van dien tijd) in Amsterdam metalen tabaksdoozen, waarop een kalender was gegraveerd werden gemaakt en aan de zeelieden verkocht. Dan is m.i. de veronderstelling, dat de penning in Holland zal zijn gemaakt, zeker aannemelijk.

ESKENS.

Een merkwaardig poortje.

Van Pieterskerk naar Hooglandsche kerk.

- -

In de middeleeuwen was men er steeds op bedacht bij het bouwen van kerken traptorentjes aan te brengen, ten einde bij herstellingen of brand gemakkelijk en spoedig het dak te kunnen bereiken.

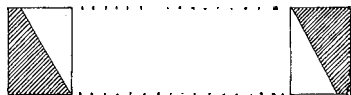
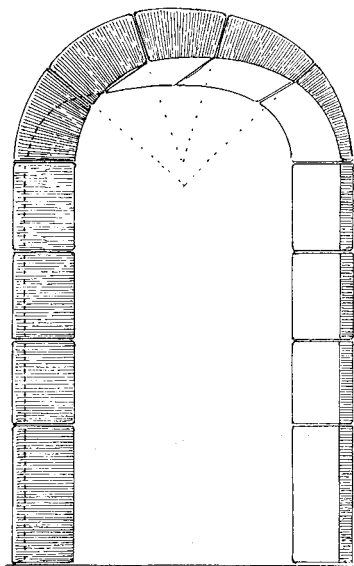
Zoo zijn dan ook aan de Oostzijde van het transept van de St-Pieterskerk te Leiden, twee **steenen** traptorentjes ontworpen, waarvan alleen dat aan de Noordzijde geheel volledig in steen is gereed gekomen. Dat aan de Zuidzijde, het gedeelte **trap** daarin is van hout, reikt niet tot buiten het dak van het transept.

Ook het schip en transept aan de Westzijde zijn buitendaks door de beide traptorentjes aan de **West**-gevel te bereiken.

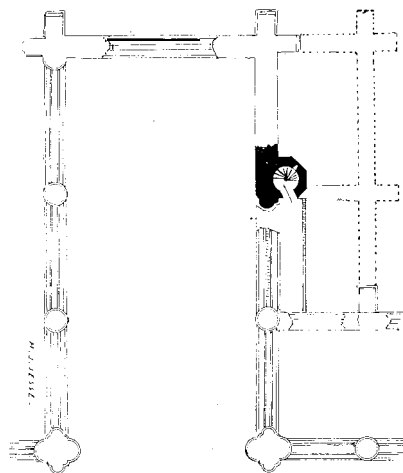
Aan den thans bestaanden toestand is te zien, dat het plan bestond ten Oosten aan het transept een noord- en een zuid-zijbeuk te maken aansluitend aan de kooromgang.

Zooals de bijgaande plattegrond doet zien, zijn de kolommen, scheibogen en bovenmuren gereed gekomen, doch de te maken zijbeuken voorloopig met muren tusschen de kolommen van het transept afgesloten.

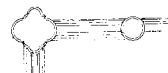
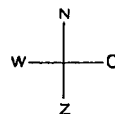
Op de foto kan men zien hoe het lessenaar-dak tegen de muur, onder den dorpel van het thans dichtgemetselde raam, zou hebben aangesloten en

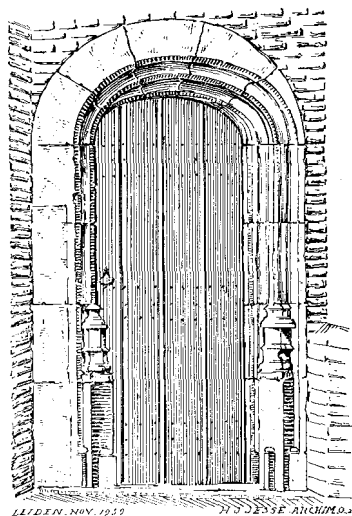

Schematische voorstelling der hoofdlijnen
van de constructie.

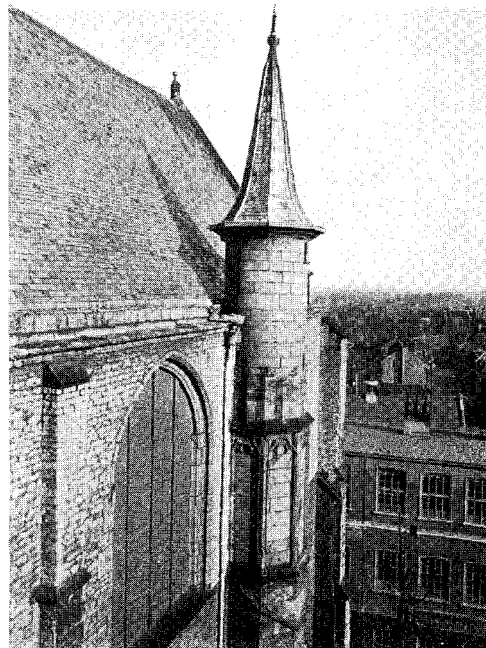
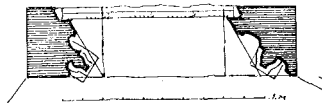

SINT. PIETER
TE LEIDEN
TRANSEPT.

POORTJE TOT DE NO. TRAPTOREN
VAN DE ST. PIETER TE LEIDEN.

Traptorentje Oostgevel Noord transept
St. Pieterskerk.

ook aan de zandsteenwaterslag van het traptorentje, hoe het lessenaardak van de zijbeuk tegen het torentje **geloopen** zou hebben en daarboven te voorschijn zou gekomen zijn.

De architectuur van dat gedeelte van het **traptorentje** laat zien, dat dit uit eene latere periode van de Gothiek is dan de aanvang van den bouw van het transept, kort na 1339. Helaas is bij de laatste herstelling van jaren terug, aan de spits van het torentje tegen mijn (ongevraagd) advies weer het gootje met zinken afvoerpijp aangebracht. Die torentjes hadden oorspronkelijk nooit een goot, **zoo** als dan ook duidelijk was waar te nemen aan de oorspronkelijke bebording, die nog gedeeltelijk aanwezig was.

Evenwel is de toezegging gedaan, dat ter zijner tijd het torentje in zijn oorspronkelijke toestand hersteld zal worden.

Beneden is de toegang tot de trap juist om den boek van den niet tot stand gekomen noord-oostelijken zijbeuk; ze zou goed in het gezicht gekomen zijn van de kerk uit, wanneer die tijdelijke muur niet geplaatst was.

Vóór de trap was voor ruim 50 jaren een kunstig uit zandsteen gehouwen poortje. Zooals enkele **middel-**eeuwsche kerken op een of ander kunstwerk trots kunnen zijn, **zooals** bijvoorbeeld de St. Janskerk te 's Hertogenbosch met zijn getorste zandsteen baldakijn aan **één** van de vier hoofdpijlers van wel tien meter hoogte, **zoo** kan onze St. Pieterskerk dit in bescheidenheid op deze poort-constructie wijzen. Het

poortje heeft geen rechthoekigen doorgang, maar schuin ten opzichte van het **vóórvlak** en juist **recht**-aan op de eerste trede van de trap gericht, waardoor de opgang gemakkelijk is gemaakt. Het is een zeer knap en goed doordacht steenhouwers werk. Doordat de dagzijde geprofileerd is, veranderen die profielen **geleidelijk** van teekening: de linkerzijde wordt uitgerekt en de rechterzijde ingedrukt, terwijl in de toog de profielen vloeiend in elkaar overgaan.

Het is eene praktische toepassing van beschrijvende meetkunde. Tevens zij opgemerkt, dat de steensnede van zelf volgt uit de constructie van het glijdende profiel.

Ruim vijftig jaren geleden, niet begrijpende dat de geprofileerde schuine dagzijde daar juist op zijn plaats was, heeft de kerkopzichter, tevens rooimeester van Leiden, de heer Rijk, omdat hij dat poortje **zoo** mooi vond, het laten uitbreken en in de openlucht doen plaatsen tot toegang van werk en bergplaatsen naast de noord-oostzijde van het transept van de **Hooglandsche kerk**.

Sedert dien tijd is het zwart geworden door weer en wind, kan het van dichtbij niet bekeken worden en wordt het achteloos voorbij geloopt.

Maar het ergste is wel de beschadiging die ten **gevolge** van onachtzaamheid door transport van materialen wordt aangericht. Met cement worden de defecten dan weer bijgewerkt. Daarenboven toont 't poortje **teekenen** van verzakking; de voegen gaan open, de steen verschuift en splijt.

De buitenomtrek van de zandsteen **korfboog** doet vreemd aan en toch is die lijn een zuiver gevolg van de constructie; uit de **schetsteekening** blijkt de zuivere gothieke gedachtengang. Nog zij opgemerkt dat men indertijd getracht heeft het rechtstand aan beide zijden even breed te maken, door aan de linkerzijde de steen weg te hakken, maar men begreep spoedig dat men 't geheefe poortje in puin zou hakken en men heeft er weer zandsteenstukken in gezet.

Alleen reeds uit een oogpunt van behoud is het gewenscht het merkwaardige poortje weder op zijn plaats terug te brengen, waarvoor 't bestemd was.

Mede door de gewijzigde toestand in de kerk kan door het maken van ruime opening in de tijdelijke transept muur, het poortje van de kerk uit in het gezicht komen en weder zijn functie vervullen, waarvoor het bestemd was.

H. J. JESSE Sr.

Leiden, October 1939.

Architect; **Leeraar M.O.**²

Oud-Teylingen.

Over het **stamhuis** der Heeren van Teylingen is veel geschreven ¹⁾ en de meeningen, waar dit zou hebben **gestaan**, **loopen**, bij gebrek aan voldoende gegevens die ons uit de vroege middeleeuwen zijn overgebleven, uiteen. Sommige historici **beschouwen** de burcht te Sassenheim, waarvan de forsche **muur**-**resten** tot in onze dagen bewaard zijn gebleven en die gelukkigerwijze voor verder verval worden behoeft, als het oorspronkelijke stamslot, anderen **mee**-**nen** een **huizinge** te Warmond als zoodanig te moeten aanwijzen.

Volgens deze laatsten zou Dirc van Teylingen in 1276 de hoofdzetel van zijn geslacht naar Sassenheim hebben overgebracht, het huis te Warmond aan zijn tweeden zoon Jan overlatende.

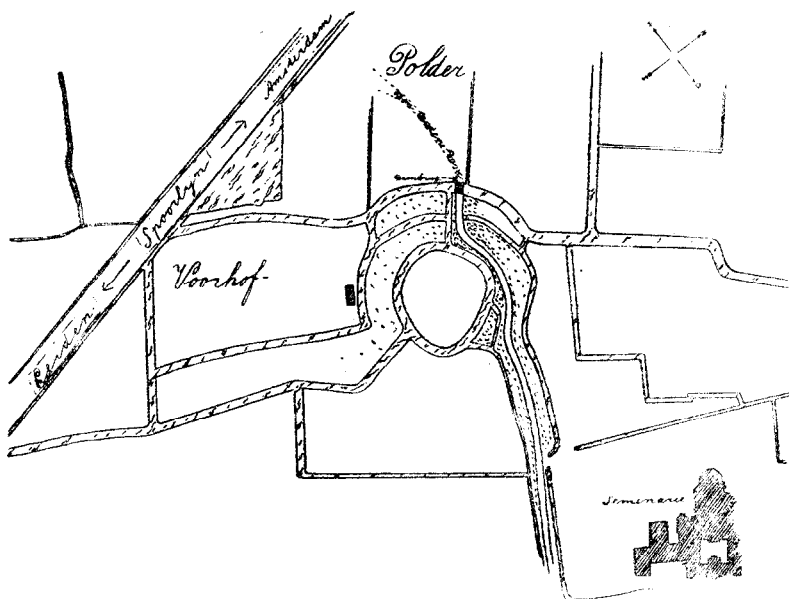
Blijkbaar was dit 'huis in 1386, toen het weder aan de Grafelijkheid kwam, niet veel meer dan een bouwval en werd het met 10 morgen lands aan de **Cister**-**ciënser** orde geschonken.

Het huis moet toen zijn gesloopt en de afkomende

1) Zie o.a. Dr. Henri Obreen „Teylingen en Brederode”, in Maandblad „De Nederlandsche Leeuw”, jaargang 1926, nos 7 t./m. 10 en 12, Prof. Dr. P. J. Blok in Leidsch Jaarboekje 1905, alsmede de Leidsche Jaarboekjes 1915, bl 69 en 1939, hl. 86.

materialen dienden tot bouw van een klooster, het latere Mariënhave, in de nabijheid van het tegenwoordige R.K. Seminarium.

We zullen dus het oude slot eveneens in de omge-

ving van het Seminarium (moeten zoeken, uitgaande van de veronderstelling, dat we hier te doen hebben met een vroeg-middeleeuwscch versterkt huis, een z.g. **rondburcht**, zooals men die tot in de 12e eeuw placht te bouwen. Deze burchten waren van meerdere grachten omgeven.

Ter linkerzijde van de Seminarielaan, gaande naar den Ouden Warmonderdam, ligt achter een houtwal, bij de brug over de wetering, die in het Poelmeer uitloopt, een rond stuk land, omgeven door een vrij breede sloot, gedeeltelijk daaromheen nog een tweede sloot, waarbij de bocht in de bovengenoemde wetering als derde aansluit.

In het omringende kreupelhout zijn in den bodem nog lichte inzinkingen waarneembaar, die in de richting van de tweede en derde sloot loopen.

Wellicht zouden opgravingen ter plaatse kunnen bevestigen of hier inderdaad een burcht als bovenbedoeld was gelegen en zoo ja, dan zou uit de aanwezige fundamenten, aardewerk enz. misschien kunnen (blijken, welk kasteel als het stamslot der Heeren van Teylingen moet worden beschouwd.

Oegstgeest.

W. J. VAN VARIK.

Glaswerk in de Lakenhal.

Onder de vormen, waarmee men in vroegere dagen iemand een geschenk aanbood of de herinnering aan een bepaalde gebeurtenis wakker hield, neemt de gegraveerde bokaal een belangrijke plaats in.

In het Stedelijke Museum de Lakenhal wordt een niet onbelangrijke verzameling van dergelijke glazen bewaard. In de eerste plaats noemen wij de **bocalen** en flesschen, waarop de Leidenaar Willem van **Heemskerck**¹⁾ met fraaie krulletters allerhande toepasselijke spreuken graveerde.

Op het Leidsche gemeentearchief bevindt zich een brief (Bibl. no. **12396**), welken deze Heemskerck, als begeleidend schrijven verzond bij een **verjaringsgeschenk**, bestaande uit een door hem gegraveerde bokaal of flesch. **Buitenop** staat: „**Brieve** van den **H(ee)r** van Heemskerck verjarende op de selven dagh. -**Preeklooze** jarigdachs-gedachtenis aen mijn Heere den Heere Johan van den Bergh, voorzittende Burgemeester der stad Leijden. Met broose waer en **kranke-troost**” (hiermee doelde H. blijkbaar op een flesch

1) Geb. te Leiden 16 Jan. 1613, overl. te Leiden in Februari 1692. Zie over dezen merkwaardigen lakenbereider, glasgraveur en dichter: Thieme-Becker, **Künstlerlexicon XVI** 229 en voorts, in verband met den door hem aan het droogscheerdersgilde geschonken verguld zilveren bokaal. D. v. d. **Kellen**, Nederlands-Oudheden. Pl. **XLIII** en blz. 17.

met wijn). Binnenin staat een lang gedicht, hetwelk eindigt: „D'Eene min brengt **d'ander** in” (welke spreuk waarschijnlijk op de flesch was gegraveerd) „**Met** haest verkleumde vingers en bevroosen inkt, in Leiden **16 Januarij 1689**” (waaruit blijkt, dat het vinnig koud was). De onderteekening luidt: „**Wel** hem die **Wel** wil”, een toespeling op den naam van den schenker.

Naast dergelijke met spreuken versierde z.g. „**Heemskerckglazen**” bezit de Lakenhal nog **eene** rijke verzameling **bocalen**, waarop het wapen van Leiden, Holland, der stadhouder, een stadsgezicht, allegorie of gebeurtenis is gegraveerd. Onder deze glazen vermelden wij in de eerste plaats een kleine **bocaal**, waarop gegraveerd zijn de figuren van een oude op een stok leunende man en van een razende vrouw, welke haar ketenen en kleeren verscheurt. Een inschrift luidt:

de Goede God
beware
een **ygelijk**
en mij

Voor armen
ouderdom
.en dolle
razerny

Toevallig vonden wij in de prentverzameling van het gemeentearchief een dezelfde figuurtjes **vertoonende teekening**¹⁾. Op een los papiertje hierbij staat: „**Het** oud mannetje verbeeldt het Katharine gasthuis; Het dolle Wijfje verbeeldt het Cecilia gasthuis en **Dolhuis**; te Leiden. Van deese twee huizen ben ik van 't **Jaar** 1720 tot 1747 regent geweest; en de Heer

1) No 3518. **Gewasschen** penteekening.

Foto Gemeente-Archief Leiden.

1

2

3

4

5

1-4: glazen van den Vriendenkring. . N.B.. 3, Wolfsglas naar ontwerp van A. Delfos.
5: glas uit het Katharina gasthuis, naar ontwerp van F. v. Mieris d. J.

Foto Gemeente-Archief Leiden.

Heemskerkglazen.

Mieris¹⁾ heeft deese twee tekeningetjes voor mij gemaakt, om op een boccaaltje te **laaten** drillen. Jan Alensoon." Hieronder staat het reeds vermelde gedichtje met de toevoeging: „Bovenstaande is op het Boccaaltje gedrild tusschen het oud Mannetje en het Dolle Wijffe. 't Geen nog beruste op het Katherine gasthuis te Leijden int **Jaer** 1769".

In dezelfde prentverzameling bevinden zich onder no. 9367 eenige rekeningen, waaruit wij **leeren** hoe dergelijke glazen, afkomstig **uit** Engeland, in den Haag werden gegraveerd. Wij noteerden o.m. :

„De Heer **Avocaat** W (of J. N.) **Manlo**²⁾ is debet aan **Johannis Gersom** :

1 beste engelse boekaal van	f. 1-10.-0
Voor vragt en brieve verschoote(n)	0-12-0
Voor het Prince wapen verschoote(n)	10-10-0

Te samen 12-12-10

Voldaen den 13 mart 1773 **J. Gersom**"

Een volgende nota luidt:

„ Verschot aen de nieuwe pocaal	
port van de tekening	f. " 4- "
Een doosje voor 't pocaal	" 4- "
voor 't pocaal en vragt	2-6 --
Vragt van de gepointeerde pocaal	2-6 -
aen Delfos	10-10.-
aen D. Wolf	52.10.-

66.- . *

1) Waarschijnlijk de schilder en geschiedschrijver Frans van **Mieris** de Jonge.

2) Mogelijk voor Malno.

Ontvangen bij mij **ondergeschreve** uit handen van Mr. A. C. de Malnoe een **somme** van twee en vijftig guldens 10 stuivers in voldoening van het stippen van een **pocaal** met drie beeldjes, verbeeldende de **gerichtigheid**.

's **Hage** den 2 Maert 1775 David Wolff”.

Bij deze notas ligt een teekeningtje, voorstellende drie engeltjes gezeten op wolken, waarboven een stralende zon. De engeltjes dragen weegschaal, zwaard en wetboek. De teekening is gemerkt: „A. **Delfos** f(ecit) 1775”.

Onder no 9368 van de prentverzameling wordt een dergelijk teekeningtje bewaard, voorstellende een zittende vrouwefiguur, welke zwaard en weegschaal aan een engeltje reikt, terwijl achter haar nog een engeltje staat met het Wetboek. Gemerkt: „J. Wande-laar f(ecit) 1755”.

In de Lakenhal bevindt zich het uitgevoerde **bo-caaltje** en wei met de voorstelling gelijk **Delfos** deze ontwierp. In de rekening vinden wij dus het bewijs, dat het “stipwerk” vervaardigd werd door den beroemden Haagschen glasgraveerder **Daniel Wolf**, naar het ontwerp van den Leidschen schilder **Delfos**.

Dit **bocaaltje** behoort tot een stel van vier zich thans in de Lakenhal bevindende wijnglazen (cat-voorw. 1925 no 167-170), „waarvan de eerste aan de **E(del) G(root) M(ogende) HEEREN STAATEN** van **HOLLAND EN WEST-VRIESLAND**, en de **E(del) G(root) A(chtbare) HEEREN BURGEMEESTEREN** **DEZER STAD**; De tweede den Doorluchtigen Huize van **ORANJE NASSAU**; De derde der **GERECHTIG-**

HEID; De vierde aan de VRINDSCHAP is toegewijd; en die allen gebruikt worden in het weeklyksche Gezelschap van de Wel Edele Heere SCHOUT, SCHEPENEN EN GRIFFIER der Stad LEYDEN.“, gelijk wij lezen voor in een fraaie map met een viertal langademige aan deze bocalen gewijde gedichten. Deze vriendenkring van Schout, Schepenen en Griffier moet waarschijnlijk als één der oudste - en exclusiefste - „Heeren-sociëteiten” worden beschouwd.

E. P.

De leidsche Monumenten. ¹)

DE VERANDERINGEN IN HET STADSBEELD.

De oude **stadhuisgevel**, door brand zoo deerlijk geteisterd, is weder vernieuwd met gebruikmaking van menig oorspronkelijk bouwfragment. Voor de beschrijving van dit werk leze men het artikel van den heer J. A. L. Bom in dit Jaarboekje. De van het oude stadhuis afkomstige bouwfragmenten, welke niet in den herstelden gevel zijn opgenomen en voor zooveel van belang, zijn naar de Lakenhal overgebracht. Twee van de gespaard gebleven klokken (zie vorig overzicht) hangen thans als luidklokken in de nieuw gebouwde Zuiderkerk aan den **Lammenschansweg**.

In het begin van het jaar werd het verbouwde **Academiegebouw** c.a. aan het Rapenburg in gebruik genomen. Bij deze verbouwing werd o.a. het **poortgebouw** aan het Academieplein vernieuwd, waarbij de tochtportalen vervielen. Boven de poort werd een faculteitskamer ingericht met oude lichtkozijnen, betimmering, schoorsteen en wand- en **plafondbeschijderingen** uit een afgebroken kamer van het perceel Rapenburg 69. De oude huisdeur van dit pand werd vervangen door een lichtkozijn. De zijgevel van het

1) Achtste vervolg. Het vorig overzicht verscheen in Leidsch Jaarboekje 1939.

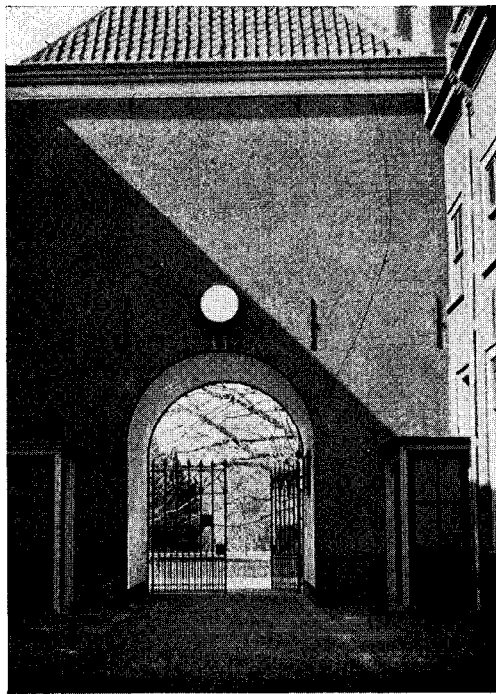

Foto J. Geytenbeek.

Het vroegere poortje bij het Academieplein.

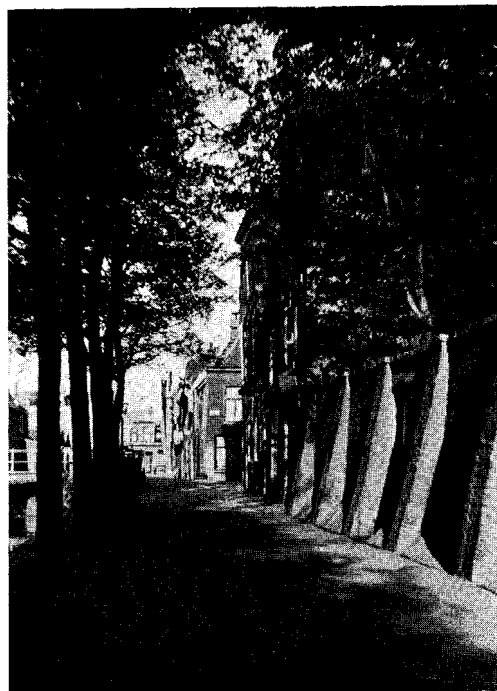

Foto W . J. Kret.

De Groenhazengracht.

Foto 1929.

Foto G. van der Mark.
 „t hofken van Eva van Hogeveen” na herstel
 zijde Doelengracht.

Foto Mej. Dr. A. Timmermans.
 Houtmarkt.

perceel Rapenburg 71, grenzende aan het **Academieplein**, werd wegens bouwvalligheid afgebroken en in den oorspronkelijken staat vernieuwd. Perceel Rapenburg 67, waarin o.a. een zaal met **wandbeschilderingen** en fraaie **porte dessus**, werd geheel gerestaureerd. ¹⁾

Herstel van den koepel en de bekapping van de **Marekerk** bleek noodzakelijk te zijn. De herstelwerkzaamheden, waarmede ten minste drie jaren gemoeid zijn, zullen spoedig aanvangen. Rijk, Provincie en Gemeente verleen een bijdrage in de kosten.

In den achtergevel van het v.m. **Pesthuis** werd een viertal ramen onder de oude kruiskozijnen aangebracht. Doordat het vorig jaar reeds acht **lichtkozijnen** werden ingemetseld, verliest dit oude Ziekenhuis, waarin oorspronkelijk alle zalen bovenlicht hadden, zijn karakter.

Bouwvalligheid van het **St. Anna Aalmoeshuis** aan de Hooigracht noopte Regenten de aan de noordzijde van dat hof gelegen huisjes te vernieuwen. De huisjes worden met Rijkssteun zooveel mogelijk met het zelfde materiaal en in geheel den **zelfden** stijl herbouwd.

De regentenkamer van **'t Hofken van Eva van Hogeveen** aan de Doelengracht werd op initiatief van den nieuwen Regent hersteld, waarbij het tuitgeveltje met kruiskozijnen, **bloemguirlande**, pijnappel, poortje en gevelsteen — tezamen een kostelijk geheel vormen—

) Welwillend verstrekte **mededeelingen** van den heer W. M. de Ruiter.

de — in goeden staat konden worden gebracht. De onder de houten vloeren van de hofjeswoningen aangetroffen vloertegels zijn thans gelegd tusschen het hof en het v.m. regentenverblijf.

Het pand *Levendaal 161* met trapgevel en kruis-kozijnen (eind 17e eeuw), deel uitmakende van een reeks van vijf aaneengesloten overeenkomstige gevels en tezamen een bekoorlijke groep vormende, dreigde door verbouwing te worden verminkt. Gelukkig kon een uitstekende oplossing worden gevonden, waarbij het pand werd vernieuwd en de schoonheid van de groep niet werd aangetast.

Wegens bouwvalligheid moest de tuitgevel met kruiskozijn en eenige kinderkopjes van het woonhuis *Nieuwe Rijn 110* (2e helft 17e eeuw) worden afgebroken; de gevel werd weder zooveel mogelijk in den **zelfden** stijl opgetrokken.

De fraaie zijgevel aan de *Houtmarkt* van het woonhuis *Langegracht 254* moest jammer genoeg, eveneens wegens bouwvalligheid, worden gesloopt. De gevel heeft 5 trappen met geprofileerde dekstukken en twee kruiskozijnen in den geveltop (2e helft 17 eeuw). Het ligt in de bedoeling deze gevel in den oorspronkelijken bouwtrant op te trekken.

Het topgeveltje van het pand *Vliet 14* (trapgevel met zandsteen blokken in de bogen en een muuranker in den top; 1e helft 17e eeuw) moest eveneens worden vernieuwd, hetgeen met veel zorg en met gebruikmaking van het zelfde materiaal tot stand kwam.

Het woonhuis *Pieterskerkhof 22*, hoek **Pieterskerk-**

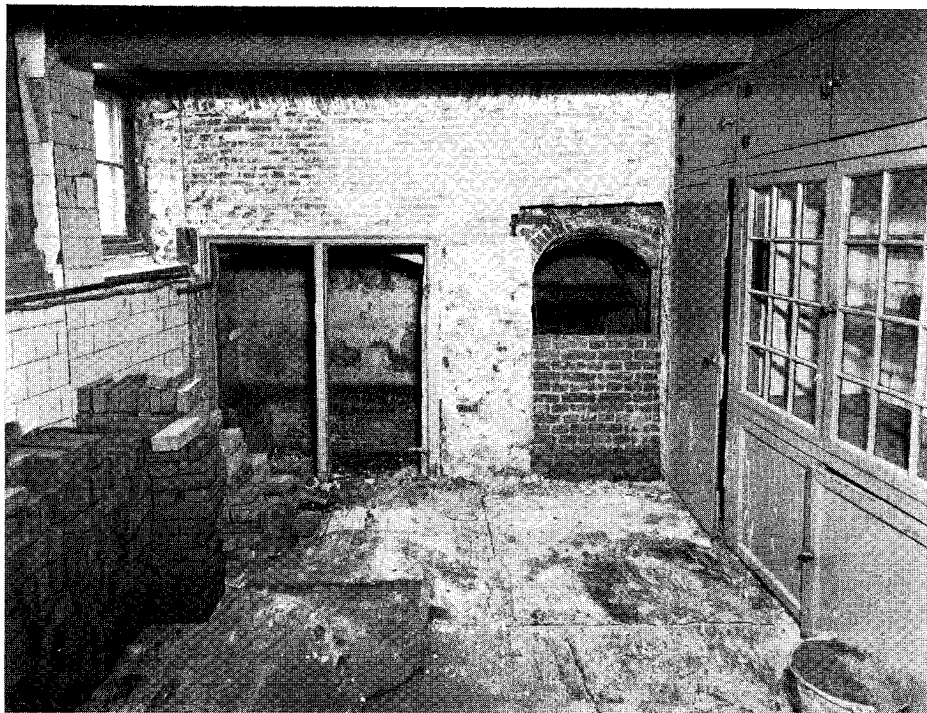

Foto H. Jonker

De keuken van het huis Pieterskerkhof 22 tijdens het dichtmetselen
van de twee gewelven.
Augustus 1939.

straat, heeft een zeer oude kelderverdieping, die o.m. door een smal trapje van het Pieterskerkhof kan worden bereikt. Deze verdieping bestaat uit een keuken en een bergplaaats; grenzende aan de keuken, in openbaren grond Pieterskerkstraat, bevinden zich nog twee gemetselde ruimten, n.l. een kleine ruimte (een bijkeuken?) en een ongeveer zes Meter lange gang, loopende bijna tot de overkant van de straat, voerende naar het vóór 1624 gedempte gedeelte van de *Arke-of* Commandeursgracht. Het pand had dus oorspronkelijk een ondergrondsche verbinding naar het grachtje langs het Gravenhof. De beide gewelven zijn dit jaar volgestort en aan de zijde van de keuken dichtgemetseld. Op de foto ziet men in de linker ruimte een gemetselden rand; een zelfde **steen**en rand beëindigt den onderaardschen gang (rechts), die op de foto door een later aangebrachten ijzeren balk slechts gedeeltelijk zichtbaar is.

Ten **gevolge** van intensieve bebouwing van de binnenstad worden vrijwel ieder jaar een of meer tuinen met weldadig aandoende beplanting — de longen van de binnenstad — bebouwd. Het vorig overzicht maakte melding van den tuin Rapenburg hoek Nieuwsteeg, dit jaar is opgeruimd de tuin achter het pand **Rapenburg** 23, met den typischen muur met steunbeeren aan de zijde **Groenhazengracht**. Het ter plaatse te bouwen schoolgebouw zal door zijn groote hoogte aan het grachtje zijn sfeer ontnemen en ook afbreuk doen aan het Rapenburg.

A. BICKER CAARTEN.

Vermeldenswaardige Gebeurtenissen in het Stedelijk Museum „De Lakenhal” over 1939.

Niettegenstaande den onzekeren internationalen toestand, welke het afgelopen jaar herhaalde malen noodzaakte om verschillende maatregelen ter bescherming van de stedelijke collectie te nemen, werd er nog voldoende gelegenheid gevonden, om meerdere werkzaamheden in het museum uit te voeren, waardoor naar wij hopen de verzameling weer beter tot haar recht komt.

In de eerste plaats werd de afdeeling Beleg en Ontzet voltooid, waardoor de hier op betrekking hebbende schilderijen en voorwerpen konden worden samengebracht op het Paviljoen.

De zeer geringe middelen maakten het niet mogelijk om door aankoop vermeldenswaardige aanwinsten te verwerven. Met des te meer waardeering noemen wij het aanbod van Mevrouw de Wed. Mr. Dr. J. C. Overvoorde-Gordon om een keuze uit haar verzameling te maken: Twee schilderijtjes van Teniers, een teekening van Toorop, houtplastiek en antiek meubilair. Onder het laatste mag vooral genoemd worden een zestal 17e eeuwsche met leder bekleede noten-

houten stoelen, welke een voortreffelijke aankleeding van het oude gebouw beteekenen.

Door bemiddeling van Mr. A. Beets te Amsterdam mochten wij uit particulier bezit het prachtige schilderij van Jan Steen, Antonius en Cleopatra, in bruikleen ontvangen.

Twee zeer belangrijke en omvangrijke bruikleenen stelden ons in staat om het afgelopen jaar naast de gebruikelijke tentoonstellingen der Leidsche kunstvereeniging eenige kleine tentoonstellingen van oude schilderkunst in te richten.

Tot slot is het ons een voorrecht hier nog het schilderij te vermelden, dat de Heer A. Coert na zijn aftreden als directeur van de Lakenhal op uitnoodiging van de commissie vervaardigde. Dit Leidsche graohtje laat nog eens zien, op welk een treffende wijze deze schilder zijn uitnemende visie op ons oude stadsbeeld wist uit te drukken. Een kleine eere-tentoonstelling ter gelegenheid der aanvaarding van dit schilderij was voor Mevrouw de Wed. A. Coert-de Jong aanleiding om twee werken uit een vroegere periode van den Heer Coert te schenken.

E. P.

Een oude gevel met een merkwaardige fries en raadselachtige spreuk, te Koudekerk.

Helaas, ze zijn er geweest te Koudekerk, die oude gevel, met fries en spreuk. Op 16 April 1916 had het Nieuws van den Dag een advertentie: „Door afbraak te koop een antieke Gevelversiering voorstellende het Paradijs. Te bevragen bij..... Koudekerk aan den Rijn.” Er kwam van geen verkoop; de eigenaar vroeg veel te hoogen prijs. Eerst veel later gingen de vijf gehouwen steenen in ander bezit over; de rest, de vier velden van baksteenmozaiek met diamantkoppen van bergsteen en de beide lijsten, die de fries onder en boven afsloten, waren verloren gegaan bij de afbraak van den gevel, toen de eigenaar den tijd gekomen had geacht om zijn bakkerswinkel een modern aanzien te geven. Wel had de Provinciale Zuidhollandsche Archaeologische Commissie haar uiterste best gedaan om den bakker en zijn timmerman te bewegen, den ouden gevel te sparen en hem alleen te restaureeren, en toen hiervan geen sprake mocht zijn, althans de oude fries opnieuw aan te brengen boven de gemoderniseerde winkelpui alle meerdere kosten wilde zij zelfs voor haar rekening nemen —, maar het had niet mogen baten:

Foto Goedeljee, Gemeente Archief Leiden.

Bakkerswinkel te Koudekerk aan den Rijn omstreeks 1880.

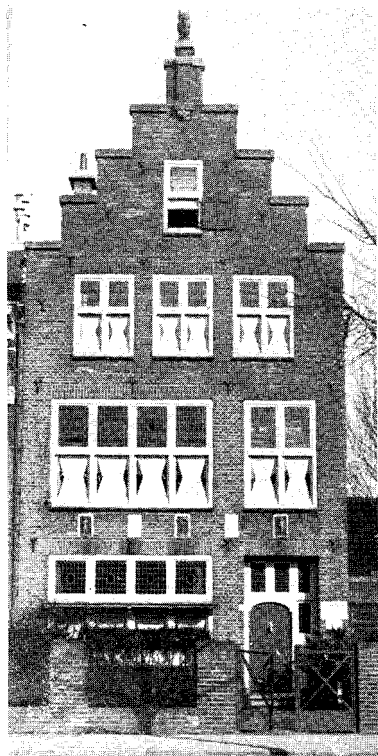
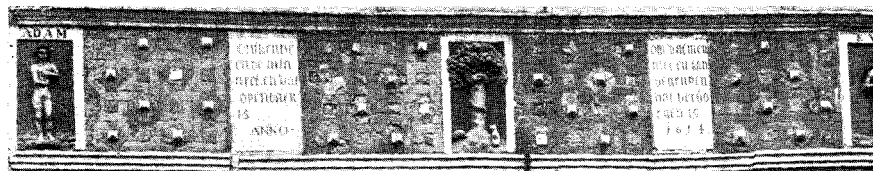

Foto H. Sterk.

Rijnsburgerweg 21, Leiden.

Detail van de foto aan ommesijde.

de ontwerper beloofde wel steun, maar de 'bouwheer bleef onverzettelijk. De gevel moest in puin.

In een artikel in de Nieuwe Rotterd. Courant (16 Mrt. 1916) luchtte Dr. Jan Kalf zijn verontwaardiging over deze nieuwe „vredesverwoesting”. De bovenvermelde bijzonderheden ontleende ik meest daaraan. Hij beschreef de fries verder als volgt: „in het midden de appelboom van het paradijs, rechts en links, op de hoeken, Adam en Eva en [daartusschen] ¹⁾ een paar steenen met berijmd [dit is onjuist] ¹⁾ opschrift en het jaartal 1614.” Al kende hij aan het beeldhouwwerk geen groote kunstwaarde toe, het verdiende toch alleszins behouden te worden, want „om zijn naïveteit, zijn kleurig samenstel en de bonte polychromie van de beeldjes, mocht het friesje toch een alleraardigst voorbeeld heeten van echte volkskunst.”

Het is mij niet bekend, of de Archaeologische Commissie een foto heeft laten maken van het pand, toen zij dit niet van den ondergang redden kon. Wel gaf zij in haar Verslag van 1916 een afzonderlijke afbeelding van de fries, die niet al te goed geslaagd is; de redactie zal een betere bij mijn opstel laten reproduceeren. Een goede afbeelding van het huis, zooals het omstreeks 1880 er uitzag, kwam het vorige jaar bij de ordening van een menigte oude glasnegatieven op het Gemeente-archief van Leiden te voorschijn; zij is eveneens ter verduidelijking hier bij gegeven.

Dr. Kalf merkte in 1916 op, dat het huis al vroeger

1) Invoegingen van mij. J. W.

door bepleistering met cement veel van zijn waarde verloren had; die bepleistering zal meer dan eens gebeurd zijn, want naar mijn eigen herinnering van inwoner der plaats, had het tusschen 1890 en 1905 niet het havelooze uiterlijk, dat de foto vertoont. De scheurende pleisterlaag van omstreeks 1880 verschaft ons echter een beteren kijk op den gevel dan het gave oppervlak van later jaren. De boogvormige scheuren boven de ramen verraden ons, hoe deze er in den oorspronkelijken staat hebben uitgezien. De fraaie ankers trokken de aandacht van Dr. Overvoorde; hij vermeldde *ze* in de **Voorloopige Lijst der Nederlandse Monumenten van Zuid-Holland** (1915). Ik maak nog opmerkzaam op het topgedeelte van den gevel boven het hoogste raam. Dat dunkt mij niet wel te passen bij den gevelvorm in zijn geheel. De oorspronkelijke gemetselde bogen boven de ramen — kruisramen ongetwijfeld bij den bouw —, de vorm der ankers, de frieslijsten en de kenteekende details van den top doen mij met zekerheid onderstellen, dat dit vroeg-17de-eeuwsche huis aanvankelijk een trapgevel heeft gehad, die in de 18de eeuw zal gewijzigd zijn.

De vijf steenen, geheel losgemaakt uit hun bouwkundig verband en weggerukt van hun historische plaats, staan nu als curiositeiten te kijk in den muur van een nieuwe villa buiten Leiden, aan den weg naar Oegstgeest. 1) Wij mogen den bewoners dankbaar zijn, dat zij ze voor erger lot bewaard hebben; maar wat hebben zij hier den beschouwer te zeggen?

1) Rijsburgerweg 21, gebouwd door Dr. Van der Hoog, thans bewoond door Dr. J. Brandon.

Toen zij, een fraai geheel uitmakend, nog in het bakkershuis stonden op het einde van de korte dorpsstraat van Koudekerk, tegenover de ouderwetsche smederij met hoefstal — een schilderachtig hoekje, dat ook in achttiende-eeuwsche prenten reeds is vastgelegd -, trokken zij de opmerkzaamheid van **elken** voorbijgaanden vreemdeling. Eerst boeiden hem de drie kleurige beeldjes: de boom der kennisse des goeds en des kwaads in het midden, de slang kronkelend om den stam, Adam en Eva met appel of tak in de hand. Zij spraken tot hem, indien hij **maar eenigszins** met den inhoud van den Bijbel **bekend** was, niet alleen van het Paradijs, maar zeer bijzonder van den zondeval. Vanzelf wendde hij zich tot het inschrift op de twee andere **steen**en: zou dat **de** verklaring geven, waarom men **deze** voorstelling hier in den gevel had gesteld? Hij **las**:

**„Ontkenne
enhé mia
aecken dat
openbaer
is**

ANNO-

**om dat men
niet en kan
begrijpen
bat verho
rgen is**

1614”

Wat hij er zocht, werd hem niet openbaar, maar bleef hem verborgen. De tweede steen mocht nog niet **zoo** heel onbegrijpelijk **schijnen**, de eerste met zijn „**mia aecken**” maakte het geheel tot **abracadabra**. Slechts één wandelaar verging het anders; hij stond

stil, keek, las, glimlachte, en zeide voor zich zelf: mia aeckten, lees: missaecten. Dat was professor J. Verdam, wiens nagedachtenis in Leiden en in de Nederlandsche taalwetenschap niet licht vergaan zal. En toen hij met zijn monumentaal *Middeftzederfandsch Woordenboek* aan het woord „missaken” was toegekomen, deelde hij mede, in een paar regels: Zoo nog in de 17de eeuw. Zie een voorbeeld op een gevel te Koudekerk van 1614: „ontkennen ende mia-aecken (1. missaecten)“, enz. De schilder, die in nieuweren tijd de onduidelijk geworden letters eens moest ophalen, had twee lange s-sen tot één a gemaakt; voor hem was toen toch „missaecten” al even onbegrijpelijk als „miaaecten”. Ziedaar de oplossing.

„Ontkennen [boven de e heeft een liggend streepje gestaan, dat ter aanduiding van de n volstaan kon, maar bij overneming, en in dit geval bij overschildering, licht vergeten werd] ende missaecten”, twee synoniemen voor één begrip, zooals dat in 16de- en 17de-eeuwschen stijl overgewoon was. Voor „dat”, hier in hoofd- en bijzin gebruikt, zeggen wij „wat” of „hetgeen”. „Openbaer” beteekent hier: klaarblijkelijk, duidelijk. Er staat dus: „ontkennen en loochenen, hetgeen klaar en duidelijk is, omdat men niet kan begrijpen, hetgeen venborgten is.”

Maar de zin en de bedoeling?

Er staat geen onderwerp in den hoofdzin. Zou men de geheele fries als een rebus moeten lezen? „A d a m e n E v a [zij behooren toch bij elkaar] loochenen hetgeen klaar blijkt, omdat zij [? maar er staat

„men”!] niet begrijpen, wat verborgen is”. Een oppervlakkig lezer kon het er licht voor houden, niet vallend over de taalkundige bezwaren van de tegenwoordige werkwoordstijden, waar een feit uit het verste verleden werd opgehaald, en van het „men”, dat moeilijk na het meervoud van den hoofdzin, en dan met toepassing op het eenige paar menschen, dat nog bestond, te verdedigen valt. Maar <misschien was de steller van het bijschrift, denkelijk een eenvoudige dorpling, niet zoo geoefend en belangstellend in het taalkundige, als hij wel scheen in het theologische? Dat zou kunnen zijn. Ook ware het mogelijk, dat hij, schoon niet geheel onbewust van die taalkundige oneffenheden, ze gaarne oogluikend liet doorgaan als van weinig belang, en rekenend op toegeeflijkheid, als men er hem opmerkzaam op mocht maken. „Zoo fijn moet gij dat niet ziften”, zou hij dan zeggen; „maar is het niet waar, dat Adam en Eva, bij hun val, brutaal hebben verworpen, hetgeen God zelf hun ten duidelijkste had aangezegd, omdat zij het hoe, en waarom, en waartoe, dat Hij hun niet geopenbaard had, niet konden doorgronden? En blijft het niet in alle tijden een waarschuwend voorbeeld voor den hoogmoedigen, ongeloovigen mensch? Welnu, dat kan er toch ieder wel uit lezen, dunkt mij”.

Maar inzonderheid zou zulke taalkundige ruimheid in het spel hebben kunnen zijn, wanneer de man wel bij gelegenheid de fries als een theologische rebus, met Adam en Eva als onderwerp, wilde beschouwd ‘hebben, maar toch daaronder en daarachter een anderen en dieperen zin bedoelde te leggen voor

elkeen, die iets meer lezen kon en wilde dan er **wel onbetwistbaar** stond. Voor al dezulken zou het eigenlijk bedoelde onderwerp weggelaten kunnen zijn, opdat zij het zelve zouden invullen. Deze laatste opvatting heeft mij altijd de waarschijnlijkste geleken; want de schijnbare onbeholpenheid van uitdrukking in de aangewezen grammaticale oneffenheden scheen mij moeilijk te rijmen met den overigens zoo kunstigen vorm en de onloochenbare diepzinnigheid der gedachte. Nam men een zekere opzettelijkheid aan in dat grammaticale tekort, dan verviel ~~die~~ opgemerkte tegenstrijdigheid. Daarbij kwam, dat de tijd, om 1614, de onderstelling van een gewichtige theologische uitspraak in een wat bedekten vorm eer kon begunstigen dan uitsluiten. Wellicht was de spreuk ook van andere herkomst dan het vindingrijke brein van een eerzamen Koudekerkschen ambachtsman of **rentenier**enden boer. Van een ander ontleend, kon zij ~~dan~~ door den bouwer **alleen** maar op zijne wijze aangewend en toegepast zijn. Maar in elk geval zou men dezen dan onder de over godsdienstige dingen strijdende leden der Gereformeerde staatskerk moeten plaatsen.

Er is een klein bezwaar. Wijlen de heer W. M. C. Regt schreef in 1937 in een brief 1): „Volgens een oude legende was het huisje eigendom van een **emeritus**-pastoor, die nog in 1620 te Koudekerk leefde, en **aan verstandsverbijstering** leed; en zou die het huisje hebben laten bouwen”. Hij houdt dit echter voor

1) Gericht aan den heer A. **Bicker Caarten**, den secretaris van „Oud-Leiden”, die mij deze mededeeling vriendelijk verstrekke.

„niet meer dan een verhaaltje”; hij vond geen bewijs noch eenige verdere aanwijzing. Het is jammer, dat hij niet mededeelde, hoe hij aan die legende kwam, en hoe oud zij in elk geval wezen moest. Bij ruim twintigjarig verblijf ter plaatse heb ik er nooit iets van vernomen. Ik kan dus aan de zoo onbepaalde „legende” voor de herkomst en de verklaring van onze inscriptie zeer weinig waarde hechten.

Overigens zou het op zich zelf niet zoo ondenkbaar zijn, dat in den aanvang der 17de eeuw een R.-K. geestelijke in Koudekerk verblijf zou hebben gehouden. De Heeren van Groot-Poelgeest, in dezen tijd in het pas modern herbouwde kasteel wonend, en een grooten staat voerend, waren Roomsche, en zij staken dit onder geen stoelen of banken. Zij die, zelf om hun geloof van elk ambt uitgesloten, steeds een Roomschen baljuw en schout aanstelden ¹⁾, zouden wel in plaats van een inwonenden huiskapelaan een geestelijke aan hun dienst kunnen verbonden [hebben, dien zij in het dorp, dicht bij het kasteel, lieten wonen. Hij kon dan nog te beter zijn geloofsgenooten, die er nog vrij wat in Koudekerk waren, zoover dat noodig of wenschelijk leek, geestelijken bijstand verleen; al ontvingen zij hun geregelde godsdienstige leiding en verzorging van de overzijde van den Rijn. Want onder de Republiek had de R.K. missie geen standplaats (statie) in Koudekerk; het viel onder die van

1) Knuttel, Toestand Nederl. Katholieken I 348. In 1654 geboden Staten v. Holl., alle R.-Kath. ambtenaren af te zetten, ook op het platteland, maar er kwam niet zoo bijster veel van.

Hazerswoude-Rijndijk, zooals het nog altijd is; maar thans vrijwillig, toen gedwongen. Dat er niettemin te Koudekerk ook wel eens een ander priester is opgetreden, naast den pastoor van den Rijndijk, bewijst het geval, een kleine eeuw later, van den pauselijken protonotarius P. Ign. Pelt, uit Rotterdam, die zich hier was komen vestigen, en den Gereformeerden kerkeraad veel ergernis en ongerustheid veroorzaakte, door te preeken op de (zijn?) buitenplaats **Riet-huizen** voor een grooten toeloop (1699) ; hij stierf te Koudekerk 1704, en zal er dus ondanks den tegenstand zelfs jaren zijn blijven wonen. 1)

Zouden de Heeren van Poelgeest: Gerrit X (naar Regt's telling), deelnemer eertijds aan het Verbond der Edelen en de Unie van Utrecht, de oudheidkundige restaurator op later leeftijd van zijn stamslot en verbouwer van de grafkapel der familie aan de kerk, gestorven juist in 1614, en zijn opvolger Gerrit XI 2) inderdaad zulk een buitenshuis wonenden kapelaan hebben gehad, dan zou het huis, dat ons bezig houdt, om de ligging voor zijn verblijf uitstekend geschikt zijn geweest. Maar juist onze fries met inscriptie wijst er duidelijk op, dat het niet door of voor een R.-K. geestelijke. kan gebouwd zijn; dat, omgekeerd, een

1) Over Pelt, zie Van Heussen en Van Rijn, Kerkelijke 267; Nw. Biogr. Wb. IX, 273; en Regt in art. Navorscher Outheden fol. uitg. III 889. Verder De Katholiek LXIII, 1903, 435.

2) Over Gerrit X zie Dr. Haak, Nw. Biogr. Wb. V en Regt, id. VII; over Gerrit XI, en heel de stamreeks, Regt, t.z.p.

volijverige Protestant en vurige Calvinist hier aan het werk is geweest. Want wanneer men het opschrift nauwkeurig overweegt en de tijdsomstandigheden daarbij goed in oogenschouw neemt, dringt zich het verband aan ons op van de inscriptie, en dus van de heele fries, met de reeds in 1614 wijd en zijd ons land verontrustende twisten over de Voorbeschikking.

Al in 1604 toch was de openlijke strijd begonnen tusschen Gomaristen en Arminianen; in 1607 ontmoetten op eisch der overheid vertegenwoordigers van beide partijen elkaar op een conferentie, maar vruchteloos; besprekingen der leiders met de regeering 'baatten evenmin; in 1611 kwam de Remonstrantie in druk; het jarenlange geruchtmakende optreden van den ultra-vrijzinnigen Venator te Alkmaar van 1608 af, de afzetting van den rechtzinnigen Geselius te Rotterdam met de vervolging aldaar der zoogenaamde „slijkgeuzen”, de benoeming van den voorhalven of heelen Sociniaan aangezien Vorstius tot hoogleeraar te Leiden (1611; waarom Gomarus heenging) met 'het voortdurende uitstel zonder afstel van zijn ambtsaanvaarding, de 'pogingen van de Staten van Holland, van 1610 en latere jaren, om een zekeeren leerdwang uit te oefenen, en zoo veel meer, hadden het gewest in rep en roer gebracht. De behandeling van den kansel af, meer nog echter de talrijke blauwboekskens, overal verspreid, brachten de theologisch-wijsgeerige kwesties onder de oogen van iederen inwoner, die wezenlijk belang stelde in zijn geloof en zijn kerk. Drong de eene partij aan op „soberlick van sulcke saecken te leeren”, de andere

verweet haar aanstonds „de Boucken in plat **Nederduytsch** met **groot**er menichte in dese Landen **uytgegeven**.” ¹⁾ De theologische conferentie van 's-Gravenhage (1611), waar de contra-remonstrantie werd ingediend, en de Delftsche van 1613 leden schipbreuk. De gewisselde schriftelijke uiteenzettingen van beide samenkomsten werden ook weer in het licht gegeven, de eene maal op last, den anderen keer tegen den wil, der Staten. Voor iedereen was nu de kloof zoo groot gebleken, dat zij onoverbrugbaar moest **heeten**. De „**Resolutie tot den vrede der Kercken**”, door de Staten in Januari 1614 uitgevaardigd, **bracht** den vrede in **geenen deele** ²⁾.

De Remonstranten hadden in en om Leiden, en heel den Ouden Rijn langs zeer **grooten** aanhang; men behoeft Soermans' **Kerkelijk Register van Zuyd-Holland** (1702) maar eens door te zien voor de classes Leiden en Woerden om er zich van te vergewissen: de aantekening „1618 (of 1619) ontsiet” vindt men bij een menigte predikantsnamen. Overigens zijn de gegevens uiterst schraal. Regt vond in de kerkelijke archieven der verschillende dorpen van Rijnland nergens eenig stuk over dezen tijd; hij vermoedt, dat **de** tot heengaan gedwongen **Remonstrantsche** predikanten ze hebben medegenomen. ³⁾. De

1) Schriftelijke Conferentie, gehouden in 's-Gravenhage i. d. J. 1611 (uitg. 1612) pag. 47 (hier Remonstr. aan het woord tegen een Contraremonstr. aandrang.)

2) Zie o.a. Reitsma, Gesch. Hervorming en Herv. Kerk; G. J. Vos Az., Gesch. Vaderl. Kerk; dezelfde, Amstels Kerkelijk Leven.

3) Regt, Navorscher 1903, 433.

andere bron voor plaatselijke kerkgeschiedenis, de Acta der provinciale synoden, is ook verstopt, want door verbod der Staten zijn er van 1609 tot 1617 geen synoden van Noord- of Zuid-Holland gehouden. Voor Koudekerk strekt zich de lacune uit van 1606 tot 1623. Den van 1586 af hier staanden Ds. Joh. Nobelius vinden wij in de synodale acta het laatst in 1606; of hij spoedig of eerst lang daarna door beroep of overlijden uit de classis Leiden is heengegaan, weten wij niet. Wanneer in 1623 deze kerk weer in de stukken opduikt, zien wij heel de classis in actie om een heilloos geacht beroep op een proponent ongedaan te maken. ¹⁾ Maar als dat gelukt is, beroept men er, tegen de waarschuwing der classis in, den ex-priester De la Faille. Het lijkt er wat op, of we met een ontwrichte gemeente te doen hebben. Zou de hooge ambachtsheer, die approbatie te verleen had, en die als R.-Katholiek destijds zeker geen voorkeur had voor een strengen Calvinist, nog bijzonder invloed hebben geoefend? Heeft hij heel lang de komst van elken predikant tegengewerkt? Er is in elk geval genoegzame grond om te onderstellen, dat de Remonstrantsche denkbeelden en de groote kerkelijke beroering Koudekerk niet onaangeraakt zullen hebben gelaten.

Het huis met de Paradijsfries is in 1614 gebouwd, wanneer de partijen onverzoend en onverzoenbaar, met felle verwijten over en weer, tegenover elkaar staan. Met de voorstelling zelve, hoe diep ernstig ook in den grond voor elken bijbeltrouwen geloovige,

1) Regt, Navorscher 1903, 440.

zou men het theologisch strijdpunt nog wel neutraal voorbij hebben kunnen gaan, van dit bijschrift echter is zulk een bedoeling niet mogelijk. Het Paradijs kwam, in dezen zelfden trant, als gevelteeken wel meer voor; zeer vaak zelfs, zeggen Van Lennep en Ter Gouw in hun boeken over *De Opschriften* en *De Uithangteekens*. Het zou ook het blazoën geweest zijn van het appelkoopersgild, en veel gediend hebben voor groentenwinkels. Zij geven bovendien een voorbeeld van het Paradijs met een geleerd, immers Latijnsch, bijschrift, dat (overgenomen uit de *Amores* van Ovidius) leert, dat de mensch altijd het verbodene begeert. Ons geleerde opschrift, schoon geen 'Latijn, is — ook na de emendatie van het verminkte woord — minder eenvoudig, het richt zich niet tot het smaakzintuig, en spreekt niet van sensueel of materieel begeeren. Het brengt een tegenstelling tusschen klaar blijkende waarheden en onbegrijpelijke verborgenheden, en dwingt daarmede tot vollen ernst ook ten aanzien van de voorstelling: den zondeval, die de erfzonde, en het oordeel, bracht over het gansche menschedom, maar waar ook aanstonds de paradijsbelofte der verlossing op volgde. En deze leerstukken kwamen altijd weer onvermijdelijk ter sprake, waar het brandende vraagstuk der praedestinatie behandeld werd; ja, hoe men die verstond, hing in niet geringe mate af van de meening, die men ter zake van die strijdvrage toegedaan was. Men behoeft de strijdliteratuur van die dagen maar oppervlakkig in te zien om het op te merken ¹⁾; en de „Dordtsche

¹⁾ Ook in de uitvoerige verslagen der Conferenties van 's-Gravenhage en Delft, gedrukt 1612 en 1613.

leerregels” of „Vijf Artikelen tegen de Remonstranten”, die in 1618—1619 aan de belijdenisschriften der Hervormde Kerk werden toegevoegd, toonen het van Begin tot einde, en wel zeer bijzonder in de strengste opvatting der erfzonde en het volstreckte vasthouden aan de „onwederstandelijkheid der genade” en de „volharding der heiligen”. Onder de Arminianen heerschten groote verschillen, hun leiders kwamen er zeer moeilijk toe, iemand om te groot conservatisme of te fel radicalisme van hun gemeenschap uit te slaiten; en van scherpe dogmatische formuleering hielden zij niet. Daartegenover hadden de Gomaristen een groote mate van eenheid in de leer, die zij wilden handhaven, zooals zij die van de Vaders overgeleverd achtten, en die zij zagen als de systematische samenvatting der geloofswaarheden, die in de onfeilbare H. Schrift hun van Godswege waren geopenbaard. Kwamen er in die leer en in die Schrift ontegenzeggelijk dingen voor, die boven hun begrip uitgingen, waarvoor hun menschelijk redeneervermogen moest stilhouden, dan aanvaardden zij die als de „verborgene dingen”, die „voor den Heere” waren, naar Zijn eigen Woord. In hun tegenstanders zagen zij, terecht of ten onrechte, nieuwlichters, die de overgeleverde leer naar de Schriften op cardinale punten twijfelachtig gingen stellen, tegen duidelijke uitspraken des Bijbels in, omdat zij al te zeer toegaven aan den drang van hun „natuurlijk verstand”, dat allerlei vragen opwierp aangaande Gods besluiten en werken, die zij niet konden ‘beantwoorden, en hen tot gevolgtrekkingen bracht, die ongerijmdheden moesten

heeten. In de pro en contra getrouw tegen elkaar over stellende acta der **Schriffelicke Conferentie** van Den Haag (1612) leest men van **contra-remonstrantsche** zijde telkens het verwijt aan hun tegenstanders, dat zij met „spineuze vragen” aankomen, en met ongerijmde consequenties, in plaats van „de hooge en sware questiën” liever te laten rusten. 1) Zij zijn, bedoelen zij, te rationalistisch in hun godsdienst; zij vergeten er voldoende mede te rekenen, dat er goddelijke mysteriën zijn, voor de rede niet te doorgronden, slechts ootmoedig in geloof te aanvaarden. „Ende ghenomen, deze redenen en waren ons niet volkomelyck gheopenbaert, betaemt het dan ons, dat wij in syne **verborgene Raedt-camer** met ons vernuft, dat vyantschap tegen Godt is, willen indringhen, ende syn **onbegrypelycke** oordeelen doorgronden? Ende omdat wy sulcx niet en connen doen, dat wy daerom syne **clare waerheyt**, die ons soo volcomelyck in syn woordt **gheopenbaert** is, soudén willen **looehenen**, om dat wij die met ons vernuft niet en kunnen in alles **begrypen**, ofte om dat wy houden, dat de selve strydt teghens ons vernuft, d’ welcke wy altydt onder Godts woort behooren gevangen te gheven?” 2)

Hier vinden wij geheel dezelfde gedachte, als in onze inscriptie, alleen met veel meer woorden uitgedrukt. Het zou er een breede paraphrase van kunnen zijn; en misschien is het dat ook wel. In elk geval denken wij daaraan eer dan aan een kernachtige

1) Schrift. Confer. ‘s-Gravenhage 36 vlg., 42, 43, 48, 75, 83 vlg., 110, 221 vlgg., 301 en vaker.

2) z.w. 221. Ik heb enkele woorden gecursiveerd.

samenvatting van ons citaat in de woorden van de fries. Men zal nu wel met mij aannemen, dat de steller van het bijschrift van 1614 dezelfde zaak op het oog had, en **daaromtrent** van dezelfde overtuiging was, als **de zes Contra-remonstranten**, van wie het citaat genomen is, van 1612. Ook de inscriptie doelde op de bestrijders van de leer der Voorbeschikking; en kwam op voor dat leerstuk met wat daaraan vast was. Zou er rechtstreeksche afhankelijkheid bestaan tusschen inscriptie en citaat, dan zou de bouwheer zijn inscriptie aan die theologen ontleend moeten hebben. En wie zoo medeleefde, kan licht het genoemde boek gelezen en herlezen hebben. **Maar** niemand zal aan den eerzamen dorpeling de **formuleering** van den kunstig afgewogen, spreukmatigen, fraai klinkenden, tweeledigen zin durven toeschrijven. Het zullen woorden zijn, die hij ergens gelezen heeft, en die hem **zoo** troffen door inhoud en vorm, dat hij terstond besloot, dat die woorden aan den gevel zouden **staan** van het huisje, dat hij zich juist liet bouwen. Een eenvoudige dorpeling naar allen schijn, maar man met levendige belangstelling voor theologische lectuur, en niet verstoken van **aesthetisch** gevoel: hij herkende de schoonheid der gelezen spreuk, en hij had er de kosten voor over om van zijn bescheiden woning bouwkundig wat moois, wat bijzonders te maken! Daartoe zocht hij bij de spreuk een passende voorstelling, hetgeen niet zoo gemakkelijk was: niet alleen dat de voornamelijk in geding zijnde dogmata zich niet best lieten afbeelden, maar met zijn spreuk had hij de (bijzondere bedoeling, de godsdienstige tegenstanders te bestraffen, aan de

kaak te stellen als ongeloovige, hoogmoedige rationalisten. Want hij was ook een man, **die** in de hitte van den partijstrijd niet opzag tegen scherpe woorden en een hard oordeel. Wij merken hierbij op, dat de geciteerde woorden der theologen tot hun tegenstanders vragenderwijs en, zeer verzachtend, in den eersten persoon meervoud **waren** gesteld, met de suggestie van het antwoord: neen, dat zullen wij, dat mogen wij [gezamenlijke gij en wij] niet; terwijl de inscriptie een korte en krachtige verzekering geeft in den derden persoon. Het **was** een vernuftige vondst, den zondeval in het paradijs bij de spreuk af te beelden. Wie een volslagen vreemdeling in Jeruzalem mocht zijn, kon Adam en Eva, die zich lieten verleiden door den in de slang sprekenden Booze, tot onderwerp van den hoofdzin maken: het leverde een onweersprekelijke waarheid op, mits men het woordje „men” van den bijzin stilzwijgend als „zij” opvatte. Wie daarop stuitte, bad aanleiding om zelf het onderwerp in te vullen, in verband met de groote kwestie, waarvan nagenoeg niemand onkundig was. Maar het grootste deel der lezers, dat den steller en zijn geestelijke ligging kende, las vóóraan den zin „zij”, en begreep, alsof het er stond: „*die Remonstranten*, ontkennen **ende** missaecken,” enz. Wien dit te kras voorkwam, kon ook verstaan: de gevallen mensch, dat is de menschheid in den staat der zonde — en het kwam tenslotte op hetzelfde neer. Aan plaatselijke of gewestelijke machthebbers, die rust door zwijgen eischten, gaf de man niet den minsten vat op zich, want hij *zeide* in zijn gevefries niets laakbaars, en toch verkondigde hij zijn opinie als van de daken.

Is het te fijn gesponnen voor een simpelen burgerman? En zou men toch aan een gestudeerd man, liefst een theoloog hebben te denken? Het lijkt mij volstrekt niet noodig: verstand en vernuft komt in alle rangen en standen voor; en er waren in vroegere tijden, er zijn ook nog wel zeer eenvoudige menschen met groote theologische kennis.

Maar waar had deze vurig in den strijd medeleven-de Calvinist zijn spreuk vandaan? Het ligt het meest voor de hand, dat hij ze vond in een der talrijke theologische strijdschriften, verschenen tusschen 1607 en 1614. Maar het is mij niet gelukt, bij uiteraard vluchtig doorloopen van slechts een gedeelte daarvan, ze weer te vinden. Hij kan ze echter ook uit oudere theologische literatuur gehaald hebben. En waar zouden wij dan *eer* zoeken dan in de vertaling van Calvijn's *Institutie*? Daar vinden wij werkelijk de uitspraak terug, in het gedeelte, dat over de „d'eeuwige Verkiesingh" handelt (ik 'citeer voor het gemak uit de vertaling van Corsmannus van 1650) zelfs twee malen; eenigszins vrij weergegeven, met omzetting der leden, in B. III cap. 21, § 4, en daarna zoo goed als letterlijk, B. 111 cap. 23, § 13: „*Salmen daerom moeten loochenen 't gheen openbaer is, om datmen niet begrypen en kan 't gheen verborgen is?*” Maar Calvijn verwijst beide malen naar den grooten kerkvader, naar wien allen steeds verwijzen, die de praedestinatie leeren, naar Augustinus, die naarmate hij ouder werd en dieper in de theologie doordrong, met grooter beslistheid deze leer als onweersprekelijk had voorgestaan. Op de tweede plaats voegt Calvijn erbij: „Deze woorden hebb'ick ghetrouwelick uyt Augustino

by gebracht". Zij staan, zegt hij, in Lib. *De bono perseverantiae* [d.i. „Van ‘het goed der Volharding’; eerst in later tijd bleek het tractaat te moeten **heeten**: *De dono p.*: „Van de gift der V.”] § 14. Daar vinden wij — en nu moet ik wel Latijn citeeren: „numquid ideo negandum est quod apertum est, quia comprehendendi non potest quod occultum est?”

De vertaling van Calvijn's hoofdwerk van 1650 kan onze Koudekerksche leeke-theoloog niet gebruikt hebben; maar er bestond al een *overzetting* van 1560 af, en zij was door vele herdrukken algemeen verspreid. In die van 1610, en evenzoo in die van 1578 en van 1571 (andere kon ik niet nazien) vond ik, met precies dezelfde woordorde als het opschrift: „Salmen daerom *versaken* dat openbaer is, om datmen niet en can begrijpen, dat verborghen is?" Daarbij blijkt „moeten" van Corsman afwezig, en „verzaaken" en „dat" te staan voor zijn „loochenen" en „t gheen", [drie dingen waardoor de Calvijn-vertaling, die in 1614 gebruikt kan zijn, nu geen verschil meer vertoont met de inscriptie dan alleen, dat door weglating van „salmen" de oorspronkelijk vragende zin tot een verzekering is gemaakt (zie boven reeds), en dat er enkel *versaken* staat, en niet *missaken* met het aangehangen pleoastische *ontkennen*. Misschien zou de oudste druk, die ook kan gebruikt zijn, dit laatste kleine verschil nog wegnemen. Want de druk van 1571 heet al „op een nieu overghesien ende ghebeert." En anders moet men aannemen, dat de steller der inscriptie, gevoelende, dat het evenwicht der twee leden van den zin geheel verbroken werd door de

weglating van „salmen daerom”, dit niet kwaad heeft hersteld door de verlengende uitdrukking „ontkennen ende missaken”. Het woord „missaken” was toen nog goed bekend; Bredero laat het een „gaeu-dief” in een zijner kluchten zelfs gebruiken, onmiddellijk na „loo-chenen” en „ontkennen” ¹⁾, bij Vondel komt het meermalen voor, en Marnix heeft in zijn *Biënkorf* de **verbinding „missaken ende ontkennen”**. Ik geloof derhalve niet, dat dit kleine verschil, bij verder zoo volkomen overeenstemming, ons mag doen betwijfelen, dat de gedachte van Augustinus op den **Koudekerkschen** gevel is gekomen via de *Onderwysingh in de Christelicke Religie* van Calvijn.

Overigens zullen deze woorden van Augustinus in de strijdliteratuur dier dagen bij volledig onderzoek wel vaker te voorschijn komen, gezien de **grootte** plaats, die Augustinus' uitspraken nog innemen in de geschiedenissen van dezen kerktwist, door **Wttenbogaert** van 1646, en door Trigland, van 1651, de een zich beroepend op de vroegere, de ander op de **latere** geschriften van den kerkvader. ²⁾ De plaats werd ook later nog wel aangehaald, in ander verband. Ik vond ze bij den bekenden Leidschen hoogleeraar in de theologie **André Rivet**, in zijn bijdrage voor het door den Dordtschen medicus Johan van **Beverwijk** **samengestelde** Latijnsche boek over „den grenspaal des levens”, dat met de medewerking van vele geleerden, wien hij gevraagd had, hem hun zienswijze mede

1) Bredero, Klucht van de Koe, vs. 391 en 393.

2) Zie bij Wttenbogaert blz. 7-16, bij Trigland blz. 7-32.

te deelen, was tot stand gekomen: *De Vifae termino, fatali an mobili* (1634). Ook hier kwamen Remonstranten en Contra-remonstranten weer tegenover elkaar te staan: zoo Abr. van der Mijle en Sim. Episcopus tegenover Voetius en Rivet. Eenerzijds de **aan-**neming van een maximum levensduur voor ieder, die verkort kan worden, of wel geheele onbepaaldheid; anderzijds onveranderlijke **bepaaldheid**, waarbij toch het gebruik der middelen tot behoud geboden is. Rivet erkent, dat verklaren hier moeilijk **valt**, maar daarom laat hij de gewisse waarheid niet los, gedachtig zijnde aan de woorden van Augustinus, „non ideo negandum esse”, enz. ¹⁾

De paradijs-fries van 1614 te Koudekerk, met zijn **simpele**, boeiende **beeldjes** en zijn diepzinnig bijschrift was het eenige historische gegeven, dat ons over het kerkelijke en geestelijke leven daar ter plaatse **tus-**schen 1606 en 1623 — een zoo gewichtig tijdvak voor Rijnland — ten dienste stond. Het schijnt ook eenig in zijn soort te zijn geweest voor ons land ²⁾, als een **steen** **getuigenis**, hoe vurig eenvoudige lieden tot in kleine, stille dorpjes toe, medeleefden in de godsdienstige crisis gedurende den twaalfjarigen wapenstilstand met Spanje.

Het is toch wel jammer, dat dit bescheiden, maar

1) Rivet's antwoord komt eerst in den 2den druk voor (1636). Ook in zijn Opera theologica II (1652) 416. Zie verder Dr. E. D. Baumann, Johan van Beverwijck, (1910), p. 61 vlgg.

2) In de vier **deelen** over Opschriften en **Uithangtee-**kens van Van Lennep en Ter Gouw vind ik althans niets van dien aard.

merkwaardige **godsdienstige** gedenkteeken, door een ouderwetschen **Calvinist** in een bewogen tijd **gesticht**, en **door** eeuwen van redeverheerlijking en **dogmatiek-verwerping** ongedeerd gelaten, na driehonderd jaar door een hedendaagschen calvinist, die het niet langer aan zijn huis dulden kon, werd gesloopt, en deels **vernietigd**, deels naar elders verkocht. De commissies, die vanwege Rijk en Provincie de taak hebben om monumenten van geschiedenis en kunst voor bederf en **ondergang** te **bewaren**, zullen bij het onderzoeken en afwegen van allerlei **aesthetische** en **cultuurhistorische** waarden stellig ook wel volle aandacht schenken aan **hetgeen** uit godsdienstig oogpunt, zoo-wel Protestantsch als Roomsch, bijzondere **beteekenis** aan oude gedenkstukken verleen kan. Het zal **daarbij** echter vaak 'kwestie van aanvoelen zijn, te weten, welke **waardeeringsgronden** in **bepaalden** kring het meest gelden. Heeft men in het boven besproken geval ook **getracht**, den man die te beslissen had, van den kant van zijn godsdienstige overtuiging, gemeenschap en traditie te overreden tot beter inzicht?

Baarn 16-1-40.

J. WILLE.

NASCHRIFT.

Achteraf bleek mij, dat de zeer zeldzame eerste druk **der** oudste vertaling van **Calvijn's Institutie**, van 1560, **zoomin** als de latere drukken den **dubbel** term „ontkennen **ende** missaken” heeft; ook hier staat „**versaken**”.

J. W.

Lijst van werken, betrekking hebbende op Leiden en omgeving, verkregen in 1939 door het Gemeente-Archief. Jaarverslagen, catalogi, dag- en weekbladen, periodieken, programma's en couranten-artikelen zijn niet opgenomen.

Register op het Gemeenteblad van Leiden voor **zoover** bevattende de verordeningen op 1 September 1939 van kracht.

Post hum US (Dr. N. W.); Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie. deel **II** en **III**. 1939.

De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Geschiedenis en werkzaamheid. 1939.

Theunisz. (Dr. Joh.); Carolus Clusius, het **merk-**waardigleven van een pionier der wetenschap. 1939.

Kuile (Dr. E. H. ter); Overheidsbouw te Leiden 1588-1632. Overdruk uit Oudheidkundig Jaarboek 4e serie, 7e jg. afl. **3/4** 1939.

S l a g t e r (Mr J.) ; Het Gemeenlandshuis van Rijnland. Overdruk uit Oudheidkundig Jaarboek 4e serie, 8e jg. afl. 2. 1939.

Vrankrijker (Dr. A. C. J.); Vier eeuwen **Neder-**landsch Studentenleven. 1939.

Gedenkboek van het Leidsch Studentencorps, samengesteld in opdracht van de Commissie tot organisatie van het eerste eeuwfeest van het Leidsch Studentencorps. 1939.

Eeuwfeestnummer van Virtus Concordia Fides. 1939 4 Maart (27e jg. No. 814).

Eeuwfeestcourant van het dispuut van het L.S.C.
Lugdunum Batavorum. 1938.

Voet (Johannis); *Oratio funebris in obitum . . .*
Antoni **Matthaei** A.F.A.N. jurisconsulti et **ante-**
cessoris in **Academia** Lugduno Batava. 14 Sept 1710.

Memorialia **Herman** Boerhaave, optimi medici. **1738-**
1938. 1939. Verzameling gedenkschriften.

Schuurmans Stekhoven; Het Album van **Ste-**
phanus Cousijns met afbeeldingen van exotische
gewassen of: de voorgeschiedenis van de Maria
Theresiapalm. (Hierin levensgeschiedenis van Adr.
Stekhoven).

Mat t h es (H. J.); In memoriam G. H. Reiche,
evangelisch Luthersch predikant te Leiden. 1830.

S o n (H. J. A. van); Het geslacht van Mr. Jacob
George Hieronymus Hahn in Nederland, Overdruk
uit „de Nederlandsche Leeuw” 1939.

Bemmelen (Prof. J. F. van); I Erfelijkheid van
gelaatstype onder de nakomelingen van het echt-
paar Florentius Camper en Sara Geertruida Ketting.
II De parenteei Ketting. Overdruk uit het tijdschrift
Afkomst en Toekomst. 1939.

Als voren, Geslachten Ketting(h). Overdruk uit Ned.
Archief voor Genealogie en Heraldiek.

Bijleveld (W. J. J. C.); Van Heereboer tot **Rijks-**
graaf in driekwart eeuw. De familie van der Nat.
Overdruk Ned. Leeuw. 1939.

Als voren, Uit de kerkelijke registers van Voorhout.
Overdruk Ned. Leeuw 1939.

Als voren, Uit de Geschiedenis van het Huis de
Zwarte Leeuw, Rapenburg 69. 1939.

Leeman s (Mr. W. F.); Geslacht Kreet ; Overdruk
Ned. Leeuw. 1939.

Ter Nagedachtenis van Dr. W. P. van Rhijn, in leven **medicinae** doctor te Leiderdorp. 1819-1900, Rede gehouden door diens zoon W. P. van Rhijn Jr. bij gelegenheid van de aanbieding **eener** plaqueette aan kerkvoogden aldaar.

Haaften (Dr. M. van): Mr. Paulus van Haften pastoor van Nieuwkoop, **Meije** en **Zegveld**, omstreek 1640. Overdruk Haarlemsche Bijdragen deel LVII.

Kernkamp (Dr. J. H.); Rondom het huwelijk van Marnix' dochter Amelie.

Hoek (Dr. D.); Tegenover de Leprozen (te 's Gravenhage). De Geschiedenis van een buurt van 1461 - 1881. Hierin eenige aantekeningen omtrent eenige Leidsche personen n.l. Machteld, Pieter **Jansz.** weduwe, en Philips van Noorden. Overdruk uit „die Haghe”.

Ferwerda (Saskia); **Holberg** en Holland. Hierin vermelding van opvoeringen van blijspelen o.a. te Leiden.

Historia obsessiae et liberatae urbis Leiden, anno 1574. Godsdienstige herdenkingen van het Beleg van Leiden op 3 October gehouden in de jaren 1749-1792 in verschillende kerken van Leiden. Handschrift.

Juffermans (P. J. A.); Van een eeuwfeest dat een stichtingsfeest werd. De St. Petruskerk te Leiden. 1836-1936.

Roomsche Katholiek Armbestuur van Leiden. 1739-1939. Gedenkschrift uitgegeven ter gelegenheid van het 200 jarig bestaan van genoemde instelling.

Wijs (Dr. J. J. A.); Bijdrage tot de kennis van het Leenstelsel in de Republiek Holland. Academisch proefschrift Leiden 1939. Hierin: De Leenkamer van den Huize Wassenaar.

INHOUD

	Blz.
Voorwoord	5
Vereeniging „Oud-Leiden”, verslag over het jaar 1939, met 2 afbeeldingen.	7
Bestuur en Commissies	19
Naamlijst van donateurs, leden en begunstigers	23
Korte Kroniek van Leiden en Rijnland (1939)	33

IN MEMORIAM :

Le Pasteur L. G. M. Bresson, door Ds. A. E. A. Allard	54
T. S. Goslinga, door Mr. P. G. Knibbe . . .	57
Mr. Dr. H. Vos, door Prof. Mr. R. Kranenburg	60
H. W. Blöte, door Dr. J. R. F. Rassers . .	63
Anthony Coert, door E. Pelinck.	66
E. Vernède, door A. P. Schram de Jong. . .	69
Prof. Dr. W. Nolen, door Prof. Dr. W. A. Kuenen	72
Ds. Joh. W. Groot Enzerink, door Joh. de Groot	75
J. F. X. Sanders, door Th. B. J. Wilmer . . .	78
Arent Jan Wensinck, door Dr. C. v. Arendonk	81
Wilhelmus Adamus Bodewes, door P.J. Fontein	83

De Camera Obscura en Leiden, door Dr. A. A. van Rijnbach	87
De Stadhuysgevel 1929-1939, door J. A. L. Bom, met 8 afbeeldingen.	97
Rodenburg, door Dr. W. C. Braat, met 11 af- beeldingen	113
De twee gedenksteeën in de Sint Jeroensbrug, door D. de Graaf, met 3 afbeeldingen. . .	128

Herinneringen van een Lage Rijndijker, door J. Megchelse, met 4 afbeeldingen . . .	133
Roomsch-Katholiek Parochiaal Armbestuur van Leiden, door J. P. A. Brand, met 4 afbeeldingen . . .	144
Een schijndoode in Leiden, door Jhr. F. W. W. H. van Coeverden, met inleiding van W. J. J. C. Bijleveld.	152
Twee Leidsche Portretten en een Stadsgezicht, door E. Pelinck, met 4 afbeeldingen . .	178
Het schoolmeestersambt te Voorschoten in het midden der 17e eeuw, door R. van den Ende	185
Een te Leiden gevonden Kalenderpenning, door A. P. A. Eskens, met 2 afbeeldingen . . .	190
Een merkwaardig poortje, door H. J. Jesse Sr., met 4 afbeeldingen	392
Oud-Teylingen , door W. J. van Varik, met 1 afbeelding	196
Glaswerk in de Lakenhal, door E. Pelinck, met 2 afbeeldingen	199
De Leidsche Monumenten, door A. Bicker Caarten , met 5 afbeeldingen	204
Vermeldenswaardige Gebeurtenissen in het Stedelijk Museum „De Lakenhal” over 1939, door E. Pelinck	208
Een oude gevel met een merkwaardige fries en raadselachtige spreuk, te Koudekerk, door Prof. Dr. J. Wille, met 3 afbeeldingen. .	210
Lijst van werken, betrekking hebbende op Leiden en omgeving (1939)	231)